İSLAM VE AVRUPA

İNANÇ AYRILIĞI • YAŞAM BİRLİĞİ

GMAR KARLSSON

cem

KÜLTÜR DİZİSİ

İSLAM VE AVRUPA
İnanç Ayrılığı - Yaşam Birliği
Ingmar Karlsson
Türkçesi Gülseren Ergün

Eserin Özgün Adı
ISLAM och EUROPA
Samlevnad eller Konfrontation?
2. Basım / Eylül 2000
ISBN 975-406-574-8

Dizgi: Cem Yayınevi
Baskı: Umut Matbaacılık
(0212) 637 09 34
CEM YAYINEVİ
Küçükparmakkapı İpek Sokağı No:11
80060 BEYOĞLU / İSTANBUL
TEL: (0212) 293 41 70 • FAKS: (0212) 244 15 33

INGMAR KARLSSON

İSLAM ve AVRUPA

İNANÇ AYRILIĞI – YAŞAM BİRLİĞİ

Türkçesi:
Gülseren Ergün

cem
yayınevi

İçindekiler

ÖNSÖZ

Batı dünyasına karşı yöneltilen gerçek veya hayal ürünü tehditler sık sık karşımıza farklı renklere bürünerek çıkmaktadır. Sarı (Çin) tehlikeye ilişkin korkutucu senaryolar devamlı yakınımızdaki kızıl tehdidin renkli öyküleriyle birlikte sunuldu. Günümüzde ise kızıl tehdidin ard arda çökmesiyle, onun yerine, yeşil tehlike öne çıkarılarak, Müslüman kitlelerin, İslam'ın yeşil bayrağı altında Batı'ya saldırı hazırlığı içinde oldukları söyleniyor. Avrupa coşkusunun 1980'li yılların sonuna doğru birçok yerde zayıflamaya başlaması ile kaybolmaya yüz tutan Avrupa Birliği duygusu bu yolla güçlendirilmeye çalışılıyor.

Kitabın amacı, işte bu tehdit senaryosunun arkasındaki gerçeklerle, yutturmacaları açıklamaya çalışmak, İslam hakkında geçmişte ve günümüzde var olan bir dizi önyargılarla, efsaneleri ele almak ve İslam köktenciliğinin gelişmesine ilişkin nedenlerle günümüzdeki politik etkisini de analiz etmektir. Kitapta, iki ayrı bölümde İslam'ın, politik ve ekonomik sisteme ilişkin görüşleri özetlenerek, bunun modern ekonomi ve demokrasiyle bağdaşıp bağdaşmadığı irdelenmektedir. Kuran söylemlerinin modern ekonomiyle, demokrasiyle

bağdaşıp bağdaşmadığı da incelenmektedir. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde İslam'ın rolü ve Bosna'daki savaşta İslam etkenine de değinilmektedir.

Kitaptan çıkarılacak sonuç, gelişen köktenciliğin, Batı'ya saldırmayı amaçlayan bir "kutsal savaş"ı öngörmediğidir. Kaldı ki, böylesi bir savaşı organize edebilecek güçte İslami bir liderlik de mevcut değildir. İslam dünyasında farklı mezhepler arası çelişkiler ve düşmanlık Batı dünyasına duyulan nefretten daha güçlüdür. Bu nedenle uluslararası bir İslami uyanıştan söz edilemez. Atlas Okyanusu kıyısındaki Kazablanka'dan Çin sınırındaki Alma Ata'ya kadar tüm İslami hareketler, tek tek ülkelerin ulusal çıkarları doğrultusunda oluşturulmuştur. İşte bu nedenle, politik İslam, jeopolitik planda, Batı'ya karşı yönlendirilmemiştir. Politik içerikli İslamcı hareketler, iç politikalardaki kısır çekişmelerden, kentlere olan göçlerden, artan yoksulluktan, kimlik krizinden, değerler sistemindeki değişikliklerden, eğitim sistemlerinin geçersizliğinden, fakir ve zengin Müslüman ülkeler arasındaki farklardan kaynaklanan bir toplumsal olgudur.

İslam'ın, Batı dünyasına karşı bir tehdit oluşturup oluşturmaması tamamen Batı'nın tavrına bağlıdır. Günümüz Avrupa'sındaki göç ilerde bizi bekleyen göçle karşılaştırıldığında çok küçük boyutlarda olmasına karşın, ırkçılık, hoşgörüsüzlük ve kısır milliyetçilik biçiminde ortaya çıkan büyük bir tepki yaratmaktadır.

1960'lı yılların sonlarına kadar Avrupa dışına

göç, Avrupa'ya göçten fazlaydı. Bugün ise, birçok Avrupa ülkesi nüfusunun %10-15'i Avrupa dışında bir ülkede doğan insanlardan oluşuyor. 90'lı yıllarda Kuzey Akdeniz sahillerindeki Avrupa ülkeleri nüfusunun 16 milyon, buna karşın, Doğu ve Güney kıyılarında yer alan ülkelerdeki nüfusun 100 milyon artması bekleniyor. Avrupa'ya yakın olan komşu ülkeler nüfusunun ise otuz yıl içinde yarım milyara çıkacağı tahmin ediliyor. Son yirmi yılda, 9 milyon insan Akdeniz'i aşarak daha iyi bir gelecek umuduyla Kuzey sahillerine göç etmiş bulunuyor.

Kitaptaki bölümlerden birinde de, günümüz Avrupa'sındaki Müslüman topluluklar anlatılmaktadır. Tahminlere göre, otuz yıl içinde Avrupa'daki Müslümanların sayısı 25 ila 65 milyon arasında değişecektir. Müslüman kökenli göçmenler, içinde yaşadıkları ülkelere entegre edilmedikleri takdirde, kendilerini toplumun dışına itilmiş hissederek, dinin korumacılığına sığınacaklardır. Müslüman göçmenler %50'yi aşan işsizlikle, büyük kentlerin banliyölerinde marjinal sosyal gruplar olarak yaşamaya devam ederlerse, illegal köktenci Kuran kursları, baskıcı toplum olarak gördükleri İsveç'e karşı her türlü araçla mücadeleyi teşvik eden din hocaları güdümünde hızla gelişecektir.

İşte o zaman, Batı-Doğu arasındaki askeri güç denemesinden kaynaklanan bir "kutsal savaş" yerine, Avrupa'da büyük kentlerin, gettolaşmış gerilla savaşı niteliğinde bir "kutsal savaş", beklediğimizden daha erken gerçekleşecektir.

Bu tür bir gelişmeden kaçınmanın tek yolu "getto İslam'ı" yerine, hoşgörüye dayanan "Avrupa İslamı"na götürecek bir göçmen politikası uygulamaktır. Böylece, Avrupa ile komşu Müslüman ülkeler arasında bir köprü oluşturulabilir. Kitapta, bu tür bir politikanın, koşul ve olanakları tartışılmaktadır.

İslam, Avrupa topraklarında yeni bir olgu değildir. Endülüs'te bir İslam devleti yaklaşık 800 yıl varlığını sürdürdü. Kitabın son bölümünde bu döneme göz atılarak, onun, Avrupa bilimine, felsefesine, kültürüne ve sanatına yaptığı büyük katkılara değinilmektedir. Endülüs'te, uzun süre üstün ve verici bir İslam medeniyeti ile İslam, Hıristiyan ve Yahudi dinleri olumlu bir beraberliği yaşadılar.

Granada'daki Elhamra Sarayı, bu dönemin bir anıtı olması yanı sıra, modern Avrupa'nın, normal olarak hayal edemeyeceğimiz ölçüde İslam kültüründen etkilendiğini göstermektedir. Avrupa, Doğu-Batı kültürleri bileşimidir. Aslında günümüz Avrupa'sındaki, İslam her ne kadar yeni bir öğe olarak görülse de kökleri eskilere dayanmaktadır. Bütün bu bilgilerin ışığında İslam'ın yeşil rengini dışlayan bir Avrupa Birliği'ni düşünmek mümkün değildir.

Bu nedenle, Avrupa'nın önündeki sorun, iç piyasanın işlemesinden ya da bir Avrupa Merkez Bankası kurulmasından çok Avrupa'da Elhamra modeline benzer bir toplum yapısı oluşturmaktır.

Ingmar Karlsson
1994, Burseryd

Batı ve Doğu'da Karşılıklı Korku ve Düşmanlık Senaryoları

"100 000 Arap öldüğünde hiçbir şey hissetmiyorum, ama, müttefiklere ve ailelerine sempatim var. Araplardan korkuyorum."

Körfez Savaşı ardında, Erik Hörstadius'un Slitz Strax dergisinde yazdığı bu sözler, birkaç istisna dışında dikkatleri çekmemesi yanısıra, tartışma da yaratmadı. Bunun en basit nedeni, İsveçlilerin büyük bir bölümünün de aynı şekilde düşünüp, hissetmesiydi. Her zaman olduğu gibi, Araplara karşı ırkçı ifadeler kullanılmasına hâlâ izin verilmektedir. Araplar dışında dinsel, kültürel veya ulusal herhangi bir gruba, sürekli hiç hesap sorulmadan bu denli hakaret edilmemiştir.

Karikatüristlerin petrol krizi dönemlerinde olduğu gibi, Körfez Savaşı sırasında da, Arapları eğri burunlu, kötü niyetli, hırslı gözleriyle, Der Stürmer dergisi tarzında çizmelerinden hiç kimse gocunmadı. Arap dünyası tekrar, korkak teröristlerle dolu, göbek dansı yapan dansözleri mıncıklayan, iyi beslenmiş emirlerin yaşadığı, devasa petrol yataklarının bulunduğu çöl olarak gösterildi. Ayrıca, Arapları küçük görme tavrından, din de kendisini kurtaramadı. Savaşın neden olabileceği yüksek petrol fiyatları, ezan okuyan hocalarla birlikte karikatürize edildiler. Hocalar, minarelerden

"Allah dışında Tanrı, Muhammed'den başka Peygamber yoktur" yerine, Avrupa hisse senetleri ve borsa fiyatları okudular.

Bu karikatürler genellikle bolluk içinde pervazsızca bir yaşam sürdüren, değer yargılarımızla bağdaşmayan, aç gözlü, şehvetli ve hain insanları görüntülemektedir.

Bilindiği gibi, müslümanların adları suçlu ve terörist olmaları yanısıra çocuk kaçıran, kadın döven kişiler olarak da çıkmıştır. İsveç Yeni Demokrasi Partisi sözcülerinden Vivianne Franzén'e göre, Müslümanlar çocuklarını törenle öldürmekle yetinmeyerek, İsveçli çocukları da kıbleye karşı beş vakit namaza zorlayacaklardır.

"Roget's Thesaurus" adlı büyük lügatın 1980'deki baskısında, aptal, kaba, dolandırıcı ve köylü kelimeleri "Arap" sözcüğü ile eş anlamda kullanılmıştı. Bu kelimeler lügattan ancak ABD'deki bazı Arap örgütlerin baskısı sonucu çıkarılabildi. Amerikan basınında "Fight high oil prices: Mug an Arab today" veya "Buy a Toyota! Drive an Arab crazy!" (bugün yüksek petrol fiyatlarıyla mücadele için bir Arap öldür veya bir Toyota satın al ve Arap'ı deli et) gibi sloganlar tamamen olağan kabul edilmektedir. Birkaç yıl önce, bir Amerikan firması eşine az rastlanır bir cesaretle, Arap şeyhleri biçiminde kömürler üretti ve bunlara "Şeyhler" adını vererek, "Petrolde tutumlu ol, şeyhi yak", yazılı ilanlar ile satış yaptı. Birkaç yıl sonra da, FBI da rüşvetle mücadele amacıyla, "Operation Abscam" (kısaltılmış adı Arap ayıbı) adlı bir operasyon başlattı. Bunda da, Arap şeyhleri kılığında Amerikalı casuslar, politikacılara rüşvet önermekteydiler. Bu eylem, "Jewscam" yani Yahudi ayıbı adıyla, antisemitist kılığında, Yahudi karikatürleri olsaydı, protestoların şiddetini tahmin etmek pek zor olmayacaktı.

Romanlarda, hikayelerde ve TV programlarında Araplar hiç çekinmeden kana susamış fanatik teröristler veya gülünç, yağcı, sonradan görme, aptal ve Avrupa'lı kadınlara karşı ölçüsüz derecede şehvetli insanlar şeklinde anlatılmaktalar. Birbirini izleyen filmlerde, Müslüman yığınları, yumrukları havada Batı'ya karşı küfürler savururken görmekteyiz. Rafael Patais'in "Arap" adlı kitabında olduğu gibi ırkçı bir yaklaşımla onlara doğuştan bazı kötü biyolojik nitelikler veren kitaplara da itiraz sesleri yükselmiyor. Erica Jong'un en çok satan kitaplar içinde yer alan, "Uçuş Korkusu" adlı kitabının "Araplar ve diğer hayvanlar" adlı bölümü hiçbir tepki yaratmadı. En çok satılan kitaplar içinde yer alan Amerikalı yazar Betty Mahmud'un "Kızım Olmadan Asla" adlı kitabı da Müslüman erkekleri tanımlayan tipik örneklerden biridir. Örneğin, kitabın erkek kahramanı için "korkunç zeki ve o ölçüde de şaşkın idi. Doğu ve Batı kültürlerinin bir karışımı olmasına rağmen, hangi kültürün yaşamında etkin olduğunu bilmiyordu" denilmektedir.

Yazar Leon Uris'in açık ırkçı propagandası bunlardan çok daha etkili olmuştur. Uris, Filistinlileri "Yaşam koşullarını düzeltmek onurundan yoksun, kendisine verilen küçük yardımlarla yetinen, tembel, gücünü sadece nefret duygusunu sonsuza kadar yaşatmak için kullanan halk" olarak tanımlar. Oysa, hiçbir halkın bu terimlerle böylesine küstahca tanımlanması kabul edilemez.

Amerikalı dilbilimci Noam Chomsky, Arapların Amerikan medyasında ele alınış tarzını şöyle açıklamaktadır: "Amerikan basını, sürekli, Batı medeniyetini benzin fiyatlarını artırarak yok etmeye çalışan 'Arap şeyhleri' türünden ırkçı karikatürler kullanarak, kendisini gülünç duruma düşü-

rüyor. Bu tür göndermeler Yahudiler için yapılsaydı, Goebbel ve Streicher dönemine dönüş olarak değerlendirilerek sert bir dille kınanırdı. Ayrıca, 'Arap ruhu', 'utancın kültürü' adıyla yapılan tartışmalarda da, ünlü yazarlardan Arap kültürünün, gerçekleri görmelerine engel olduğuna ilişkin makaleler okuyoruz. Bu makalelerde, Arap zihniyetinin, ihanetinin, şiddetinin ve hatta Arapça'nın gerçeklerin ortaya çıkmasını engellediği söylenmektedir. Klu Klux Klan metinleri dışında İsrail ve Yahudiler hakkında bu terimlerle tartışılabileceğini düşünmek bile mümkün değildir."

Bu tür tartışmalara büyük ölçüde Batı medyasında da rastlamaktayız. Peki, neden hâlâ Araplara karşı bu denli ırkçı deyimler kullanılmasına izin veriliyor. Bunu birkaç nedenle açıklayabiliriz:

- İdeolojik olarak baktığımızda, bunun köklerinin Haçlı Seferleri'ne kadar uzandığını görmekteyiz. Haçlı Seferleri anlayışı, İslam'ı ahirete kadar düşman olarak görmenin yanı sıra, Hıristiyanlık ile İslam arasında sonsuza dek kutsal savaşı da öngörür.
- Avrupa sömürgeciliğinin izinden giden ırkçılık.
- Filistin uzlaşmazlığının bir sonucu olarak Araplara karşı yürütülen propaganda.
- Komünizmin çöküşüyle yok olan tehdit senaryosu boşluğunu doldurma ihtiyacı, Avrupa düşüncesini bir dış düşman tehdidi olmadan yaşatabilmenin güç olduğunu gösteriyor.
- Bunlara Arap politikacıların yaptıkları olumsuzlukları da eklemek gerekir.

Hıristiyanlık, tek tanrıya inanan bu yeni dinin temsilcilerinin, kendilerini Hıristiyanlığın tamamlayıcısı olarak görmeleri yanı sıra, kısa süre içinde Hıristiyanlığın Kutsal top-

raklarını istila etmelerini ve bununla da yetinmeyerek; Avrupa'yı da tehdit etmeye başlamalarının yarattığı ruhsal sarsıntıyı hâlâ üzerinden atabilmiş değildir. Öyle gözüküyor ki, İslam'ın asırlarca bizden üstün bir medeniyet olduğu düşüncesini hiçbir zaman kabullenemedik. Haçlı Seferleri döneminden kalan, Arapların geri ve kaba olduklarına ilişkin önyargılar da yaşamaya devam etmektedir.

Daha sonra İslamın barışçıl yollarla başarılı bir şekilde yayılması da, Hıristiyanlığın misyonerlik çabalarına karşı bir tehdit olarak algılandı. Batı'daki, okul ve kiliselerde verilen eğitim ile sürekli kuşakların beyinlerine Arapların zalim, muhafazakâr ve Hıristiyanlığın Kutsal topraklarını kirleten yaratıklar oldukları fikri işlenmiştir.

İsveç'te de bu duruma verilebilecek birçok örnekten biri, Fredrika Bremer'in* "Eski devirde yaşam" adlı kitabıdır. Kutsal topraklara yapılan haccın anlatıldığı kitapta yazar; Araplar için, "Filistin'deki tüm kültürleri ve iyi olan her şeyi yok etmişlerdir. Avrupalı misyonerler, danışmanlar saygınlık kazanmak amacıyla, kendilerini bu çekirge gibi insanlara karşı silah zoruyla korumak zorunda kalmışlardır. Arapların korkaklığı düşünüldüğünde, bunun pek zor olmadığı ortadadır... Hıristiyanların yönetiminde bu dünya ne harikulade, zengin ve mutlu bir dünya olacaktı... İşte ilk kez o zaman el değmemiş çorak doğa, bir zambak gibi açacaktı," der.

Mark Twain'in "The New Pilgrim's Progress" adlı kitabı gibi çok okunan ön yargı dolu gezi anıları da, tıpkı Hıristiyan "Ayatullahların" vaiz ve metinlerinde Arapları, İncil'deki kehanetleri imha eden, şüpheli tipler şeklinde tanımlamaları gibi, bu tür imajların günümüze kadar yaşamalarına yardım etmiştir. Günümüzde ise, bu tür önyargıların

* Frederika Bremer, "Lifet i Den gamla Världen", 1860-62, Stockholm.

aktarılmasında, Amerikan televizyonunda Billy Graham tipindeki İncil'in gönüllü vaizlerinin yaptıkları din programları büyük ölçüde etkili olmaktadır. İsveçli Livets Ord adlı mezhebin lideri Ulf Ekman da aynı amaca hizmet etmektedir.

İsa, Matta'nın, 10:34 batında şöyle der: "Yeryüzüne selamet getirdim sanmayın, ben selamet değil, kılıç getirmeye geldim." Tevrat'ta da birçok yerde, çok şiddetli bir politika emrediliyor. Örneğin Musa'nın beşinci kitabında, Kenanlılar için şöyle buyrulur: "Ancak, Allah'ın, Rabbin sana miras olarak verdiği bu kavimlerin şehirlerinde nefes alan kimseyi sağ bırakmayacaksın. Aynı zamanda, onları, Hititleri, Amurileri ve Kenanlıları ve Perizzileri ve Hivileri ve Yebuşileri, Allah'ın Rabbin sana emrettiği gibi yok edeceksin". Erihan'ın işgalinden sonra, Yeşu şu talimatı izledi. "Onlar, kadın, erkek, genç, yaşlı ayırt edilmeden kılıçtan geçirdiler."

Hiç kimse, İncil'de, bu ve buna benzer, görüşlerin, Hıristiyan ve Musevi ahlakıyla bağdaşacağını aklına bile getiremez. Normal olarak, "kutsal savaş" olarak çevrilen bu kavram için Avrupa'da asırlarca çok mürekkeb harcanmıştır. Bu kavram, İslamın tarih boyunca mesajını kılıç zoruyla yayan, günümüzde de farklı düşünenlere şiddet uygulayan, bağnaz bir din olduğunun kesin kanıtı olarak görülmüştür. Kutsal savaş, bağnazlığı, zulmü ve hoşgörüsüzlüğü çağrıştırır.

Bu görüş, İslam dünyasının da, bizim gibi asırlarca dini azınlıklarına aynı zulüm ve bağnazlıkla muamele ettiği görüşünden hareket etmemizden ve "cihad" kavramının gerçekten ne anlama geldiği konusundaki bilgisizlikten kaynaklanmaktadır.

---

* Kitabı Mukaddes Şirketi, Beyoğlu 1991, İstanbul.

Bu kelimenin gerçek anlamının savaşla hiçbir ilgisi yoktur. "djihad" kelimesinin üç sessiz harfli dj, h, ve d köküne bakarsak; O, fiziksel, ahlaki ve akli çaba anlamına gelir. İsveççe karşılığı mücadele, İngilizce karşılığı "struggle" canını dişine takarak mücadele etmek anlamına gelen kelimeler gibi bu kelime de, farklı anlamlarda yorumlanmaktadır. Esasen, Tanrı yolunda gitmek amacıyla yapılacak her çaba "Cihad"dır. Bu çabanın savaş yoluyla yapılması için hiçbir neden yoktur. Arapça'da savaş kelimesini anlatan başka kelimeler vardır: "harb" (savaş), veya "gital" (sonu ölüm olan savaş), "kifah" (silahlı mücadele), "mukatala" (iki kişinin karşılıklı silahla mücadelesi), "sira'a" (vuruşma) ve "ma'araka" (çarpışma)."

"Cihad" başlangıçta, Hz. Muhammed'in ona inananlara yaptığı askeri harekat çağrısından başka bir şey değildir. Hz. Muhammed 622'de Mekke'yi terk etmeye zorlanınca, Medine'ye sığınır ve orada savaşa, daha doğrusu baskın şeklindeki Arap geleneklerine daha fazla ihtiyaç duyar. Savaşı, kendisini kabul ettirmede ve vahiylerini onaylamayarak onu küçük gören Mekkelilerin saldırılarına karşı öç almada kullanır. Dolayısıyla, savaş başlangıçta Müslüman olmayanları Müslüman yapmak yerine, Hz. Muhammed'in cemaatini aşağılayanlara karşı onu yüceltmek amacıyla kullandığı bir araçtır.

Askeri açıdan bakıldığında ise "cihad," Hz. Muhammed'in diğer kabilelerle ittifak yapmasına olanak veriyordu. Ama, bu tür ittifakların kurulabilmesi, pekiştirilebilmesi için önce onların, Müslüman dinine geçmeleri gerekiyordu. Arap Yarımadası'nda bu yeni dinin yayılma döneminin ilk aşamasında, puta tapan kabilelere din değiştirmek ile ölüm dışında bir seçenek verilmiyordu.

İslam, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra, Arap askerleri bölgede ilerlerken, tek Tanrıya inanan halklarla karşılaştıklarında bu politikasını değiştirdi. İslamlaştırmak artık birinci derecede önemli değildi. Zaptedilen yerlerdeki Hıristiyan ve Yahudi halklar "ehli kitap" sayıldıkları için onlara, dinlerini ifa etme hakları verilerek, yaşamları da belli yükümlülükler karşılığında güvence altına alındı.

İslamın uzak bölgelere yayılmasında barışçıl tavrı, savaştan daha önemli bir rol oynamıştır. Hz. Muhammed'in mesajını genellikle din değiştirenler yaymıştır. Bu yeni dinin Afrika ve Asya'da yayılmasında tüccarların büyük katkısı olmuştur. Onlar, üstün ve yeni bir sosyal sistemin temsilcileri olarak ortaya çıktılar. İslam, ticaret yollarıyla karadan Batı'da Nijerya'dan başlayarak Doğu'da Çin'e kadar ve deniz yoluyla da, uzak diyarlara, Madagaskar, Zengibar ve Hindistan'a kadar yayıldı. Hindistan'daki tacirler de, Malezya adalarını İslamlaştırdılar.

Yukarda verilen örneklerde de görüldüğü gibi "Cihad", din adına yapılan bir saldırı savaşı değildir. Bir Müslümanın Allah yolunda ("djihad fi sabil Allah) yürümek amacıyla yerine getirdiği bir görevdir. Bir geleneğe göre, Hz. Muhammed, Allah uğrunda mücadele ve ona giden yoldan sapmamak için bireyin önce kendi nefsiyle mücadele etmesi gerektiğini söyler. Asıl büyük kutsal savaşın ("al-djihad al -akbar") bu mücadele olduğunu anlatır. İslam bölgelerini ("Dar al-İslam") korunma amacıyla yapılacak askeri ve politik mücadeleyi ise, daha küçük bir kutsal savaş ("al-djihad al -asghar") olarak görür.

İslam doktrininde kutsal savaş dört ayrı şekilde gerçekleştirilir. Bunlar, kalp, dil, el ve dördüncü el olan kılıçtır. Kalp ile kutsal savaş, her insanın kendi kendisiyle sürdür-

mesi gerekli, ruhi ve ahlaki mücadeledir. Tasavvuf edebiyatında, insanın kendi nefsiyle yaptığı mücadelenin "cihad"ın en üstün şekli olduğu belirtilir. Dil savaşıyla da, müminlerin gerçek dini yani Müslümanlığı yaymaları ve yaşamlarıyla Müslüman olmayanlara iyi bir örnek olmaları kastedilir. El "Cihad"ıyla da, bir Müslümanın yaptığı işlerle Müslüman topluluğu güçlendirmesi anlatılır. Geleneğe göre, Hz. Muhammed başarılı bir ticareti, "cihad" olarak görür.

İslam'ın düşmanlarına karşı kılıç ile yapılan kutsal savaş Batı dünyası tarafından "cihad" olarak yorumlandı. Kuran'da yasal olan savaş, savunma savaşıdır. "Cihad" bir haklı savaştır. Kuran'da bu konuda şöyle denir: "Tanrı adına savaş, onun koyduğu kuralları korumak anlamına gelir. Tanrı kesinlikle saldıranı sevmez."

Kuran'dan savaş hakkında, aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

- Müslüman topluluk, barışta kendisini saldırılara karşı korumak amacıyla silahlanmak zorundadır (8:60).
- Müslüman erkekler, askerlik görevlerini yapmak ve sınırlarını korumakla yükümlüdürler (2:90, 193, 216, 4:95f, 22:39).
- Müslüman devletler arasında savaş kesinlikle yasaktır.
- Savaş giderleri, ulaşılacak amaç ile orantılı olmalıdır.
- Savaşta sivil halka saldırmak yasaktır. Sivil halkın korunması yanısıra talan gibi ekonomik zarara yol açan savaşa da izin verilmez (2:193f, 22:60).
- Kuşatılan düşmana saldırmadan önce Müslümanlığı kabul etmesi veya teslim olması için olanak sağlanmalıdır.
- Düşman barış istediği takdirde, bu talep kabul edilmelidir (8:61).

Demek ki, kutsal savaş her şeyden önce inancı savun-

mak anlamına gelmektedir. Buna rağmen, Ortaçağ'a kadar Müslümanların büyük bir bölümü saldırı savaşını, İslam Devletinin ("Dar-ül İslam") sınırlarını genişletmek için, İslamın beş şartı dışında, altıncı şart olarak kabul etmiştir. Bu görüş, Müslümanlar bulunduğu sürece var olmuştur. Günümüzde de özellikle Kuran'ı yorumlayan Şii Müslümanlar "cihad"ı her şeyden önce ("Dar-ül-İslam") İslam dünyasının sınırlarını genişletmek amacıyla bir saldırı savaşı olarak görürler. Dolayısıyla, kutsal savaş bu anlamda zaman aşımına uğramamıştır. Tersine, Afganistan'da, Filipinler'de ve Irak-İran arasındaki savaşta taraflar saldırılarını haklı göstermek amacıyla, kutsal savaş deyimini kullandılar. Mısır, Suriye ve Cezayir'de Müslüman militanlar, kendi rejimlerine karşı kutsal savaş ilan ettiler. Demek ki, modern çağda "cihad" her şeyden önce dini özden saptığı ileri sürülen liderlere karşı yapılan bir iç savaş olma özelliğini taşımaktadır. Müslüman militanlar kendilerini, Peygamber'le birlikte Arap Yarımadası'nı Putperestlerden temizlemek amacıyla çarpışan mücahitlerle özdeşleştirmektedirler.

Saddam Hüseyin, Kuveyt çıkartmasını haklı kutsal savaş olarak göstermeye çalıştı. Kuran, Şeytanın İncil'i yorumladığı gibi yorumlansa bile, bir sosyalist parti başkanı ve en yakın adamı Hıristiyan dışişleri bakanı olan bir Cumhurbaşkanının Müslüman bir komşu ülkeye Kuran'ı gerekçe göstererek savaş açması haklı görülemez. Bu durum, Arap kitlelerin Saddam Hüseyin'in safında yer almamasının en önemli nedeniydi. Buna rağmen Saddam, kimi Müslüman alimlerin desteğini sağlamayı başardığı gibi, otoriter Müslüman liderler de müttefik güçlerin Irak'a karşı yürüttüğü savaşı bir "cihad" olarak tanımladılar. Bu birbirine zıt açıklamalar, "cihad" kavramının kolayca farklı ve genellikle de karşı amaçlar uğruna kullanıldığını göstermektedir.

Avrupa'nın sömürge döneminde bile, İslamın Batı'ya karşı askeri bir tehlike oluşturduğu ve genellikle gerilikle, ilkellik anlamına geldiği görüşü hakimdi. Bu görüş, işgallerin "taç" ve "hac" adına yapılmasına neden olmuştur. Sömürgeci memurlar ve askerler, misyonerlerle birlikte imparatorlukların kuruluşunda önemli rol oynadılar. İngilizler bu ülkelerde "beyaz adamın sorumluluğundan" Fransızlar da "uygarlaştırma" yükümlülüklerinden söz ediyorlardı. Buralarda kurulan eğitim sistemleri, askeri akademiler, politik kuruluşlar, sömürgeci ülkelerin fikir ve ideallerine uygun toplum yaratmayı amaçlıyordu. Gücün Avrupa'ya taşınması aslında, modernizmin orada gelişmesi ve Aydınlanma Çağı'yla Endüstri Devrimi'nin yarattığı koşul ve olanaklardan kaynaklandığı göz ardı edilerek, Hıristiyan din ve kültürünün üstünlüğüyle açıklanmaya çalışılmıştır. Dönemin Alman Başkanı Bismarck, Fransız Başbakanı'na Tunus'u işgal etmesi çağrısında bulunurken, gerekçe olarak: "Kartacayı barbarlara bırakamazsınız" demişti. İngiliz general Allenby de, Birinci Dünya Savaşı ardından Kudüs'e saldırısında Haçlı Seferlerine katılanların anısına, bu görevi üstlendiğini söylemişti.

Filistinli – Amerikan, Hıristiyan edebiyatçı ve kültür sanat eleştirmeni, Edward Said, çok tartışılan "Oryantalizm" adlı kitabında, Doğu'nun asırlarca dini savaşlar, edebi eserler ve bilimsel tartışmalar aracılığıyla Oryantalizm adıyla basmakalıp bir şekle dönüştürüldüğünü ileri sürer. Said'e göre bu durum, Batı'nın Doğu'yu anlamak amacıyla icad ettiği bir buluştur ve bu uydurma öyküler bir karşı senaryo yaratarak, Avrupa'nın kendi kimliğini daha açık bir şekilde tanımlamasına da hizmet etmiştir.

Oryantalizm çerçevesinde ileri sürülen bu türden çeşitli

savların kaynağı, Doğu'nun geri, Batı değerlerini reddeden ve tehlikeli olduğu yolundaki sonu gelmeyen Batılı dinsel görüşlerdir. Batı'da, Doğu insanlarının mantıki düşünemediği ve yaşamın her alanında geri kalmış oldukları söylenir. Onların medeniyetlerinin temelde insancıl olmaması yanı sıra, "homo Arabicus" Arap ırkının veya "İslamicus" İslama inananların iyileştirilmeleri veya değiştirilmeleri de mümkün değildir. Karl Marx bile, Arapların kendi adlarına konuşmalarına izin verilemeyeceğini söylemiştir. Marx "Louis Bonaparte'ın 18 Brumeri'nde", "Onlar, kendilerini temsil etme gücüne sahip olmadıklari için temsil edilmelidirler;" der. Böylece Doğu ya korkulan ya da kontrol edilmesi gereken bir konuma düşürülmektedir.

Arap dünyasında, Avrupa sömürgeciliğine karşı verilen mücadele ve Cezayir'in 1950'lerde Fransızlara karşı gerçekleştirdiği Kurtuluş Savaşı, Araplar ile teröristler arasında derhal bir benzerlik kurulmasına yardımcı olmuştur. Bu durum İsrail'in, Filistin'de kuruluşundan önce ve sonraki gelişmeler açısından da büyük ölçüde geçerlidir. Avrupalıların Araplara üstten bakışları, belki de en açık bir şekilde, Balfour Bildirisi'nde belirtilmiştir. Bildiride, İngiliz bakan, kendisinin olmayan bir ülkeyi, oranın gerçek sahibi halkın itirazına karşın ve onlara sormadan, orada yaşamayan başka bir halka vermeye söz vermiştir. 1917'de, o yıl göç eden İsraillilerle birlikte, Filistin halkının sadece %10'u İsraillilerden oluşmasına rağmen, durum dikkate alınmaksızın, Filistinliler Balfour Bildirisi'nde, Yahudi olmayan halk olarak tanımlanmışlardır. Bunun haklılık derecesi, Finlandiyalıları Finlandiya'da, ülkenin İsveçli olmayan halkı olarak tanımlamakla eş değerdedir.

Bu nedenle, İsrail devleti gibi siyonist hareket de, as-

keri ve politik mücadeleyle paralel yürütülen propaganda savaşında, Filistinlilere karşı önceden üstün bir konuma sahip olmuştur. Batı dünyasının, Araplara karşı duyduğu korku ve önyargılar, Filistinlilerin durumlarına uzun süre tamamen kayıtsız kalmamıza neden olmuş, ulusal kimliklerine sahip çıkmaları ve kendi devletlerini kurmaları doğrultusundaki haklı taleplerini anlamamızı engellemiştir.

Böylece, biz Avrupalılar, Yahudilere karşı duyduğumuz suçluluk duygusunu, bir bakıma Filistinlilere ödettik. Aynı şekilde, 1930'larda Almanya'da Yahudiler, uluslararası komünizmi desteklemek amacıyla, ekonomiyi kontrolleri altına almakla suçlanmışlardı. Genel olarak, en radikal ve uzlaşmaz Filistin örgütlerinin liderleri Hıristiyan olmalarına rağmen, Filistinlilerle, Araplar ve dahası, İslam ile uluslararası terörizm arasında benzerlikler kurulması da doğal karşılanmaktadır.

Arapları toptan imha etmeyi amaçlayan bir "soy kırımı" olmadığı için, insanlar onlara karşı var olan ırkçı önyargılarını düşünmeden açıkça ifade edebiliyorlar. Leon Uris'in, Arapları anlamak amacıyla yayınladığı "Hacı" adlı romanı, açık ırkçılık konusunda rekor kırmaktadır. Bu kitap büyük satışlarıyla sadece Amerika'da değil, tüm dünyada Arap ve İslam imajı hakkında önemli bir rol oynamıştır. Kudüs Postası'na göre, kitapta Araplar, "en ekstrem bir Yahudi'nin örneğin, Meir Kahane'nin bile yüzünü kızartacak şekilde tanımlanmışlardır."

Roman kahramanlarından biri, "bağımsızlık" için şöyle der: "bağımsızlık hiçbir zaman düşlemediğimiz bir hayaldir." Yine kitapta, genç gerillalar aileleri tarafından satılırlar ve kutsal savaştan dönmelerini istenmediği için de "uyuşturucu madde ile uyuşturularak, sınırın ötesine köpeğe fırlatı-

lan bir et parçası gibi atılırlar. Çünkü, Fedai sadece "şehitler istemektedir."

Uris, romanda akla gelebilecek her türlü basma kalıp önyargıyı kullanmıştır. Kitaptaki Filistinliler fakir, bilgisiz ve girişim yeteneğinden yoksun kişilerdir. Doğuştan kavgacı, şiddetten yana, şehvetli ve değişik insanlardır. Uris, Arapları genel olarak emirler veren, kendini beğenmiş birkaç subay dışında "ahlaken çökmüş, din tarafından her türlü ihtiraslarından arındırılmış, onun kontrolünde bireyler olarak görür ve onlar çıldırmış bir toplumdur." der.

Uris'e göre, Menachem Begin'in 1948'de Deir Yassin köyünde Filistinlilere karşı düzenlediği toplu kıyıma Filistinlilerin kendileri neden olmuştur. Saldırının nedeni, "İslamı dünyasından kaynaklanan zulüm ve kötülüktür". Kitabın İsrailli kahramanı "yaşayabilmek amacıyla her türlü eyleme zorlandık" diyerek acı duyar ve "Arapları çocuklarımızı öldürdükleri için affedebilirim ama bizi onların çocuklarını öldürmeye zorladıkları için affedemem", der.

Hatta, İsrailli politikacılar ve önde gelen gazeteciler de, Arap Sami yeğenlerine karşı, açıkça ırkçı davranmaktan çekinmediler. Begin, Filistinlilerden "iki ayaklı hayvan" olarak bahsetmişti...." Meşhur ve ciddi gazetelerden Kudüs Postası'nın tanınmış yazarlarının kalemleri "cani Arap dünyasının ilkel davranışları" gibi ifadeler kullanabildiler. Begin'e göre, Zebra ve Çatila kamplarında yapılan katliamı İsrail gerçekleştirmemiş, Araplar iç boğuşmaları sonucu birbirlerinin kafalarını kesmişlerdi. Genel Kurmay Başkanı Eitan da, İsrail Parlamentosu Knessett'de Araplardan hamam böcekleri şeklinde söz etmeyi doğal bulmuştu.

Komünizm'in çöküşüyle Batılı politikacılar ve basın, İslam'ın piyasa değerini tehdit senaryosu şeklinde yeniden

keşfettiler. Kitaplar, makaleler ve televizyon programları sürekli "Allahın kılıcı", "yeşil tehlike", "fundamentalist enternasyonal", "İslam'ın modernizme karşı savaşı", "global intifada" ve benzeri temalarla Müslümanları bir ordu gibi göstermeye başladılar. Bugün, Güneydoğu Asya'dan, Batı Afrika'ya kadar uzanan elli devlette çoğunluğu oluşturan Müslümanların sayıları bir milyarı aşmasına rağmen, İslam, tek vücutlu bir cephe gibi tanımlanarak, dolaylı veya dolaysız "gerçek İslam" olarak gösterilen, köktencilik ve bağnazlık ile eş anlamda gösterilmektedir. Araplar, başta Endonezya, Bangladeş, Pakistan ve Hindistan olmak üzere Müslüman topluluğun sadece %15'ini oluşturmalarına rağmen, genelde Arap dünyasıyla İslam arasında sürekli benzerlik kurulmaktadır. Tehdit senaryosunu yaratanlar, her yerde sürekli, Müslüman devletlere damgasını vuran farklı dini, politik akımları ve etnik, kültürel çeşitlilikleri görmemezlikten gelirler.

Laik ve ticari çıkarları öne alan tüketim toplumumuzun belirgin özelliği olan dine karşı duyulan korku ve kaygıların üstesinden, onları, bir birlik gibi gösterilen İslam dünyasına aktararak gelinmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle, dinine sadık insanların sessiz sedasızca camiye yaptıkları düzenli ziyaretleri bile, bağnazlık olarak görülmektedir. Demek ki içimizde kültürümüzün mükemmeliği konusunda öyle büyük bir kuşku var ki, onu dışardan gelecek bir tehlikeye karşı korumak zorunda olduğumuzu söyleyerek bu korkuyu gidermeye çalışıyoruz. Açıkçası, kültürümüzün yeterli olduğundan emin olamadığımız için İslam köktenciliğine doğal bir eleştiri ve aklıselim ile yaklaşamıyoruz. Modern Batı dünyasını, sağduyusu yerinde, Doğu dünyasını da geri ve bir bakıma çılgın olarak gördüğümüz için onları, müzakere-

lerde bile aynı haklara sahip taraf olarak kabul etmek istemiyoruz. Müslümanlar bizim için kaprisli ve tehlikeli insanlar olarak kalmaya devam ediyorlar. Bu nedenle, "onlarla diyalog kurmak yerine diyalogdan kaçınmak gerektiği" yönünde bir yaklaşım ortaya çıkıyor.

İslam dinine yakıştırılan düşmanca senaryoların, kültürel kimliğimizi pekiştirmesi yetmiyormuş gibi, Müslüman dünya da kültürümüzün olumsuz öğelerini, tarihimizin kara dönemlerini kıyaslayacağımız bölgeler şekline dönüştürülüyor. Körfez Savaşı sırasında, Saddam Hüseyin ile Hitler arasında kurulan benzerlik buna bir örnek olarak gösterilebilir. Her ikisinin de aynı ruhun çocukları ve kötülükte eşit olduklarını söyledik.

Bu konuda diğer bir örnek de, kadınlara yapılan baskıdır. Müslüman dünyada kadınlara yapılan baskı, Batı'ya göre daha belirgin olduğu için onu kolayca kınayabiliyoruz. Kadınların toplumda susmaları gerektiğine ilişkin bir emir olmamasına, 600'de Arap Yarımadası'nda kadınların durumlarını düzelten reformlar yapılmasına ve özellikle miras hakkı konusunda getirdiği yeniliklere rağmen İslamı kadının toplumda ikinci sırada yer almasının baş nedeni olarak göstermekteyiz. Bununla da yetinmeyerek, yozlaşmış örnekleri genelleştiriyoruz. Kuran, peçe kullanmak ve çok evlilik konularında farklı yorumlara olanak vermektedir. Kaldı ki bu iki olay da, Müslüman dünyada kural değil, ender rastlanılan durumlardır. Kuran'da, kadın sünneti konusunda da bir öneri yoktur. Bu konuda kabul edilebilir bir gerekçe olmamasına rağmen Firavunlar döneminde Mısır'da kadınların sünnet edildiğini görüyoruz.

Bu tür basit tanımlar, "Avrupa kültürüne" karşı var olan ve tehdit olarak algılanan belirsiz korkuları besleyerek

onların, ciddi tehdit şekline dönüşmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, bu tehdit günümüzde yozlaşma eğilimindeki Avrupa kimliğini güçlendirmek için de gerekli görülmektedir. İlk kez, Avrupalı kavramına, 732'de İspanya valiliğine tayin olan Abdurrahman el Gafiki'nin, Poitiers (Puvatye) önlerinde Franklara yenildiği tarihte rastlamaktayız. Savaşı Müslüman lidere karşı kazanan Şarl Martel'in ordusu, Galler yönetimindeki Roma kabileleriyle, Germenlerden oluşan, karmakarışık bir topluluk idi. Bu "Avrupalılar" sadece savaş meydanında birlik olmuşlardı. Tarihçiler, savaştan sonra orduların kendi ülkelerine döndüğünü ve böylece bu birliğin de dağıldığını yazıyorlar. Poitiers (Puvatye) önlerindeki 732 savaşından, günümüzdeki Maastricht anlaşmasına kadar geçen süre içinde, bir Avrupa kimliği oluşturmak amacıyla yapılan her türlü çabada, birlik duygusunun en güçlü olduğu dönemler, Avrupa'nın ortak bir düşman tehdidine karşı durduğu zamanlar olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu tehditler, komünist ideolojinin varlığı, Sovyetler Birliği'nin askeri gücü, Japonya ve Amerika'nın ekonomik üstünlükleridir. Doğrusu, İslam Komünizm tehdidi yerine konduğu takdirde, 1 250 yıllık tarihi dairenin sonuna gelinerek, tekrar en başa dönülmüş olacaktır.

Batı dünyasının sahip olduğu bu olumsuz tanımlarda elbette Arapların payı büyüktür. Onların demokratik kurum ve kuruluşları yerleştirememeleri, toplumu modernleştirememeleri Batı'daki ırkçı görüşlerin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca, bu olumsuz tanımlarda Arap politikacılarının yıllardır sergiledikleri tavırların rolü de küçümsenemeyecek orandadır. Onların abartılmış politik nutukları, Arap devletlerinin bitmeyen iç çelişkileri, kendileri hakkında olumsuz görüntü yaratırken, bu görüntüyü Saddam Hüseyin, Körfez Savaşı'nda daha da güçlendirmiştir.

"Dilin başladığı yerde, kılıç biter." Arap deyimi, Saddam Hüseyin'in Körfez Savaşı'nda, kullandığı bir yöntemdi. Saddam, dünyanın geri kalan bölümüyle yürüttüğü uzun süren güç yarışmasında sürekli kullandığı kelime ve sinir savaşıyla insiyatifi elinde tutmayı amaçlıyordu. Savaşın sürdüğü haftalarda, Bağdat radyosu sık sık Saddam Hüseyin, "Kahraman Cumhurbaşkanımız tekrar cevap veriyor" başlığıyla yayın yapıyordu. Yayınlarda Saddam, savaş hilesine "khoda" ve tehlikeli bir böbürlenme anlamına gelen "radjaz"a hakim olan gerçek bir Arap lider olarak takdim edilmekteydi.

Arapça'da hatiplik kelimesi, erkeğin fiziksel olgunluğu anlamına gelen fiille aynı köke sahiptir. Bu nedenle, güzel konuşma yeteneği yiğit erkeğin bir özelliğidir. Hatta, mübalağa kelimesi de aynı kökten gelir. Yani hatiplik, abartı ile akraba bir kelime olması yanı sıra, her iki kelime de, politik amaca ulaşmak için kullanılır. Tabii, bu Saddam Hüseyin için her açıdan geçerli bir kuraldır. Saddam Hüseyin'in Körfez Savaşı'nda halkına yaptığı çağrıda "savaşların anası ve savaşların savaşı uğruna dayanın" (Umm al-harb") demesi, Batı için yabancı ve korkutucu bir konuşma olarak bu görüşe bir örnek teşkil etmektedir.

Bu durum, eğitim sistemine de yansımaktadır. Arap dünyasında her zaman gençlere, "futuwa" ve "muruwa" yani yiğit şövalyelerden gururlanmaları öğretilmiştir. Genellikle büyük şair olan ve şiirlerinde kendi kahramanlıklarını anlatan kahramanlar ve savaşçılar, günün gençleri için de yaşatılmaktadır. Bu kahramanlıklar, özellikle Haçlı Seferleri döneminde geçerliydi. O zaman, Arap ve Müslüman kumandanlar, harp meydanlarında "İslama inanmayanlara" karşı büyük zaferler kazanıyorlardı. Geleneklere göre, bu

kahramanlar, Arap kahramanların erdemliliklerini ve İslamın ruhunu somut hale getirmişlerdir.

Saddam Hüseyin Kuveyt'ten çekilirken askerlerine yaptığı açıklamada, Kuran'dan ve eski Arap şairlerin dizelerinden alıntılar yaparak, Arap geleneğindeki hitabet tarzını kullanmıştı. Saddam, kullandığı karmakarışık dil ile Irak'ın askerlerini geri çekmeye zorlandığını gizlemeye çalışmıştı. Bu mesaj, ateşli sözcüklerle süslenen konuşmalarda öylesine gizlenmişti ki, Iraklıların çoğu, onun ne demek istediğini anlayamamıştı. Amaç, askerlerin yerlerinin değiştirilerek, "savaşın zafer elde edinceye kadar süreceği" izlenimini vermekti.

Bu konuşmanın, büyük bir bölümü ezeli düşmanı Humeyni tarafından aynen yapılabileceği gibi, onun açıklamalarından alınmış bölümler de olabilirdi. Saddam da, Humeyni'nin sık sık kullandığı tipik dini–politik kavram "istikbar"ı (emperyalist kibir) kendi gerekçesi olarak akıllıca kullanırken, onun hastalıklı düşünce tarzından hareket etmişti. Savaş, "iyilerle, kötüler", "inananlarla, inanmayanlar" arasında yapılmaktaydı. Saddam kendisine karşı çıkan Arap liderleri de, "tutucu" ve dünyayı saran emperyalizmin "uşakları" olarak damgalamıştı.

Saddam'ın konuşması, birçok Arap politikacının, dili, mesajlarını dinleyicilere iletmek amacıyla bir araç olarak kullanmak yerine güzel sözlerden oluşan bir uyutma yöntemi olarak ele aldıklarının tipik bir örneğidir. Nutuklar aracılığıyla tam anlamıyla bir hayal dünyası kurulmaya çalışılmaktadır. Bu dünyayı karşılamayan gerçek dünya ise, kabul edilmeyerek, "al - mu-amara" (Arap ulusuna) karşı düzenlenen bir uluslararası tuzağın sonucu olarak görülmektedir.

Komplo teorisine göre: "Çeşitli güçler ilk ortaya çıktığı

günden itibaren İslamı yok etmeye, gücünü kırmaya çalıştılar. Bunu başaramayınca da, uluslararası potanın içinde eritmeye uğraştılar. İslamın temeli Tanrı tarafından tesis edildiği ve ahlak, hak, haklılık, üzerine kurulduğu için ne Haçlı Seferi, ne sömürgecilik, ne de Siyonist işgali veya Marksist, materyalist, varoluşçu ve bireyci nitelikteki tehlikelerin gücü onu yok etmeye yetmeyecektir."

Bu iddia, İslamın önde gelen modern savunucularından, Enver el-Gundi'nin yazdığı "İslam ve Batı" adlı kitaptan aynen alınmıştır ve birçok Müslümanın Batı hakkındaki tipik görüşüdür.

Bizim, İslam hakkındaki düşman senaryomuzun kökleri yüzyıllar öncesine uzanırken, İslamın Batı hakkındaki düşmanlık senaryosunun tarihi bizimkinden daha sonradır. Doğrusu, Haçlı Seferleri ve Engizisyon hareketiyle Yahudi ve Müslümanların İspanya'dan kovulması, Batı saldırganlığının ilk kanıtı olmasına rağmen bu devirlerde gerçek bir düşman senaryosu yoktu. Haçlı Seferleri'ni yapan Franklara, askeri bir üstünlük veriliyordu ama şiddete başvuran ve uygar olmayan geçici barbarlar olarak görüldükleri için onlara karşı bir tür üstünlük hissedilmekteydi. Suriyeli Prens Usâmah, kendi özgeçmişini anlattığı bir yazısında şöyle demişti:

"Frankları tanımaya başladığımız zaman, Tanrıya şükrediyoruz. Onlar gözü pek cesaretli savaşçı olmaları dışında, hiçbir erdemi olmayan hayvanlardan başka bir şey değiller."

Batı, Araplar arasında ilk kez, XIX. yüzyıl başlarında Avrupa devletlerinin Doğu'da çıkarlarını ön plana alan nüfuzlarının artmasıyla, bir tehdit olarak yaşanmaya başlandı. Bu duygu yavaş yavaş gelişirken, eğitim gören kesimde de

Batı'nın ekonomik gelişmesine, bilim ve teknikteki ilerlemesine hayranlık duyularak, o taklide çalışıldı.

Fransa'nın, 1830'da Cezayir'i işgal etmesi ve ardından Avrupa'nın, Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun içişlerine yoğun bir şekilde karışması, İslama karşı giderek artan bilinçli bir saldırı olarak görüldü. Komplo teorisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra güç kazandı.

Araplara, o zaman, Türklere karşı yapılan savaşa katılmalarının karşılığı bağımsızlık umudu verilmesine karşın, bu söz yerine getirilmedi. Hatta, teşekkür yerine Sykes - Picot anlaşmasıyla, Ortadoğu İngilizlerle, Fransızlar arasında keyfi olarak paylaşıldı. Araplar, Hint Okyanusu'ndan, Atlas Okyanusu'na kadar uzanacak bir Arap devleti yerine, Ürdün ve Irak'taki sultanlıklar gibi küçük Arap devletleriyle yetinmek zorunda kaldılar. Bu tuzak teorisine göre, İslam birliğini bölmeyi ve Osmanlı İmparatorluğu'nu uzun vadede kontrolü kolay birkaç küçük bölgeye ayırıp yönetmeyi amaçlayan komplo başarıya ulaşarak, imparatorluk yıkıldı.

İkinci Dünya Savaşı ardından ortaya çıkan uluslar, İslam Birliği'ni bölmeye yönelik bu bilinçli çabanın doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Elbette, Balfour Bildirisi'nin bu tuzak teorileri içinde büyük bir yeri vardır. 1917'de Filistin'de Yahudi milli yerleşimini öngören ünlü Balfour Bildirisi doğal olarak, bu tuzak teorilerine bir zemin hazırlamıştır. Bildiriyle, Araplara sorulmadan, onlara rağmen Yahudilere, Filistin'de yeni bir ülke sözü verilerek, İsrail, Avrupa sömürgeciliğinin son karakolu ve kalıntısı olarak düşünülmüştür.

Hem laik Panaraplar, hem de köktenci Müslümanlar, Batı dünyasının Müslümanlara karşı düzenlediği komplolarda iki açıdan başarılı olduklarına inanmaktalar. Onlara göre,

komplo kuranlar Müslüman Birliği parçalamakla kalmayarak, İslamı politik bir sistem olarak da bölmeyi başarmışlardır. Köktenciler bildirilerinde, sürekli Batı'daki güçlerin, düzenledikleri tuzaklarla, Arap entellektüelleri din ile politika arasında sahte bir ayrım yapmaya inandırdıklarını belirtmekteler. Ayrıca, Batı'nın, Doğu'ya karşı saldırgan politikasıyla, kültürel ve ekonomik yayılma siyasetinin 1790'da Napolyon'un Mısır'a yaptığı çıkartmayla başlayıp, günümüze kadar sürdüğü de söylenmektedir.

1990'da The Economist dergisindeki uydurma bir söyleşide, biri Hıristiyan diğeri Müslüman iki lider arasında geçen konuşmaya yer verilir. Bu iki dini lider arasındaki konuşma şöyle geçer: "Beni en çok kaygılandıran şey, birçok insanın tarihin gelecek döneminin, sizin dünyanızla, benim dünyam arasındaki mücadelelerle geçeceğine inanmasıdır. Bir dirsek boyu uzaklıkta yaşadığımız doğrudur. Birçok kez dirseklerimiz geçmişte birbirine değdiğinde, acılı dönemler yaşadık. Ama, izin verirsen, şunu sormak istiyorum: İsa'nın doğumunun üzerinden 2 000, Hz. Muhammed'in ise 1 400 yıl geçmesine rağmen, aynı problemi gerçekten bir kez daha yaşamak zorunda mıyız?"

Hz. Muhammed'in yeğeni, damadı ve Şiilerin ilk imamı ve dördüncü halife Ali İbn Ebu Talib, "bilmediğimiz şeyden nefret ederiz" diyor. Bu söz hem Batı hem de Müslüman dünya için geçerliliğini korumuştur.

Taraflar, bilgisizlik, korku ve küçük görme duygularından ötürü, birbirleri hakkında sürekli düşmanca hikayeler yaratmaktalar. Oysa, bunları oluşturan mozaik taşları sık sık değiştirilebilir. Müslüman dünya da aynı şekilde Batı'yı kendisiyle bağdaşmayan unsurlarını aktaracağı bir yüzey olarak kullanmaktadır. Birçok Müslüman, yanlış bir İslam

imajından kaynaklanan, kınama ve önyargılara karşı kendi inanç ve kültürünü sürekli savunmak zorunda kalmaktadır. Böylece, düşmanlık duyguları birbirini besleyip güçlendirmektedir. Bu karşılıklı oyun, iki kültür arasında kurulmaya çalışılan diyalog önünde açık bir tehlike oluşturduğu gibi Doğu ve Batı kültürleri arasındaki uçurumun aşılamayacağını düşünenlere de destek vermektedir.

Batı, Doğu'nun düşmanlık senaryolarıyla tuzak teorilerine karşı, kendi senaryolarını geliştirmekten kaçınmalıdır. Bu senaryolara anlayış göstermek yerine, doğuş nedenlerini öğrenmeye çalışarak, işbirliği ve somut projelerle bu "teori"lerin birer söylenti olduklarını göstermeliyiz.

Bu durumu yaratabilmenin ilk koşulu, dini yankıları olan ifadelerin gerçekten dini içerikten yoksun olduğunu anlamaktır. Genellikle bu ifadeler, dinle ilgisi olmayan, açıkça laik nitelikli ekonomik, sosyal ve politik problemlerle baş edilemediği zaman, politik istismar amacıyla formüle edilmişlerdir. Dinsel ikiyüzlülük ve din adına kendini aldatma, Hıristiyan kültürü dışında, Doğu'daki politikacılar arasında da aynı ölçüde rağbet görmektedir. İslam da, tıpkı Hıristiyanlık gibi, ekonomik, sosyal ve politik amaçlara ulaşmak için araç olarak kullanılmaktadır. Buna rağmen, Arap politikacıların ağzından çıkan her dini deyim, derhal bağnazlık adına bir kazanç sayılmaktadır. Bu konuşmalar çoğu kez iç politikada kullanılmak üzere yapılan nutuklar olmalarına rağmen, tehdit senaryoları bu yolla yaşatılmaya çalışılmaktadır. ABD Başkanı, Bill Clinton, Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk konuşmasında, Allah'tan yardım istediği için, aynı ölçü kullanıldığı takdirde, onun Hıristiyan köktenci olarak nitelendirilmesi gerekmektedir.

Elbette bugün Müslüman dünyada kendisini terör, ka-

dınlara baskı, insan haklarını çiğneme şeklinde gösteren kör bağnazlık, dogmatizm büyük ölçüde vardır. Ancak, bu problemlerin gerçek nedenleri, İslam dini değildir. Aynı şekilde, Batı ülkelerindeki ciddi problemlerin kaynağının da Hıristiyanlık olduğunu söyleyemeyiz. Ama bağnazlık, mantıksızlık, Doğu'da söz konusu olduğu zaman, bu kavramlar doğrudan doğruya İslam ile birleştiriliyor. Oysa, her yerde bu tür problemler sosyal, ekonomik ve dünyevi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Gerçek tehdit ise, otoriter yönetimler, yayılmacı politikalar ve terördür. Kaldı ki, bunlar tarihte bilinen ve yeni olmayan olaylardır. Bu tehlikeler ancak oldukları gibi tanımlandıkları takdirde üstesinden sancısız gelinebilir. Ama, Batı dünyası, İslam kelimesinin geçtiği her yerde, gerçek tehlikeyi olduğundan çok daha fazla abartmaktadır.

Demek ki, değişik şekilde ifade edilmelerine karşın, aynı problem her iki kültürde de vardır. Bu nedenle amaç, her türlü kötülükten karşı tarafın dinini sorumlu görmek yerine, diyalog ile bu tür tehditlerin ortak nedenlerini bulmaya çalışmak olmalıdır. Aksi takdirde, her türlü kötülük hemen karşı tarafın dinine yakıştırılacaktır. Bu noktada Avrupa önde gitmelidir. Çünkü: Akdeniz, Amerika için birçok denizden sadece birisi olmasına karşın, Avrupa için çok eski bir tarihi paylaştığı bölgeyle sınırını oluşturmaktadır.

Teknolojik gelişmeler, modern iletişim araçları Avrupa ile İslam dünyasını birbirine adamakıllı yaklaştırmasına rağmen, İslam dünyası ve Avrupa tarihin hiçbir döneminde, birbirlerine bu denli karşı olmamışlardı.

Bu uçurumun nasıl kapatılacağı sorusu, fildişi kulübesinden akademisyenlerin ele alacağı bir soru değildir. Soru, bu bölgelerden Avrupa'ya göç nedeniyle hepimizi her alan-

da yakından ilgilendirmektedir. Her iki taraftaki aşırı uçların ortak amacı, Akdeniz'i, kültürleri birbirinden ayıran kesin bir sınır yapmaktır. İşte bu nedenle, tüm güçlüklere karşın, İslam ve onun içindeki farklı görüşlerle diyalog yollarını araştırmalıyız. Ancak, bu yolla karşılıklı tehdit senaryoları ve önyargılarımızdan kurtulabiliriz. Tehdit senaryoları ve önyargılar yaşadığı sürece, Batı ile Doğu arasındaki ilişkilere kuşku ve nefret hakim olacaktır.

İslamdan korkmak için neden yok mu? sorusuna verilecek yanıt ise şudur: Dinden, korkmak gereksizdir, onun bayrağı altında, onun adına politikalarını yürütenlere dikkat etmeliyiz.

Arap Milliyetçiliği ve İslam Köktenciliği Avrupa'ya Karşı Bir Tehdit mi?

Avrupa demokrasilerine karşı var olan veya olduğu ileri sürülen tehditler karşımıza sık sık farklı renklere bürünerek çıkmaktadır. Sarı tehlikeye (Çin) ilişkin korkutucu hikayeler, yakınımızdaki somut Kızıl tehdidi anlatan öyküleri tamamladılar. Bu tehdit geçerliliğini kaybedince, bu kez de, işin sözcüleri, hokkabazlık yaparak, yeşil tehlikeli basit bir dünya resmi çizmeye çalışıyorlar. Müslüman kitlelerin, İslamın yeşil bayrağı altında, Avrupa'nın refah toplumlarına, Panarap veya uluslararası fundamentalist örgütlerce düzenlenecek saldırı hazırlığı içinde olduklarını söylüyorlar.

Oysa, gerçek farklıdır. 80'li yıllardaki önemli değişikliklere rağmen bugün, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Birleşik Yemen dışında, sahnede yine 10 yıl önceki devletler, sınırlar, rejimler ve de aktörler var. Sahneyi terk eden liderler, hastalık veya ölüm nedeniyle ayrıldılar. Körfez Savaşı, politik coğrafyanın yeniden biçimlenmesine neden olamadı. Sadece, Amerikan hegemonyasını kuvvetlendirdi. Sınırlar şimdi Birleşmiş Milletler'ce garanti ediliyor. Saddam'ın hâlâ iktidarı elinde tutmasının bir nedeni, Irak'ın parçalanmasında kimsenin çıkarı olmamasıydı. Irak'ın işgalinden önce, Kuveyt'in zayıf bir kimliği vardı. Şimdi ise Amerikan şemsiyesi altında daha da güçlenecek bir Kuveyt olgusu vardır.

Tüm Amerikan aleyhtarı konuşmalara rağmen, Arap devletleri Batı'ya hiç bu denli bağımlı olmamıştı. Bu bağımlılık, bilinen derin düşmanlık duyguları üzerinde büyüyerek, genellikle Panarabizm nutuklarında ifadesini bulmaktadır.

Panarabizm Söylentileri

Panarabizm fikrinin Osmanlı döneminde İmparatorluğun Arap kesiminde Genç Türklerin milliyetçiliğine bir yanıt olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bir bakıma bir "pan" hareketten başta bir "pan" hareket doğdu. Yani, "Panarab" hareketi Türkler bir ulus ise, Araplar da bir ulustur, düşüncesinin ürünüydü.

Hıristiyan Araplar bu hareket içinde egemen güç idiler. Arap milliyetçiliği ilk kez, Batı Avrupalı misyonerlerce eğitilen Lübnan ve Suriye'deki genç Hıristiyan entellektüeller arasında baş gösterdi. Bunlar Arapça'dan hareket ederek, din farklılığını dikkate almaksızın, Arapça'nın tüm Arapları birleştiren bir unsur olduğunu vurguladılar.

1800'lü yılların ortalarından itibaren, genç Hıristiyan öğrencilerin, Beyrut'ta Arap dilini, kültürünü ve yaşam tarzını yeniden diriltmek amacıyla örgütlenmeye başladıklarını görüyoruz. "Arap Uyanışı" olarak adlandıracağımız "The Arab Awakening" hareketi içinde en önemli kurum Beyrut'taki, Protestan Suriye Koleji idi. Bu kolejden daha sonra meşhur Amerikan Üniversitesi doğmuştur. Bu nedenle, Panarabizm, dinle hiçbir ilişkisi olmayan, tamamen laik bir hareket olarak ortaya çıktı. Bu hareketin sözcüleri, Arap Birliğini tarihi ve kültürel boyutlarıyla ele alarak, dini hiçbir şekilde hesaba katmıyorlardı. Birlik, Arap toplumunun modernize edilmesini amaçlıyordu.

O zaman, buna benzer Müslüman örgütler yoktu. Bunun en önemli nedeni ise, Hıristiyan gençlerin, Hıristiyanlık dinini yaymaya çalışan okullarda daha iyi eğitim gören zengin aile çocukları olmalarıydı. Zamanla, milliyetçilik fikirleri, Batı'da eğitim gören birkaç Müslüman grup arasında da yayılmaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı ardından, Batı'nın Arap dünyasına ihaneti, Arap milliyetçiliğini güçlendirdi. Batının savaş sırasında verdiği bağımsızlık sözlerinin hiçbiri yerine getirilmedi. Arapların savaştaki katkıları bir bakıma Balfour Bildirisi'yle ödüllendirildi. Bu anlaşmaya göre, Filistin topraklarına Yahudi ulusunun yerleşmesi öngörülmekteydi. Sykes-Picot anlaşmasıyla da Ortadoğu, Fransız ve İngiliz çıkarları doğrultusunda bölüşülerek, Panarabizm fikrine ayakları üzerinde daha sağlam durabilmesi için gerekçe verildi. Ve böylece, Batı sömürgeciliği, kimliği kolayca tanımlanabilen bir baş düşman haline geldi.

Bu nedenle, İsrail'e karşı kaybedilen 1948-49 Savaşı, Panarabizm'in bir yenilgisi olarak görüldü. İsrail devletinin kuruluşu, Araplar için bir ruhsal darbe olması yanı sıra, onurlu ve zengin bir geçmişi olan bir kültürün kendi topraklarında bağımsız olamayışının da acı bir anısıydı.

Bu yenilgi, mağlubiyetin utancından kurtulmak amacıyla, tüm Arap dünyasını savaşa çağrıyı da beraberinde getirdi. Dolayısıyla, Filistin uzlaşmazlığı bir bakıma Arap Birliğini zorladı.

Son olarak Panarabizm, 1956'da Suveyş-Kanalı Savaşı ardından, karizmatik lider, Cemal Abdul Nasır'ın politik sahnede yer almasıyla güç kazandı. Radyo konuşmalarıyla bile kitleleri sokağa dökebilen Mısır devlet başkanının ortaya çıkmasından önce, Panarabizın propagandası, Avrupa'da

sürgünde bulunan Hıristiyan entellektüeller tarafından yapılmaktaydı. Yani, onun gücü ve ünü basılı kelimelerin içinde yaşamaktaydı. Yunan Ortodoks Kilisesi mensubu Hıristiyan Suriyeli Michel Aflag'ın Paris'te oluşturduğu Baas-ideolojisinin ağırlık noktası, Arap ulusunun birliği idi.

Bu nedenle, Panarap düşüncesi büyük ölçüde, Arap dünyasındaki çeşitli bölgelerle, liderler ve güçlü aileler arasındaki çelişkileri, çıkar ilişkilerini dikkate almayan, başka bir deyişle, Arap dünyası ve gerçeğiyle bağlantısı olmayan teorisyenler tarafından oluşturulmuştu.

Nasır, Panarap düşüncesini halkın anlayacağı şekle sokarak, kitlelere ulaştırabildi. Mısır ve Suriye 1958 yılında, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurdukları zaman, Arap milliyetçiliği doruk noktasına ulaşmıştı. Haritalardan, Mısır ve Suriye adları çıkarılarak, onun yerine, "Güney ve Kuzey Bölgeleri" yazıldı. Nasır, Şam'a yaptığı ilk ziyaretinde, halk kitlelerince coşkuyla karşılandı. Yıllardır bekledikleri Bismarck'ı bulduklarını sanan Nasırcılar sokakları doldurunca, Arap ülkelerindeki diğer liderler, kendi konumlarını haklı olarak tehdit altında hissettiler. Arap devletlerinden hiçbiri Panarabizmin bu görünürdeki gücüne karşı çıkacak cesareti kendisinde göremedi. Bu kuvvete karşı korunmak amacıyla Lübnan, Amerikan askerlerini çağırırken, Ürdün İngiliz birliklerinin varlığını kabul etmek zorunda kaldı.

Nasır ile Şam'daki Baas Partisi arasındaki birlik, kısa sürede bir iktidar mücadelesine dönüştü. Suriye, gerçekte, Mısır'ın kolonisi olmuştu. Üç yıl sonra, Nasır'ın "Yardımcı Kralı" bir askeri darbede öldürülünce, Birleşik Arap Cumhuriyeti de feshedildi.

Bir yıl sonra, 1962'de, Nasır'ın, Yemen'deki iç savaşta, "devrimci" kanada vurması, Panarabizm düşüncesinin değe-

rini biraz daha yitirmesine neden oldu. Mısır'ın zalimci şiddet kullanarak ilerlemesi, giderek çok sayıda insanın Nasır'ın Panarabizm nutuklarının, Mısır'ın iktidar elde etme ve yayılma politikasının bir takma adı olduğunu anlamasına yardım etti. Suriye'li bir yazar Arapların durumunu gemileri bir adanın kıyısında batan ve kendilerine kurtarıcı filonun hemen yardım edeceği sözü verilen insanların durumuna benzeterek, şöyle diyor: "Kurtarma sözü üzerine, ellerindeki tüm aletleri gömerek, birkaç basit eşyasını toplayıp bekleyen çaresiz insanlar, gemi geldiğinde onun esir toplayan bir filo olduğunu görürler."

Buna karşın, Arap Birliği sancağı, Kahire semalarında dalgalanmaya devam etti. Mısır'ın gerçek müttefikleri, Arap Birliği ve dayanışmasını isteyenler, düşmanları ise "Emperyalizmin uşakları" olarak adlandırıldılar.

İsrail'e karşı 1967 Haziran ayında yapılan, 6 gün savaşları, Panarabizm'in içinde bulunduğu krizin açık bir göstergesiydi. Bu büyük hezimetin gölgesi, hem ilerici hem de muhafazakar Arap ülkeleri üzerine tüm ağırlığıyla çöktü. Yenilgiden, en çok yara alan da Kahire ve Şam'da var olduğu ileri sürülen Panarabistlerdi. Bu nedenle Panarabizm fikri, büyüsünü kaybetti.

Bu kutsal ineğe ilk saldırı Filistinlilerden geldi. İsrail'in ezici zaferi, sürgündeki Filistinlilerin, Arap devletlerinin askeri desteğiyle, Filistin'e dönebilme düşünü tamamen yok etti. Filistinliler bu hezimetten, kendi sorunlarını bağımsız bir politikayla yürütmeleri gerektiği sonucunu çıkardılar. Bu durum, Filistin Kurtuluş Örgütünün (PLO) milli tüzüğünü değiştirmesini beraberinde getirdi. Daha önce, milli anlamında, "gawmi" yani, Arap milliyetçiliğini amaçlayan ke-

lime kullanılırken, onun yerine, sınırları belli olan devletlerin milliyetçiliğini belirten "watani" kelimesi konuldu.

Haziran savaşından önce, bağımsız Filistin devletinden söz etmek kâfirlik anlamına gelirken, savaştan sonra birçok Arap ülkesi, Filistin'in kendi sınırları içinde bir devlet olmasını, kısıtlı milli çıkarları açısından daha yararlı gördü. Filistin Kurtuluş Hareketi içinde de, Yaser Arafat'ın, başka Arap ülkelerinin iç işlerine karışmayıp, Filistin milliyetçiliğini vurgulayan siyasi çizgisi, genel olarak Hıristiyan ve Marksist liderlerin Arap devrimi taleplerine açık bir şekilde galip geldi.

1970'de Filistin örgütüyle Ürdün hükümeti arasında çıkan çatışmalarda (Kara Eylül) 30 bin Filistinli krala bağlı Bedevi birlikleri tarafından katledilmişti. Bu savaşın ardından, Arafat, Filistinlilerin en önemli politik zeminini oluşturan Ürdün'deki iç politikaya bulaşmaktan kurtulamadı. Hatta, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Lübnan'daki iç politika çamuruna batmasını da önleyemedi. Ama, Arafat'ın, ideolojik tavır koymaktan kaçınarak sadece "milli" bir Filistin politikası uygulaması sürgündeki ve işgal altındaki bölgelerde Filistinlilerin yanı sıra birçok Arap devletinin de desteğini sağladı. Bu destek, petrole sahip muhafazakar Arap ülkeleri dahil olmak üzere Arafat'ın, Körfez Savaşı'nda açıkça, Saddam Hüseyin'in yanında yer almasına kadar sürdü. Bu Arap ülkeleri, Arafat'ın çizgisinin, kendilerinin de giderek uygulamaya çalıştıkları, ülke çıkarlarını gözeten politikasıyla bağdaştığını görmekteydiler.

Nasır'ın ölümünden sonra, sadece Libya Devlet Başkanı Kaddafi Panarap abasını, Nasır'dan çok Nasırcı olmaya çalışarak giymeye gayret etti. Ancak, Kaddafi, Nasır gibi, Panarabizmin peygamberi olma rolünü üstlenemedi. O, yap-

tığı konuşmalarla, diğer Arap ülkelerindeki gençlerin kendi rejimlerine karşı başkaldırısını sağlayamadı. Tersine bu genç albayın gülünç fikirleri, Panarabizm'in değerinden biraz daha kaybetmesine neden oldu.

Buna rağmen, 1973 Ekim ayında, Arap milliyetçiliği adına, Filistin'i İsrail'e karşı desteklemek amacıyla Amerika ve Batı'ya yönelik başlatılan sınırlı petrol boykotu (basında petrol savaşı olarak geçmişti) Arap dünyasının ortak bir amaç uğruna birlikte hareket edebileceğini gösterdi.

Arap dünyasının gözünde daha önce Araplara hakaret edercesine davranan Batı dünyası, bu yeni ve etkin silah ile sarsıldı. Bu silah, Batı'ya bugüne kadar yaptığı haksızlıkları geri ödetmek için kullanılabilirdi. Petrol savaşı, petrolün hem pozitif hem de negatif bir silah olduğunu kısa süre içinde gösterdi. Petrol savaşı zengin ülkeleri daha zengin, yoksul ülkeleri ise daha yoksul yapmıştı. Petrolü az olan ülkelerin enerji giderleri arttığı için, savaşın yükünü onlar üstlenmek zorunda kalmışlardı. Ekim Savaşı'nın zengin ve yoksul Arap ülkeleri arasındaki zenginlik farkını artırması, Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri etkilemekten geri kalmadı. Savaşın sadece zengin Arap ülkeleri lehine olduğu duygusu giderek güç kazandı.

Bu durum özellikle ekonomik sıkıntı içindeki Mısır için geçerliydi. Mısırlı yüksek eğitimli bir genç, işsizlik veya kalifiye olmayan işlere razı olmak tehlikelerini göze alırken, bir gün Sina Yarımadası'nda karşısında heybetli bir İsrail ordusunu bulmayacağını da garanti edemiyordu. Oysa, onun bir rastlantı sonucu, Körfez'de zengin petrol yatakları olan Arap Emirlikleri'nde veya Suudi Arabistan'da yaşayan Arap "kardeşler"i ise hiçbir kişisel tehlikeyi göze almadan, rahatlıkla Pan-Arap veya Pan-İslam fikirlerinin propaganda-

sını yapabilir, Amerika Birleşik Devletleri'nde veya Avrupa'da tatilini geçirirken de Filistin ile dayanışmanın erdemlerini kolayca savunabilirdi.

Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın 1978 Eylül ayında imzaladığı Camp David anlaşmasıyla Panarabizm düşüncesine sırtını tamamen dönmesinin iki önemli nedeni vardı. Bunlardan birincisi, yukarda sözü edilen ülkedeki genel atmosfer, diğeri ise, ordunun Sina Yarımada'sında İsrail'e karşı yaptığı savaşta gösterdiği başarının, kaybettiği onurunu tekrar kazanmasına yardımcı olmasıydı. Bunlara ek diğer bir açıklama ise, on yıl önceki bir politikanın bugün için geçerli olamayacağı fikrinin Mısır'daki iç politikada da kabul görmesiydi.

Sedat'ın, Arap kabilelerinden ayrılmasını mümkün kılan etkenlerden bir diğeri de, Mısır'ın, Avrupa'nın anladığı anlamda ulus olma özelliklerini taşıyan bir Arap devleti olmasıydı. Ülkenin 5 000 yıllık özel bir Mısır kimliği vardı. Sedat bu kollektif bilinci, Nasır'ın öğüt verdiği Panarabizm ve Panislamizme karşı, bir denge unsuru olarak, sürekli, tutarlı bir şekilde teşvik etti. Bu durum, Sedat'ın, Arap dünyasının Camp David anlaşmasına yaptığı eleştirilere karşı durabilmesini sağlaması yanı sıra, Arap ve İslam Birliği'ne ihanet ettiği suçlamalarına göğüs germesine de, yardımcı oldu.

Mısır'ın bu tavrı, Arap dünyasındaki halkın pratikte aynı büyüklükte iki gruba bölünmesine neden oldu. Mısır'daki entellektül potansiyel, diğer kesiminkinden daha büyüktü.

Doğrusu, Arap dünyasında Mısır'ın izolasyonu çok tartışıldı. Bu tartışmalar, Times dergisindeki klasik manşeti anımsatıyor. "Kanalda İs Var. Kıta İzole oldu." Daha önce Mısır'ın içişlerine müdahale edeceğinden korkan Arap dev-

letleri bu kez, Kahire'nin Mısır milliyetçiliğinden korkmaktaydılar. Artık, Mısır desteğinden yoksun Panarap bildirileri inandırıcı değildi. Çeşitli İslam ve Arap forumlarında, Enver Sedat'a yöneltilen suçlamalar durumu değiştiremeyecek, Sedat'ın politikasının geleceğini, Camp David anlaşmasının sağlayacağı maddi gelir belirleyecekti. Şam'dan, Bağdat'tan, Tunus'tan veya Mekke'den yapılan ihanet suçlamalarının da bu konuda bir etkisi olması mümkün değildi.

Kahire'nin, Mısır milliyetçiliği dışında, Panarabizm krizini destekleyen başka etkenler de vardı. Arap dünyasında ekonomik gücü elinde bulunduran Suudi Arabistan, Panarabizme her zaman kuşkuyla hatta düşmanca bakmıştır. Saud hanedanlığı iktidarda olduğu sürece tüm gücünü, iktidarını korumaya ve İslamın kutsal yerlerini denetiminde tutmaya harcarken, rakibi Haşemiler, gözlerini Arap Yarımadası dışına da çevirerek, Şam, Irak ve Ürdün'de saltanatlarını kurdular. Ancak Haşemilerin, Panarabizm düşlerinden günümüzde geriye sadece Amman'daki taht kalmıştır. İbn Saud'un, 70 yıl önce, İmam Hüseyin'e karşı kazandığı zaferin, Panarabizm'e karşı kendi devleti yararına sağlanan ilk başarı olduğu söylenebilir.

Şu andaki Suudi rejimi ise, sürekli Panarabizm'in sesini kısarak, onun yerine İslam'ın bekçiliğine soyundu. Panislam doktrinini savunmak; tek tek devletlerin politikalarını çizmeye çalışan Panarabizm'den daha kolay bir politikadır. Belirsiz bir İslam Birliğini ilan etmek için, İslam zirveleri, ortak bir iş planı gerektiren Panarap zirvelerinden daha elverişli bir platformdur.

Saddam Hüseyin, 1980'de İran'a saldırdığında, savaşı Arap dünyasının Doğu cephesinin İranlı sürülere karşı savunması şeklinde açıklayarak, Arap dünyasının desteğini

sağlamaya çalışmıştı. Oysa, Saddam hiçbir zaman Panarap fikrinin savunuculuğunu yapmamıştı. Saddam, Irak-İran savaşının başlamasından iki yıl sonra da Panarap vizyonunu, geleceği olmayan bir fikir şeklinde tanımlayarak şöyle demişti:

"Arap Birliği düşüncesiyle, sınırları kaldırma fikrini, Arap zihniyeti kabul edemez. Bu, 20 yıl önce mümkündü, ama, biz Arap halkının anlayış ve psikolojisindeki değişiklikleri dikkate almak zorundayız. Dünyayı olduğu gibi kabul etmeliyiz. Bugün, 22 Arap devleti var; bu gerçekten hareketle politika üretmeliyiz. Bu nedenle, Arap Birliği'ni zorlayamayız. Ona, ancak kardeşçe oluşturacağımız bir işbirliğiyle ulaşabiliriz. Birlik, üyelerinin ulusal kimliklerini ortadan kaldırmak yerine, onların bireysel özelliklerini güçlendirecek bir politika izlemeliyiz."

Birliğe zorlanacak 22 devlet içinde Kuveyt de vardı ama, Saddam yine de orayı 1990'da işgal etti. Bu işgali, Birlik adına değil, tarihten gelen bir hakla gerçekleştirdiğini söyledi.

Saddam Hüseyin, iktidarı döneminde bu hakkı sürekli Irak-Mezopotamya tarihine gönderme yaparak yasallaştırmaya çalıştı. İran Şahı 70'li yılların ortalarında kendisinin, Pers (Fars) Kralları, Cyrus ve Darius'un varisi olarak anılmasını istediğinde, Saddam Hüseyin, ona, International Tribune gazetesinde tam bir sayfa verdiği yanıtta, kendisinin de Cennet'in bekçisi ve Babil (Babilonya) Kralı Nabukudurusur'un varisi olduğunu yazmıştı. Hatta, Babil'in altın dönemini yaşadığı Hammurabi Yasalarıyla tanıdığımız Kral Hammurabi'yle birlikte boy resmini de bastırmıştı.

Saddam, her şeyden önce, yasallığını Abbasi halifelerinde aradı. Abbasi halifeleri, 750'de 500 yıllık bir dönem

için, Arap dünyasında iktidarın merkezini Ümeyye oğullarının hakim olduğu Şam'dan Bağdat'a taşımışlardı. Babilonya (Babil) İmparatorluğu, binbir gece masallarında meşhur halife Harun ür-Reşid'in (786-809) hanedanlığı döneminde doruk noktasına ulaşmıştı. Irak'ın altın yıllarında da, Saddam, bu dönemi andırırcasına, tüm tek kişi yönetimlerinde olduğu gibi büyüklük kuruntusuna kapılarak kendi adına dört görkemli dış kapısı olan şahane bir köşk yaptırdı. Bu görkemli kapılar, halifeler dönemindeki Bağdat'ı anımsatacaktı. Başka çok milyonlu bir proje ise, Babil'in, asma bahçeleriyle onarılıp, eski durumuna getirilmesini öngörmektedir. Buna göre, dünyanın yedi harikasından biri olan asma bahçeler "Saddam Hüseyin'in şerefine yeniden yapıldı" parolasıyla onarılarak, hizmete açılacaktır.

Saddam'ın, Kuveyt işgalini, Arap yığınlarını yanına alarak Kudüs'ün kurtuluşunu sağlayacak ilk adıma ve Batı'ya karşı "kutsal savaş" çağrısına dönüştürme çabası, başarısızlıkla sonuçlandı. Suudi Arabistan ona destek yerine Mekke'yi savunmak amacıyla Amerikan askerlerini davet etti. Çoğu Arap ülkesi Saddam'a karşı uluslararası ittifakın yanında yer aldı ve savaş, Kuveyt'in bağımsızlığının tekrar sağlanmasıyla sonuçlandı.

Arap politik söyleminde önemli yeri olan birçok slogan içinden hiçbiri Suriye ve Irak'ın yönetimdeki Baas partilerinin, temel politikasını özetleyen "Umma Arabiya Waheda dhat risala khalida" yani – "Tek Bir Arap Ümmeti için ahirete kadar birlik" sloganı kadar içi boş bir seda bırakmamıştır.

Batı'daki Sahra uzlaşmazlığından tutun, Doğu'daki Suriye-Irak ve Irak-Kuveyt uzlaşmazlığına kadar hepsinde farklı politik ve tarihi nedenlerden kaynaklanan Arap "kar-

deş devletler" arasındaki derin düşmanlıkların etkisi vardır. Garip bir tesadüf, Suriye ve Irak, Panarap ideolojiye sahip partiler tarafından yönetilmelerine karşın, birbirlerine büyük bir kinle düşmandır.

Örneğin, Saddam Hüseyin'e karşı başarılı bir darbeden sonra düzenlenecek bir Arap zirvesinde, asgari müşterekleri içeren bir iş programında anlaşma sağlamanın mümkün olabileceğini varsaysak bile, bu durum Panarabizm düşüncesinin çok önceden hem kalplerde hem de akıllarda öldüğü gerçeğini değiştiremez. 20 yıl önce kabul edilen ve tek amaç olan Arap Birliği, genel olarak güzel sözlerden örülmüş İslam nutuklarıyla savunuluyordu. Şimdi ise, daha önce küçümsenen kendi devletinin yararını gözetmek düşüncesi giderek güç kazandığı için; Arap ülkeleri, aralarındaki ortak din veya soy birliğini dikkate almayan ve daha çok kendi özel menfaatleri veya iktidardaki yönetimin kısır çıkarları doğrultusunda bir politika izliyorlar.

Panarabizm, Birinci Dünya Savaşı ardından aşağı yukarı keyfi olarak çizilen sınırlar içinde yer alan Arap devletlerinde giderek gelişen ayrılıkçı milliyetçilikten sürekli zarar görmüştür. Arap devletlerindeki, bürokrat ve askerler birlik kurulduğu takdirde ellerindeki iktidarı kaybetme korkusuyla bu ayrılıkçı milliyetçiliği desteklediler. Birçok görkemli birlik planı, tamamen bu tür egoist nedenlerden ötürü başarısızlığa uğradı.

Tarihin garip bir cilvesidir ki, bu ayrılıkçı milliyetçiler desteklenirken, kendi kendileriyle alay edercesine, Filistin sorunu Lübnan topraklarına "ihraç" edildi. Böylece, Lübnan Arap devletleri içinde en küçüğü, askeri açıdan en zayıfı ve en az Arap olan devlet olmasına rağmen Panarabizmin en kutsal sorunu olduğu söylenen, Filistin sorununun haklı çözümü için yüksek bir fiyat ödemek zorunda kaldı.

Arap-İsrail uzlaşmazlığının yarattığı bu birlik, uzun süre Arap devletleri arasındaki iç çelişkilerin ortaya çıkmasını büyük ölçüde engelledi. Filistin Kurtuluş Örgütü'yle, İsrail arasında imzalanan Gaza-Eriha anlaşmasından sonra ise çok zayıf olan bu birliğin içi iyice boşaldı. Sorun, İsrail'in varlığını kabul edip, etmemekten çıkarak, Arap devletleriyle olan sınırlarını çizmek aşamasına geldi. Artık Arap politikasını sadece İsrail'e karşı olmakla yürütmek mümkün değildir. Çözümsüz Filistin sorununun yarattığı bu birliğin çözülmeye başlamasıyla, ilgiler giderek iç politikadaki problemlerle, Arap devletleri arasındaki dengesiz ilişkilere yönelecektir. Araplar artık, kendi başarısızlıklarına gerekçe olarak İsrail ve siyonizmi gösteremeyeceklerdir.

Köktenci Enternasyonal Uydurmacası

Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, Batı ülkelerinin ekonomik kalkınma seviyelerine ulaşma çabaları, onları birçok kez düş kırıklığına uğrattı. Panarabizm'in başarısızlığa uğraması yanı sıra, ithal edilen kapitalist, sosyalist politik modeller ve Nasırcılık, Baascılık gibi sosyalizm ile "İslamcılık" arasındaki bir sentezi amaçlayan yerli ideoloji çabalarından da sonuç alınamadı.

Onun yerine, Arap toplumu birbiriyle ilişkisi olmayan ve birbirini anlamayan iki kategori arasında sıkışıp kaldı. Politik ve sosyal problemler konusunda bilinçli kesim, Batı modeli bir sistemle gelişmeyi sağlayamadı. Ekonomik ve sosyal sorunların üstesinden gelebilecek ve kendi ülke koşullarına uyacak, yerel bir politik sistem de yaratamadı. Batı yandaşları halka ulaşarak kitleleri organize edemediler.

Bu nedenle, sosyal ve ekonomik alanlarda yapılması planlanan reformlar, geleneksel kesimin sert tepkisine neden oldu. Bu kesim endüstriyel gelişmeyi, geleneksel ve dinsel değerlere karşı ciddi bir tehlike olarak algılayarak, yabancı kapital, uzman ve teknisyenlere karşı İslami değerlere sahip çıkarak, İslamın onurlu geçmişini tekrar aydınlığa çıkarmaya çalıştı.

Toplumda önemli konuma sahip birçok sosyal grup, geleneksel toplumdaki ekonomik ve sosyal değişim ile birlikte, ayaklarının altındaki zeminin kaymaya başladığını hissettiler. Kökleri çok eski tarihlere kadar uzanan geleneksel pazar kültürünün tacirleri, zanaatkârları, yabancı ve yeni doğan yerli kapitalistlerle rekabet edemeyecekleri için, onları kendi konumlarına karşı bir tehdit olarak gördüler. Geleneksel dinci kesimden gelen öğrenciler de, Batı taklidi eğitim sistemi ve değerleriyle çatışma haline girdiler. Hızlı endüstrileşme kitleleri kırsal kesimden kente göçe zorlayarak, bu kesimde köksüzlük duygusu yarattı.

Kente göçün yarattığı güvensizlik duygusunun doğal bir sonucu olarak insanlar, kurtuluşu dinde bularak ona, dört elle sarıldılar. Tam bir benzerlik göstermese bile, burada Yahudilerin durumuyla bir paralellik kurulabilir. Yahudiler, binlerce yıllık sürgünde, din ile olan bağlarını ısrarlı bir şekilde korumaları sayesinde, kültür ve kimliklerini koruyabildiler. Dinsel geleneklerine sahip çıkarak yaşadıkları ülkelerde asimile olmaktan kurtulabildiler. İslam dünyasında da, büyük grupların aynı şekilde dine dönmeleri, hızlı ekonomik ve sosyal gelişmenin kaçınılmaz sonucu olarak görülen asimilasyonla mücadele anlamına gelmektedir. İslam dünyasının Arap ve Arap olmayan kesimlerinde dinin giderek artan rolüne bu açıdan bakılmalıdır.

Üzerinde çok tartışılan fundamentalizm, İslam'ın bir niteliği olarak açıklandığı gibi onunla eş anlamda da görülmektedir. Oysa, fundamentalist teriminin tarihi çok eskidir. Bu terim ilk önce XX. yüzyıl başında, ABD'deki Protestan Kilisesinin her türlü modernlikle uzlaşmayı reddetmesiyle ortaya çıkmıştır. Fundamentalizm, İncil'in mutlak yanılmazlığına inanmayı gerektiriyordu. Fundamentalistler, Hıristiyanlığın temel fikirlerini, dogmalarını modernizmin relativizm teorisiyle, ahlaki değerlerdeki çöküşe karşı koruduklarını söylüyorlardı. Amerikalı fundamentalistler bununla yetinmeyerek, politik planda da kendilerini gösterdiler. Bunun en meşhur örneklerinden biri, 1925'de biyoloji öğretmeni John T. Scopes'in, Darvin'in canlıların gelişimine ilişkin teorisini okuttuğu için "approcessen", "insanın yüce yaratılışını" yadsıyan teorileri yasaklayan, eyalet yasalarını çiğnediği gerekçesiyle mahkemeye verilmesiydi.

ABD'de Hıristiyan fundamentlistler, varlıklarını politik bir etken olarak hâlâ sürdürüyorlar. İsveç'teki Livets Ord adlı dini örgüt de aynı olgunun bir ifadesidir. Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimciler dc fundamentalist Yahudilere örnek olarak gösterilebilir. Hatta Hindistan'da kendi devletlerini kurmak isteyen ayrılıkçı Sihler de örneklerden bir diğeridir. Sri Lanka'daki, Singalist-Budist milliyetçiliği de sadece, İslam ile sınırlı olmayan fundamentalizmin bir başka ifadesidir.

Buna rağmen, fundamentalizm kavramı, bugün İslam ile birlikte kullanılmaktadır. Fundamentalizm, İslama olan inancını dile getirmek amacıyla "Allahu Ekber" diyen herkese hemen yapıştırılacak bir etiket olmuştur.

Aynı zamanda, biz Batılılar kimlerin fundamentalist olarak tanımlanacağını da kendi hakkımız olarak görmekteyiz. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki işgali sürdüğü sü-

rece ona karşı savaşanlar mücahit de, Komünizme karşı yürütülen Cihad da Batı'nın kutsal savaşıydı. Perestroyka ve Kızıl ordunun Afganistan'dan çekilmesiyle durum bir gecede değiştirildi. Artık, onlara teşekkür etmeye gerek yoktu. Görevlerini yapmışlardı, gidebilirlerdi. Mücahitlere silah gönderilmediği gibi, fundamentalist olarak adlandırıldılar. Daha sonra, Komünizm taraftarı Necibullah yanlısı rejimin düşmesi ve silahlı çetelerin başkent Kabil'e girmesi, bunların etnik bazda birbirine rakip Müslüman gruplardan ibaret olduğunu gösterdi. Peştun etnik kökeninden gelen Hikmetyar kötü fundamentalist rolünü üstlenirken, Tacik kökenli Ahmed Şah Mesud'a muhafazakar etiketi yapıştırıldı. Oysa, bu iki ayrı kabile lideri arasındaki düşmanlık, İslamın muhafazakar ve bağnaz kanatları arasındaki mücadele olmak yerine, ülkenin Güneydoğusu'ndaki Peştunlar aşireti ile Kuzey ve Orta kesimlerinde yerleşen Tacikler arasında, Kabil'de iktidarı ele geçirmek amacıyla yapılan, bir asırlık mücadelenin devamıydı. Yukarda sözü edilen muhafazakar ve fundemantalist kavramları bu bağlamda hiçbir şey ifade etmiyor.

Dünyanın birçok yerinde, Afganistan'dan, Batı Sahra'ya kadar uzanan Müslüman ülkelerdeki, karışık birçok sorun, tarihi, politik ve sosyal şartlanmalardan kaynaklanmasına rağmen "açıl susam açıl" dercesine, fundamentalizm etiketiyle, basite indirgenerek açıklanmaktadır. Batı Şeria ve Gaza'daki, intifada bir İslami uyanış olmaktan çok Müslüman ve Hıristiyan Filistinlilerin İsrail işgaline karşı yaptıkları bir başkaldırıydı. Bu başkaldırının İslami yanının giderek öne çıkmasının nedeni ise Hamas ve İslami Cihad gibi dini örgütlerin bölgede olmaları nedeniyle bu isyan duygusunu Tunus'ta mülteci konumunda bulunan, Filistin Kurtuluş Örgütü'nden daha kolay örgütleyip yönlendirebilmeleriydi.

Fransızca'da, "İntegristler" ("les intégristes") kavramı sık sık köktenci yerine kullanılmaktadır. Hatta bu kavramla da Hıristiyanlığın ilk dönemlerine gidilmektedir. İntegristler ile başlangıçta Vatikan'ın reformlarına, özellikle dini ayinlere getirdiği yeniliklere karşı çıkan gruplar kasdedilmekteydi. Örneğin, İntegristler, Katolik ayinlerini olduğu gibi muhafaza etmekten yana idiler. Le Monde gazetesi de, sürekli, İslamcılar ve Müslümanlar kavramlarını kullanmaktadır. Müslüman ile İslamla dini veya kültürel açıdan bağlantısı olanlar kasdedilirken; İslamcı ile Kuran'ı yorumlayarak, şeriat'a uygun bir devlet düzeni kurmak amacıyla bilfiil çalışanlar ifade edilmektedir.

Oysa, İslam dilinde fundamentalist kavramı kullanılmıyor. Bu tür örgütler, kendilerine daha çok Arapçası, "asl", kök kelimesinden türetilen, çoğul hali "usul" olan "usuliyun" adını veriyorlar. Bununla Müslüman bir fundamentalistin, "köklerine" indiği o değerleri kullandığı anlatılmaktadır. Öyleyse, radikal kavramını kullanmak fundamentalist ve İslamcıdan daha doğru olacaktır. Fundamentalist ve İslamcı örgütlere birkaç örnek verecek olursak, görünürde Mısır ve Suriye'deki Müslüman Kardeşler'i, Pakistan'daki Cemaat-i İslam'ı, Cezayir'deki İslami Selamet Cephesi'ni, hatta, Ürdün'deki Muhammed Ordusu gibi, devrimci karakterde küçük militan grupları, Mısır'daki Tekfir El Hidaye'yi, Lübnan'daki Hizbullah'ı sayabiliriz. İsveççe'de de bu kavram benimsendiği için kelime fundemantalist* grup ve örgütleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.

---

* Yazar, İsveççe'de benimsendiği için kitapta fundamentalist grup ve örgütleri tanımlamak amacıyla fundamentalist kavramını kullandığını belirtiyor. Ben de, daha çok Türkçe'de kullanılan köktenci kelimesini kullanmayı tercih ettim (Ç.N.).

Bir Arap ülkesi olmayan İran'daki Şii köktenciler iktidarı devrim yoluyla ele geçiren tek harekettir. İran devrimi gerçekleştirildiğinde başlangıçta Şiizm ile Panislam uyanışı ve dayanışma (Müslümanların mücadelelerini nerde olursa olsun destekleme) arasında bir ayrım yapılmadı.

Ayatullahlar Şii toplumunu, İran devriminin öncüleri olarak gördüler. İşçiler, Karl Marx için ne ise, Şii kitleler Ayatullah Humeyni için aynı şeyi ifade etmekteydi. İran devrimi, komşu Arap ülkelerdeki Şiileri kendi rejimlerine karşı kışkırtarak, o ülkelerdeki istikrarı bozmaya çalıştı. Bunlara ek olarak, Irak ile yaptığı savaşta, Şiizm ile İran milliyetçiliğini özdeşleştirdi. Bu nedenle, Arap kitleler İran devrimini toplumsal bir model olarak benimseyemediler. Dolayısıyla, İran'ın devrim ihracı bir anlam ifade etmediği gibi, dış politikası da Lübnan'ın, Irak'ın ve Afganistan'ın Şii gettolarında başarısızlığa uğradı. Ayrıca, Lübnan'daki Şii grupların Suriye'ye gösterdiği yakınlık da İran'ın bu ülkelerdeki Şiileri kontrol edemediğini açıkça gösterdi. Bu nedenlerle, İran devrimi hiçbir zaman Sünniler arasında kabul görmedi. Sonuç olarak, Şiizm ile devrimci İslam arasındaki özdeşleşme giderek güçlendi.

Tahran bu durumdan ders çıkararak, Arap dünyasındaki muhalif Sünni gruplara ve halkının yarıdan fazlasının Farsça konuştuğu Tacikistan'a ve tüm Yeni Orta Asya Cumhuriyetleri'ne, yatırım yapmaya başladı. İran, bu çalışmalarında dini ve ideolojik amaçlarını öne çıkarmıyor. Komşu ülkelerle lanetlediği Şah'ın uyguladığı çıkar ilişkisine benzer bir politika izlemeyi tercih ediyor.

Muhafazakar Arap devletleri de Irak gibi, İran devrimini daha başından kendilerine karşı bir tehdit olarak gördüler. Bu nedenle, İran'dan gelecek söndürülmesi güç ideolo-

jik bir ateşe karşı, Sünni bir enternasyonal oluşturma yoluna gidildi. Ama, Sünni monarşiler de zengin petrol kaynaklarına karşın dine dayalı politik bir düzen yaratma çabalarında ancak, Ayatullahlar kadar başarılı olabildiler. Böylece, komünist ülkelerin belli bir dönemde açık ve belirgin bir stratejiyle aralarında gerçekleştirdikleri Komünist Enternasyonal türünden bir İslami Enternasyonal yaratmanın mümkün olmadığı da ortaya çıktı. Onun yerine, grup veya devletlerin özel çıkarlarını gözeten bir politika hakim oldu. Hatta, devletler dışında çeşitli Müslüman örgütler de ulusal çıkarları doğrultusunda çalışmaktalar.

İslami hareketin öncülüğünü yapmaya çalışan birçok örgüt içinde, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'i, Pakistan'daki İslami Cemaat'i, Suudi Arabistan'daki Silahlı İslami Cemiyetleri sayabiliriz. Bu örgütlerin ortak daha doğrusu iyi düşünülmüş dini bir politik ideolojileri yoktur. Bunlar, toplumları ne olduğu belirsiz ve genel bir talep ile yeniden İslamlaştırmak istiyorlar. Bu örgütler, güçlü liderler ile kişisel ilişki ağlarından oluşmaktadır.

Bu örgütler, zaman zaman anlaşmazlığa düştüğü gibi, genel olarak devletler arası uyuşmazlıklar bu ilişkiler ağının bozulmasına neden olmaktadır. Devletler arası ilişkiler iyi gitmediği zaman da İslamcılar kendi devletleri arkasında yer almaktalar.

Dolayısıyla, İslam millileştirilmiş durumdadır. Arap ülkeleri, Filistin milliyetçiliğini kontrol altına almak amacıyla kendi Filistin örgütlerini kurdular. Çeşitli İslami örgütler de, Şiizm, Vahabizm ve benzeri dini propagandalarını, her şeyden önce kendilerine parasal destek veren ulusların çıkarları doğrultusunda yapmaktalar. Bu nedenle, Suudi Arabistan, Afganistan'daki tüm Sünni örgütleri, İran'a düşman

olmaları koşuluyla hatta radikal Hizb-i İslamiye'yi bile maddi olarak destekliyor. Cezayir'deki FNL yönetimi, Tunus'taki El Nahda adlı köktenci örgüte destek verirken, kendi ülkesindeki Milli Selamet Cephesi (FIS)'ni ezmeye çalışıyor. Oysa, FIS, Tunus'taki köktenci El Nahda'nın açık veya gizli desteğini sağlamış durumdadır.

Daha sonraki bölümlerden birinde de değineceğimiz gibi, İslam'ı millileştirme hareketine, eski Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle ortaya çıkan Orta Asya Cumhuriyetleri'nde de rastlamaktayız. Bu ülkelerdeki İslami gruplar da Orta Asya İslam Enternasyonali oluşturmak yerine, Orta Asya ülkelerinde ayrı ayrı örgütleniyorlar. Taciklerle, Kazaklar Stalin'in yarattığı Taşkent Müftülüğü'nden, Özbek yanlısı olduğu gerekçesiyle ayrılmak istiyorlar. O dönemde kurulan Kafkas Müftülüğü de, beş farklı kola ayrıldı. Hatta 1990'da kurulan İslami Diriliş Partisi de, Orta Asya Müslümanlarını temsile gücü yetmediği için, beş ayrı milli kola bölündü. Bunlardan Tacik kolu bağımsızlığını ilan etti.

Bu durumda İslam, Müslüman dünyayı birleştiremeyeceği gibi, Ortadoğu'daki güç dengelerini de değiştiremeyecektir. Kazablanka'dan Alma Ata'ya kadar, tüm İslami hareketler, ayrı ayrı Müslüman ülkelerin ulusal ve stratejik çıkarlarını gözetmek amacıyla kurulmuştur. İslam "ümmet'ine" yani etnik sınırları aşan İslam ulusuna ait olduğunu ileri süren Müslüman devletler, millet ilkesini korumaları yanı sıra devletler üstü durum söz konusu olduğunda henüz Avrupa Topluluğu'nun eriştiği konuma ulaşamadılar.

Onların dini, millet kavramından ayırma uğraşları da başarısızlıkla sonuçlandı. Birlik oluşturma çabaları da, bir gelişme kaydetmedi. Bu tür çabalarda her defasında, var olan devletlerin çıkarlarının gözetilmesi konumuna geri dö-

nüldü. Mısır, adının hâlâ Birleşik Arap Cumhuriyetleri olmasına karşın, devlet yapısını korumaya devam etmektedir. Bu devletler ister İslam ister Arap olsun her türlü izm'e rağmen varlıklarını koruyabildikleri için, yeni uzlaşmazlıklardan sonra yapılan müzakerelerin çıkış noktası daima ayrı ayrı devletlerin çıkarları doğrultusunda olmuştur.

Bu nedenle, uluslararası İslam dünya politik sahnesinde yeni bir güç olarak gelişemedi. İslamı Marksizm'in tersine kendi kültürel çevresi dışında da bir politik etken olamadı. Dolayısıyla, köktenciliğin sınırları daha başından belirlenmiştir. Hatta köktencilik Müslüman kitlelerin, sömürgeciliğe ve Batı'ya karşı görüşlerini ifade edebileceği bir forum olma görevini de üstlenemedi. Bu ülkelerde Batı kültürüne karşı muhalefetin bulunması, yönetimlerin Batı yanlısı politika izlemelerine engel değildir. Örneğin Hıristiyanlığa karşı saldırılar özellikle, Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen müttefiki ve topraklarında Hıristiyan kiliselerin varlığına bile izin vermeyen Suudi Arabistan'da güçlüdür.

Dolayısıyla, İslam jeopolitik bir oyun olmak yerine, toplumsal bir olgudur. Doğrusu, Kuzey ile Güney arasındaki çelişkiler, İslam'ın yeşil rengine bürünen bir hoşnutsuzluğu besleyebilir; ama üzerinde çok konuşulan ve yazılan dünya çapındaki İslami devrim arkamızda kalmıştır.

Aynı zamanda, köktendinci akımları ortaya çıkaran sosyal ve ekonomik gerçekler de hâlâ varlığını korumaktadır. Bunlar kente olan büyük çaptaki kitlesel göç, giderek artan yoksulluk, kimlik ve değerler sistemindeki krizler, eğitim sistemlerinin günün koşullarına cevap vermemesi yerleşik ve yerleşik olmayan İslam ülkeleri arasındaki zenginlik farkı, Batı'ya karşı nefret düzeyine varan muhalefet-

tir. Bu sadece Müslüman ülkelere has bir durum değil, üçüncü dünya ülkelerinin hepsinde var olan bir olgudur.

Köktenci örgütlerin, biri İslamcı yani toplumu devlet aracılığıyla İslamlaştırmak isteyen devrimciler, diğeri ise onu sosyal ve politik çalışmayla kökünden değiştirmeyi amaçlayan reformcular olmak üzere iki uç arasında gidip geldikleri söylenebilir. Her iki uç da, gerçek İslami devleti kurmaya kararlıdır. Aralarındaki fark, İslami devlet kurmanın gerekliliğinde değil, onu yaratmak için kullanılacak yöntemde yatmaktadır. Var olan rejimlerle hangi yöntemlerle mücadele edilecek; amaca onları afaroz ederek mi, muhalefet oluşturarak mı, işbirliği yaparak mı veya tamamen ilgisiz kalınarak mı varılacaktır. Bu yöntemlerin hepsi geçerli olabilir. Ürdün'deki Müslüman Kardeşler Örgütü, parlamento seçimlerine katıldı. Pakistan'daki İslami Cemaat, Sudan'daki Müslüman Kardeşler askeri darbe girişiminde bulundular. Mısır'daki İslami Cihad da, ülkedeki önemli politikacılarla, yabancı turistleri öldürüyor.

Hem devrimci hem de reformist köktenciler iki akımdan ilham almaktadır. Bunlardan birincisi, İslam kadar eskidir ve Peygamber'in döneminde var olduğu ileri sürülen ideal toplumsal modele dönmeyi ister. Bu nedenle her türlü Batı etkisine, geleneksel kurum ve törelerin çöküşüne ve İslam yasası "şeriat"a saygısızlığa karşı çıkar. İkinci akım ise, modernistler olarak adlandırılabilir. Bunların belirgin özellikleri ise, emperyalizme, sömürgeciliğe ve de büyük ölçüde Batı etkisine karşı olmaktır. Yani, 50'li, 60'lı yıllarda kızıl bayrak arkasında yürüyenler bu kez de İslam'ın yeşil bayrağına dönüş yapıyorlar.

Amaçlarına ulaşmak için vuracakları hedefler de aynıdır. Bunlar, gece kulüpleri, yabancı bankalar ve Batı işbir-

likçisi olarak görülen yerel siyasi rejimlerdir. 60'lı yıllarda Nasır'cı veya Marksist olanlar, şimdi artık köktendincidir. Filistinli Hıristiyan Marksistler, Lübnan'daki Şii Hizbullah örgütüyle sıkı işbirliği yapıyorlar.

Yeniden İslamlaştırma hareketi, toplumun hem üst hem de alt tabakası tarafından gerçekleştirilmektedir. 70'li yılların sonlarından itibaren birçok İslam devleti anayasa ve medeni kanununa "şeriat"tan bölümler aktardı. İslami hareket, toplumun alt tabakasında ise, devletin kontrolü dışında çoğalan camilerle, elbise ve sakal gibi şekli sembollerde kendisini göstermektedir. Artan bu dini eğilim esasen olduğundan daha fazla görünen, yüzeysel bir gelişmedir. Şeriat yasaları tutarlı bir şekilde sadece, Suudi Arabistan, Pakistan ve Sudan'da uygulanmaktadır. İslam devletlerindeki tartışmalar, bir bakıma Batı'daki çevre sorunlarıyla uğraşan örgütlerin veya göçmenlere karşı olan grupların tartışmalarını anımsatıyor. Fransa'da göçmensiz endüstri öncesi topluma dönmek ne kadar mümkün ise, Müslüman büyük kentlerde de kuruluş dönemlerindeki pazar sisteminin huzuruna ulaşmak o denli mümkündür. İkisi de aynı ölçüde nostaljik ideallerdir.

İslamcı hareketin, bu konudaki yazılı metinler, basit bildiriler, broşürler veya büyük Müslüman yazarların metinlerinden aynen alınan bölümler dışında oluşturduğu teorik bir model yoktur. Bu yazarlar içinde en çok okunan da, Nasır'ın 1966'da kellesini kestirdiği Mısır Müslüman Kardeşler Örgütü'nün kurucularından Seyyid Kutub'dur. Onun Türkçe ve Farsçaya da çevrilen "Yoldaki İşaretler" adlı yapıtı, birçok ülkede yasak kitaplar arasında yer almasına karşın, Müslüman dünyada genç Müslüman entellektüeller arasında en çok okunan kitaplar arasındadır. Seyyid Kutub, ka-

pitalizm ile komünizmin yakın bir gelecekte çökeceğini önceden görebildi. Kutub, İslamın kapitalizm ve komünizmin kalıntıları üzerinde dirilerek, Peygamber'in döneminde olduğu gibi, tekrar temiz haliyle dünyada liderlik rolünü üstleneceğini iddia eder. Batı dünyasının dini değerleri kaybetmesiyle ahlaki çöküşün başgösterdiğini, insanların materyalizm, artan suçluluk, uyuşturucu kullanımı, serbest cinsel ilişkiler, fuhuş ve pornografi batağına battığına ileri sürer. Kutub'un yandaşları bu problemlere çevre tahribi, kürtaj ve AİDS'i de ekliyorlar.

Bunun tedavi yöntemi ise, açıkça belirtildiği gibi, dine ve Tanrı'ya dönüştür. Böylece tüm problemler çözülecektir. Ne kendi içindeki çeşitli fraksiyonlar arası çatışmalar ile meşgul İran devrimi, ne de Afganistan'daki aşiretler arası boğuşmalar veya etnik uzlaşmazlıklar, bir İslami toplum modelini temsil etme gücüne sahiptir. Görüldüğü gibi, Panislamizm başarısız bir politikadır. İslami ekonomiye gelince, bundan sonraki bölümde de anlatıldığı gibi, devlet sosyalizminin üçüncü dünya modelini veya bir üretim modeli olmaktan çok bir varsayımdan ibaret olan liberal ekonomiyi, gizlemeye çalışan bir nutuktan öteye geçememektedir. İslam ekonomisi, bu bağlamda, Suudi Arabistan için petrol gelirini artırmak ve şeriat; yoksul Pakistan ve Sudan için ise işsizlik ve şeriat anlamına gelmektedir.

Bu nedenle, İslami sistemi resmi olarak uygulamak, köklü toplumsal değişiklikleri beraberinde getirmediği gibi, eninde sonunda çeşitli kavimler, veya etnik ve dini gruplar arasındaki geleneksel uzlaşmazlıklara bulaşmak zorunda kalıyor. Bu durumda yeni rejimler de dini sadece iktidarlarını güçlendirmek amacıyla kullanıyorlar. Sudan'daki İslamlaştırma hareketi Araplarla siyahlar ve Kuzey ile Güney ara-

sındaki eski bir mücadelenin devamıdır. Cezayir'deki İslami Selamet Cephesi (FIS), Kabilya'daki Berberi kültürüne karşı verilen mücadelede onların aleyhine bir silah olarak kullanmak amacıyla Araplaştırılmıştır. Malezya'daki, İslamlaştırma hareketi ise, Çin'in ekonomik hakimiyetine karşı duyulan hoşnutsuzluğun bir ifadesidir. Afganistan'da da Peştun kabilesiyle, diğer kabileler arasındaki çok eskilere dayanan iktidar mücadelesi İslami terimlerle dile getirilmektedir.

İslam toplumuna has kurum ve kuruluşlara ilişkin tartışmalar, çeşitli liderlerin kişisel erdem ve niteliklerini konuşmak seviyesine indirgenmiş durumdadır. Ayrıca parti kadroları da, Batı eğitimi veren devlet okullarına gitmiş, yeni kentleşmiş ailelerden gelen gençlerden oluşmaktadır. Bunlar, üniversitenin felsefe bölümünden çok, teknik bölümüne giden gençlerdir. Tipik bir köktenciyi 50'lerde doğan, köy kökenli aileden gelen bir mühendis olarak tanımlayabiliriz. Hatta, bazen bu kişinin Avrupa'da eğitim görmüş olması da mümkündür. Sudan'daki Ulusal İslami Cephe örgütünün lideri ve belki de, köktenciler içinde en militanı olan Hasan Al-Turabi, doktorasını Sorbon Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yapmıştır. İran Dışişleri Bakanı Valayati de, çocuk doktorluğu eğitimini Amerika'da görmüştür. Afganistan'daki Tacik gerilla lideri Mesud, Kabil Teknik Üniversitesi'nden mezundur. Onun baş rakibi, Hizb-i İslam Örgütü lideri Hikmetyar ise, başkent Kabil'deki Mühendislik Üniversitesi'nden diplomalıdır. Cezayir İslami Selamet Cephesi sözcüsü, Haşani de, petrol mühendisidir.

Köktendinci liderler konusunda yapılan tüm araştırmalar aynı sonucu göstermektedir. Köktenci liderler, toplumun modern sektöründendir. Bu nedenle köktenciliğin, Müslü-

man toplumlarda modernleşmeye karşı bir tepki olduğu söylenemez. Tersine, onlar, modernleşmenin bir ürünüdür. Bu ülkelerde, okul ve üniversitelerin kapasitesini aşan oranda öğrenci kayıtları, öğretimin daha çok yerel dillerde yapılması ve genel öğretim seviyesinin düşürülmesi bir genç "lumpenentellektüeller" yaratılmasına neden olmuştur. Bunlar tarıma dönmek veya endüstri işçisi olmak için fazla eğitimliler ancak, bu eğitimleri, toplumsal hiyerarşide yukarıya doğru tırmanabilmeleri için de yeterli değildir. İşte, fundamentalistler bu gruplara dönerek, onlara, endüstriyel gelişim, kentleşme ve daha iyi bir eğitim sağlayacak toplum sözü vererek, bugün dışlandıkları, ancak özlemini duydukları bu tür toplumda bir gün yer alabilecekleri umudunu aşılıyorlar.

Cezayir'deki, Milli Selamet Cephesi'nin (FIS), söz konusu özellikleri taşıyan ortamın bir prototipi olduğu söylenebilir. Esasen, Milli Selamet Cephesi'yle iktidardaki Ulusal Kurtuluş Cephesi arasındaki fark düşünüldüğü kadar fazla değildir. Her iki örgüt de Batı aleyhtarı üçüncü dünya söylemlerine, tek parti sistemine ve aynı tabana sahiptir. Bu durumda, ekonomik sistemlerinin de birbirinden farklı olması düşünülemez. Bir yandan yıpranmış bir devlet sosyalizmi kara ellerin desteğiyle ayakta tutulmaya çalışılırken, diğer yandan yeni bir muhafazakar liberalizm, İslam Banka sistemi olduğu ileri sürülen bir sistem ile Uluslararası Para Fonu'nun emirlerine uymaya zorlanmaktadır. Cezayir'de, FİS'in iktidara gelmesi halinde meydana gelecek değişiklikler büyük bir olasılıkla Ulusal Kurtuluş Cepheli Cezayir'in başına peçe geçirmekten öteye geçmeyecektir.

FİS türünden İslami hareketler, yeni bir toplumsal modeli temsil etmiyorlar. Köktencilerin kent kültürü, Batı'nın

kent kültüründen farklı değildir. Her ikisinde de jeans, hamburger yemek kültürü ve Coca Cola var. İslama olan inanç vurgulanmak istendiğinde ise, kadınlar geleneksel giysilerin yağmurluk, lüks eşarplar gibi Batı taklitlerini kullanmaktalar. Erkekler de, parka ve iyi kesilmiş sakallarla dolaşıyorlar. Hatta, Tahran'daki Mollalar da "Amerikan bakış" açısından etkileniyorlar.

İslami devrim, İslami devlet ve İslam ekonomisi kavramları, birer uydurmaca ama İslami protesto bir gerçektir. FIS gibi İslami hareketlerin iktidara gelmesi İslami devlet kurma çabalarının anlamsızlığını bir kez daha ispatlamış olacaktır.

Köktenciliğin yaygınlaşması, önemini kaybederek, politik sistemlerle bütünleşmesini beraberinde getirecektir.

Bu bağlamda, İslam uzmanı Fransız Olivier Roys'un "İslam sosyal demokratlaşarak" toplumsal ideal olmaktan çıkıyor deyimi kullanılabilir. İslam adına elde edilen politik kazanımlar, toplumsal yapıyı temelinden sarsmak yerine, kendisini töreler ve yasalar gibi yüzeysel değişikliklerde göstermektedir. Cezayir ve Sudan dışında, hangi iedolojiye sahip olursa olsun tüm Arap devletleri, İslami muhalefeti sadece sembolik sorular ve törelerle uğraşmak zorunda bırakarak, köşeye sıkıştırıp, üstesinden gelebilmişlerdir. Lenin'in, deyimiyle Fundamentalizm eşittir şeriat artı elektrik denebilir.

İslami partiler iktidarı ele geçirdikleri takdirde, diğer ideolojilerin kaderiyle karşı karşıya kalacaklardır. Yani "temiz" olanlar ya, rüşvetle satın alınacaklar veya politik sahneyi oportünist ve kariyeristlere terkedeceklerdir. Böylece İslami devrim de kendi çocuğunun başını yiyecektir. Bugün İslama inananlar o zaman başka politik peygamberlerin emirlerine itaat edeceklerdir.

İslam ve Demokrasi İki Uzlaşmaz Kavram mı?

Politik Sistem Olarak İslam

İsveç'te, İslam'ın politik bir olgu olduğu konusunda gözümüz ilk kez, 1979'da Şah'ın tahttan düşüşünden hemen önce sabah gazetelerinden Dagens Nyheter'de Ayetullah Humeyni'nin, İsveç'in Per Albin Hansson'u olarak tanımlanmasıyla açıldı (Hansson, Sosyal Demokrat Parti'nin önde gelen liderlerinden ve özellikle, refah toplumunun kurucuları arasında adı geçen devlet başkanıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında başbakanlık yapmıştır). Bu makaleyle okuyuculara, Kuran'ın aslında Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin, (SAP) parti pogramının Arapçası olduğu mesajı verilmişti. VPK'-nun (Komünist Parti) meclisteki dış politika sözcüsü partinin İran'daki hocalarla ilişkileri sonucu, Humeyni'nin gerçek bir Hermansson'cu (İsveç Komünist Partisi'nin önde gelen liderlerinden) olduğunun anlaşıldığını açıklamıştır.

Bu konudaki tartışmalar o zaman, İsveç'te var olan romantik devrimci düşüncenin tipik bir ürünüydü. Bu nedenle, daha önceki devrimlerde olduğu gibi İslami devrimden de otomatik olarak, ideal toplumu kurması bekleniyordu.

İslam'ın politik bir teorisi olmadığı için kısa sürede ideal toplumu gerçekleştirmesinin pek kolay olmadığı ortaya çıktı. Devletin dini İslamdır maddesinin anayasaya konması

ve bazı cezaların İslam hukuku "şeriat"a göre düzenlenmesi dışında haritaya baktığımızda İslam'ın birçok ülkede farklı politik sistemlere gerekçe olarak gösterildiğini görmekteyiz.

Libya devlet başkanı Kaddafi'nin dini hükümlerle devlet işlerini uzlaştırma örneği "Cemahiriye" (halk yönetimi) modelinde somutlaştı. Suudi Arabistan'daki Vahabiler tek bir ailenin yönetimini İslam adına yasallaştırırken, Pakistan'da Ziya Ul Hak, askeri diktatörlüğünü İslam gemisine oturttu. Sovyetler'in Afganistan'daki işgaline karşı çıkan İslami muhalefet, kendi içinde derin bir şekilde bölünmüş olduğundan, ortak düşmana karşı zafer elde edildikten sonra da silahlarını birbirlerine çevirdiler. Bu örnekler, birçok örnekten sadece birkaçıdır.

Kuran'daki birçok bölümün, politik yelpazede soldan sağa tüm ideolojilerle uzlaşmaya imkan verecek ölçüde genel olduğu söylenebilir. Aynı durum İncil için de söz konusudur. Şii diktatörü Pinochet'den kökleri kurumaya yüz tutan çifte inançlı Hıristiyan komünistlere kadar birçok politikacı, İncil'i kendi ideolojilerine gerekçe olarak göstermiştir. Bunların uzlaşmaz sekter Hıristiyan kardeşlerine İsveç'te de rastlamaktayız. Ayrıca, bazı grupların gerçek inancı temsil ettiklerine ilişkin iddialarını haklı göstermeye çalışan birçok İslam din bilimcisiyle politik teorisyen de vardır. Bunlar için, Kuran'dan seçilmiş bölümler ve Peygamber'in sözleri olan hadisler yardımıyla, karşı fikirleri "aduw Allah" (Allah'ın düşmanı) olarak ilan etmeleri çok zor olmasa gerek.

Kuran'da 6 000'in üzerindeki ayetden sadece 200'ü töresel kuralları içermektedir. Bunlardan şu üç kesin sonuç çıkarılabilir:

- Devlet, bir komite veya politbüro tarafından değil, bir kişi (halife veya emir) tarafından yönetilmelidir. Bu halife veya emirler, Papa gibi Tanrı'nın temsilcisi değil, Peygamber'in ardılıdır.
- Yasa yapma ve yürütme yetkisi "Şura"ya aittir.
- İslam bir devlet dinidir. Devletin başının Müslüman olması zorunludur. Siyasi yönetim amacıyla yapılacak tüm yasalar Kuran'a, onun öğretilerine bağlı olarak gerçekleştirilecektir. Burada Kuran'a anayasal bir konum verilmektedir.

Kuran'ın politik içeriği dört farklı şekilde yorumlanır: Bunlar; gelenekçi, köktenci, modern ve laik yorumlardır.

Gelenekçiler için, tüm soruların cevabı Kuran'da vardır. Bu kutsal metnin kuralları Tanrı tarafından buyrulduğu için ona noktası ve virgülüne kadar itaat edilmesi gerekmektedir.

Onlara göre, Kuran İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden, "Das Kapital"e dek tüm politik metinlerin yerini tutar. Gerçek bir Müslüman "taklid" yani, Tanrı buyruğuna eksiksiz itaat eden kişidir. Tam anlamıyla İslami yönetim gerçek yolu gösteren, Hülefayı Raşid yani, ilk dört halife döneminde gerçekleştirilmiştir. Halife, Peygamber'in vekili olarak, hem idari hem de hukuksal iktidara sahiptir. Hz. Ali'nin, 661 yılında ölümü ve ardından Peygamber'in akrabaları arasında çıkan iç savaş nedeniyle, İslamın geleneksel değerleri tam anlamıyla hayata geçirilememiştir.

Müslüman hukukçu ve tarihçilerin yüzyıllardır tartıştıkları, halifesiz İslami yönetim tarzına ilişkin kimi öneriler, İbn Taymiyya (ö.1328) ve İbn Haldun'un (ö.1406) eserlerinde dile getirilmiştir. Buna göre, bir hükümet hangi yoldan iktidara gelirse gelsin, yasal olabilmesi için, İslam ya-

sası "şeriat" ile uzlaşmak ve politikasını onun tek yorumlayıcısı, "ulema"ya danışarak oluşturmak zorundadır.

Bu İslami yönetim tarzına ilişkin görüş, Batı politik kültürüne karşı bir alternatif bulmak için çaba gösteren köktenci gruplarca desteklenmektedir. Onlar için İslam, hâlâ bir "Nizam" yani somut bir toplumsal düzendir. İslam, din ile devleti ("din wa daula") bünyesinde birlikte oluşturur. İslami yönetim, İncil'in "Matteus evangelium "bölümünde olduğu gibi, Tanrı'ya, inanç, hükümdarlara da, dünyevi işlerle uğraşmak görevini vermez. İslamiyet gerek kamu hayatını, gerekse fertler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir tek kanun tanır. O da "şeriat"tır. Köktenciler toplumsal gelişmeye tamamen karşı çıkmazlar. Onlara göre ancak geleneklerden hareket edildiği ve Kuran'ı yorumlama yetkisi olan "ulema"nın sözü dinlendiği takdirde, yani "içtihad"la kaçınılmaz olan bu gelişmeye uyum sağlanabilir.

Köktencilerin politik amacı, İslami içeriği olan modern teknik, kurum ve kuruluşlara iyi işleyen bir devlet kurmaktır. Bu devlet, İslam ekonomisiyle, İslam banka sistemi üzerine kurulacaktır. Doğa bilimleri de, "İslam"ı esas almalıdır. Bu amaca Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu ideal topluma dönerek ulaşılabilir. Burada dikkat edilecek nokta, onun yaşam tarzını değil, bilime verdiği önemi örnek almaktır. Üzerinde durulması gereken en önemli nokta ise, modern ticaret ile modern tekniğe geçerliliğin, ideal topluma gönderme yapılarak sağlanmasıdır.

Onlara göre, Kuran'ın içeriği modern insanın kullanması için de sınırsız olanaklara sahiptir. Bu nedenle köktenciler, modern insanın Kutsal metinlerde yer alan çok evlilik, alkol yasağı, faizin haram olması, boşanma, miras ve geleneksel ceza sistemi örneğin, hırsızlık yapanın elinin kesilmesi gibi kurallara uymasını isterler. Kuran dışında sünnet

ve hadislerin de insan ve topluma yol gösterecek kuralları içerdiğini belirtirler. Ancak bunlar olduğu gibi taklit edilmeyip, toplumsal gelişme göz önünde tutularak araştırılıp günün koşullarına uyarlanmalıdır.

Köktenci düşünce politik yaşama uygulandığında ise, devleti yöneten elitin İslam'ın şartlarını yerine getirmesi gerekmektedir. Tıpkı, komünist sistemde olduğu gibi bunlarda da kilit mevkilere gelebilmek için formalite icabı inanç yeterlidir.

İslam dünyasında Müslüman olmayanlar, tek Tanrı'ya inanmaları koşuluyla vatandaşlığa kabul edilerek korunur. Ancak, hiçbir şekilde Müslümanları yönetecek konuma gelmelerine izin verilmez. İslam'da "şeriat" ahirete kadar geçerli olan bir yasa olduğu için yasa yapan bir organa ihtiyaç yoktur. Bu nedenle, devlete yasa yapma yetkisi verilmemiştir. Ona, sadece Kutsal metinleri yaşama geçirebilmesi amacıyla bazı idari kararlar çıkarma yetkisi verilmiştir.

İran'da, Humeyni'nin has adamlarından biri, Tanrı'nın buyruğu olan yasalardan hareket ettiği ileri sürülen bir politik sistem, bu yasalardan uzaklaşmayı gerektirecek düşüncelere hoşgörüyle bakamaz diyerek, İran'da çoğunluğun sözünün geçemeyeceğini şöyle açıklamıştı: "İran'da, kilogram demokrasilerinde olduğu gibi çoğunluğun sözü geçerli olamaz. Kilogram demokrasilerinde bireyler tartılarak, salatalık ve yumurta gibi hesaplanmaktadır." Oysa, toplumun yararı ve bilgelik bireyden önce gelmelidir. "İslam'da kalite, sayıdan önemlidir."

Köktendinci bir devlet yapısında, politik parti kurmak düşünülemez. İman edenlerin, partisinden başka parti söz konusu olamaz. Tanrı'nın kabul ettiği tek gerçeği farklı şekilde yorumlayan iki parti bulunamaz. Buna karşın, bazı köktenci düşünürler, halkın seçeceği bir meclisten yanalar.

Onlara göre, yönetenler, Kuran'ın emirlerini yönetilenlerle karşılıklı görüş alış verişinde bulunarak uygulayacaksa, "şura" danışma meclisi, bu amaç için bir araç olacaktır.

Hem gelenekçi hem de köktenci kesimde, demokrasinin İslam tarafından keşfedildiği ileri sürülür. Bu iddialara gerekçe olarak da, Kuran'da "şura" "danışma kurulu" başlığıyla ele alınan kırkikinci sure gösterilir. Ayrıca, 39 ve 40. ayetlerde, bu bağlamda ele alınmaktadır. Zetterstéen'in* İsveççe'ye çevirdiği, 36-39'ıncı ayetlerde şöyle denmektedir (Türkçesi, Prof Süleyman Ateş):

"Rablerinin çağrısına gelirler, namazı kılanlar. İşleri aralarında danışma (konuşma) iledir. Kendilerine verdiğimiz, rızıktan hayır için harcarlar ve kötülüğün cezası, yine onun gibi kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükafatı Allah'a aittir. Doğrusu o zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra, kendini savunursa, böyle hareket edenlerin aleyhine bir yol yoktur (Bunlar kınanmaz ve cezalandırılmazlar)."

Bu ayetlere bazen üçüncü surenin 153. ayeti de eklenir: "Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer, kaba, kötü yürekli olsaydın çevrenden kopardın. Öyleyse onların kusurları üzerinde durma. Onlar için merhamet dile. Yapacağın işler hakkında onlara danış, bir kere de azmettin mi artık Allah'ına dayan; çünkü: Allah kendine dayanan, güvenenleri sever."

Peygamberin anlattığı bir hikaye de bazen bu görüşü desteklemek amacıyla örnek olarak verilir: "Tanrı'nın ve peygamberinin bir Şura'ya ihtiyacı yoktur. Ama, "Tanrı sizi sevdiği ve sizi korumak istediği için, size bir Şura oluşturdu. Hak yolunda yalnız kalmayın diye, şura'yı kurdu. Şura'sı olmayanlar hata yapmakta zengindirler."

---

* Zetterstéen, Karl Wilhem Koranen, Stockholm, 1979

Köktencilerin demokrasi anlayışında önemli rol oynayan bir kavram da "ahlu-l-agl wa-l-hall"dır. Bu kavramla peygamberin dönemindeki çeşitli toplumsal grupların, kavimlerin liderleriyle, Ulema'dan oluşan bir danışma kurulu kasdedilir. Bu organ, çeşitli problemleri tartışarak çözer. İslam tarihinin ilk dönemlerinde Şura adı Hz. Ömer (634-644) tarafından ardılını seçmek üzere oluşturulan seçici kurul için kullanılmıştır. Bu danışma kurulu, peygamberin d(geldiği, Kureyş kabilesindeki güçlü ailelerin temsilcileri den oluşturulmuştu. Benzer bir kuruluş, İslam öncesi Mek ke'de de vardı.

İran anayasasının bu ilkeden hareketle yapıldığı söylenebilir. Yasanın 25. maddesinde "partiler kurulmasına, politik, dini veya mesleki örgütler oluşturulmasına ancak ülkenin bağımsızlığını, özgürlüğünü, ulusal birliğini, İslamın temel değerlerini veya İran devrimini zedelememek kaydıyla izin verilir" denilmektedir. "İran Devrimini koruma konseyinde" farklı fraksiyonlara ait gruplar oluşmasına rağmen, bunların Batı anlamında politik parti oldukları söylenemez.

Bu tür politik gruplar, çeşitli görüşlerin serbestçe tartışılabileceği bir forum olmak yerine, laik bir politika uygulamaya çalışacak, bir zalimin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla oluşturulmuş kontrol organlarıdır. Bir köktenciye göre, en önemli görevi "ulema" üstlenir.

Ulema'nın Kuran'ı yorumlama yetkisine sahip olması yanı sıra, verilen her türlü politik kararda da söz hakkı vardır. Çünkü; politik kararların dini kurallara ve geleneklere uygun olup olmadığını ancak onlar sahip oldukları bilgi ile değerlendirebilirler.

Modernistler de, politik modellerini Kuran, sünnet ve hadislerden hareketle oluştururlar. Buna rağmen, onlar için

"içtihat" yani alimlerin Kuran'ı yeniden yorumlamaları anahtar rol oynar. Modernistler bu kaynakların yorumlanarak günümüz koşullarına uyarlanabileceğini ileri sürerler. Onlara göre İslam, modern ve ilerici bir devleti belirleyen emirleri içermektedir. Bir modernist için İslam, kesin bir toplumsal düzen olmak yerine, çağın gerçeklerine uygulanabilecek değerleri ve ilkeleri kapsar. Demek ki, İslam sosyalizmi modelleri, İslamın modern yorumundan hareket etmektedir. Modernistler, dini yükümlülüklerden "zekat" vermeyi İslamın refah toplumu yaratmayı amaçladığına ilişkin bir delil olarak gösterirler. İslam, Arap Yarımadası'nda 600'de ortaya çıktığında, köle edinmeye getirdiği kısıtlamalar, köleye karşı kişisel intikamı yasaklaması, kadınların sosyal konumlarını iyileştiren yasalar çıkarması ilerici bir toplum olmaya yönelik atılmış büyük adımlardı.

Modernistlere göre, tarihte ilk devrimci Hz. Muhammet'tir. Kuran'da "demirdeki güç" ifadesi, Onun endüstriyel gelişmeyi desteklediği anlamında yorumlanır.

Modernistler, İslamın modern insanların ihtiyaçlarına uyarlanabileceğini ileri sürerler. İslam hukukunun, tüm insanlar için bir kez çıkarılan kesin kural ve buyrukları içeren, kutsal metinler toplamı olmadığını söylerler. Onlara göre, yasa yapma hakkı halkın ve onun seçtiği temsilcilerindir. Bu hak, Kuran'ın ruhuna ve peygamberin hadislerine uygun bir şekilde kullanılacaktır. Burada "ulema"nın görevi, danışmanlık yapmak ve kontrol etmektir.

XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan modernist akımlar, İslam topraklarında tutunmak için güçlük çekerken, Müslüman dünya dışında sempatiyle karşılanmıştır. Modernistler, köktenciler gibi bütünlük içeren bir toplumsal sistem önermedikleri için, savundukları politikanın laikliğin takma adı

olduğu ve ahlaki değerlerde gevşekliği getirdiği şeklindeki saldırılara karşı kendilerini savunmakta güçlük çekerler. Köktenci için modernizm, geleneksel doktrinler güçlük çıkardığı zaman ondan kurtulmak amacıyla ortaya atılan bir bahanedir. Modernistlerin özellikle laik yönetime eğilimli, politik liderlerden Nasır ve Tunus'un eski cumhurbaşkanı Habib Burgiba'yı yanlarına aldıkları göz önünde tutulursa, bu suçlamaların bir bakıma, haklı olduğu söylenebilir.

Modernistler ile laikler arasındaki ortak nokta ise, her ikisinin de yasa yapma hakkını halka ve onun temsilcilerine vermesidir. Ancak modernistler daha önce de belirtildiği gibi, yasaların Kuran ve Peygamber'in hadislerinden hareketle yapılmasını isterken laikler, devlet ile din işlerinin birbirinden ayrılmasından yanadır. Çünkü: Devlet ideolojisi hem inananları, hem de inanmayanları temsil eder. Laikler bu noktada, Kuran'ın, 2:256/257. suresinden de destek alırlar. Sure'ye göre: "Dinde zorlama söz konusu olamaz."

Laiklerin din anlayışı, Batı dünyasının din anlayışıyla benzerlik gösterir. Laik bir Müslüman için din farkı gözetilmeksizin tüm insanlar yasalar önünde aynı haklara sahiptir. Ayrıca hiçbir görev sadece Müslümanların tekelinde değildir. Buna rağmen laikler, politik amaçları uğruna İslamın kültürel veya dini sembollerine başvurmaktan çekinmezler. Gerektiğinde uyuşmazlık konusu olan politik kararların uygulanmasında, "ulema"nın desteğini sağlamaya da çalışırlar.

Türkiye'nin, laik bir İslam devletinin tipik bir örneği olduğu söylenebilir. Modern Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk, 1920'de gerçekleştirdiği devrimle, İslam hukuku ile yönetilen toplumsal düzene son vererek, ülkeyi Batı modeli laik yasalarla yönetmeye karar verdi. Bu politika, o dö-

nemde büyük bir muhalefetle karşılaşması yanı sıra, bugün de hâlâ uyuşmazlık konusu olmaya devam ediyor. 1980'deki askeri darbe, bir bakıma ülkeyi geriye götürerek şeriatla yönetmek isteyen gruplara karşı da yapılmıştı. Ayrıca, köktenci hareketler henüz laik sistemi tehdit edecek güçte olmasalar bile, özellikle ülkenin doğu kesimlerinde hızla gelişmektedir.

Oysa, Arap ülkelerinde, laiklik, uzun bir süre Türkiye'dekinden daha sert bir muhalefetle mücadele etmek zorunda kaldı. Arap ülkelerinde, sadece laik yönetimi isteyen hiçbir ideoloji kitleler tarafından kabul görmedi. Hatta laik yönetimden yana olduklarını açıklayan rejimler bile, bir süre sonra politikalarının İslamla çelişmediğini göstermek amacıyla, Kuran'ı siyasetlerinde ilham kaynağı olarak almamalarına rağmen, politik programlarını İslami kavramlarla sunmaya zorlandılar. Suriye'de, 1973'de Hafız El Esad'ın, hazırlattığı anayasa taslağında, devlet başkanının, Müslüman olması koşulunun açıkça belirtilmemesi üzerine, kitlelerin tepkisi karşısında taviz vermesi, bu ülkelerde laik yönetime karşı olan muhalefetin gücünü göstermesi açısından somut bir örnek olarak gösterilebilir.

Bağdat'taki, Baas yönetimi, laikliği Suriye'deki rejimden daha fazla savunur göründü. Saddam Hüseyin, İran'a karşı yaptığı savaş hakkında ileri sürdüğü gerekçelerden birinde; uluslararası topluluğun çıkarlarını tehdit teşkil eden İslam köktenciliğine karşı korumak amacıyla İran'a saldırdığını söylemişti.

Irak'ın işgalinden sonra ise, Saddam ile Hıristiyan Dışişleri Bakanı Tarık Aziz, Birleşmiş Milletler'e ve müttefiklerine karşı bir kutsal savaş çağrısında bulunarak, bu yenilgiyi zafere dönüştürmeye çalışmışlardı. Saddam, bu açıkla-

malarıyla, gerçek köktencilerin gözünde "Bağdat'taki şeytan" olarak algılanırken aynı dindarlar küçük düşürülmüş Arap dünyasında, halkın uzun süredir beklenilen güçlü adam olarak gördüğü Saddam'a verdikleri destekten, kendi politik amaçları doğrultusunda yararlanmaktan da geri kalmadılar.

Müslüman Dünyada İslam ve Demokrasi Tartışması

Bir yandan Müslüman köktenciler, diğer yandan radikal laikler, her tür parlamenter demokrasiyi dini geleneklerle bağdaşmadığı gerekçesiyle reddederken, birçok Müslüman entellektüel ve Müslüman militan da, Kuran'ın mesajıyla demokrasiyi bağdaştırmaya çalışıyor. Bu tartışmalarda, İslami metotlarla toplumu politik olarak örgütlemenin, hem ahlaki hem de pratik açıdan Batı yöntemlerinden daha üstün olduğu kanıtlanmaya çalışılarak İslamın Ortaçağ ve Aydınlanma döneminde Avrupalı düşünürlere gerçekten ilham kaynağı olduğu vurgulanıyor.

Bu tartışmalara katılan herkes, İslamın "din wa dawla" yani hem devlet hem de din demek olduğu görüşünde birleşiyor ve İslamda devlet ile din işlerini birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını savunuyor. Laik bir toplumsal modeli reddeden devletler bile, dini ile dünyevi olanı, kutsal ile kutsal olmayanı, dünya ile ahiret arasındaki farkları açıkça vurguluyorlar. Bunu yaparken de, İslam hukuku "fıkh"a gönderme yapıyorlar. İslam hukukunda, "ibadet" ile "mu'amalat" arasındaki sınır açıkça belirtilmiştir. Ona göre, "İbadet" kişiyle Allah arasındaki ilişkileri düzenler. Bunlar

her şeyden önce, İslam'ın beş şartıdır ve şahadet getirmek (iman), namaz, oruç, zekat ve Mekke'ye yapılan hacdan ibarettir. "mu'amalat" ise, kişinin dünyevi hayatıyla ilgili bölümleri kapsar. "İbadet" ahirete kadar yerine getirilmesi gereken, değişmez bir görevdir. "Mu'amalat" ise, dış koşullara ve zamana göre değişebilir. Ancak, bu değişikliklere Allah'ın emri ("nass") ve ("magaşid") İslam yasası ruhuna aykırı olmaması kaydıyla izin verilir.

Demek ki, insan hayatı, biri inanç diğeri dünya olmak üzere iki farklı alanı kapsamaktadır. Her ikisi de, İslamın emirlerine farklı şekillerde de olsa kayıtsız şartsız uymak zorundadır.

Gerçek bir İslami politik sistemin en belirgin özelliği, Halifelikten oluşan bir politik model olması değil, ("al-nizam al-islami") şeriat üzerine kurulmasıdır. Burada devletin örgütleniş biçimi değil, onun ilkelerinin şeriat'a uygunluğu vurgulanmaktadır. Uyulması gereken kurallar, Kuran'da ve Peygamber'in Sünneti'nde belirtilmiştir. Önemli olan, adalet ("adl"), karşılıklı danışma ("şura"), eşitlik, özgürlük ve Allah yolunda gitmek için gösterilecek çaba yani, "cihad"dır. İslam hukukunun hayatın her alanını ayrıntılarıyla, belli kurallara bağladığı düşünülmemelidir. Aslına bakılırsa, İslam hukuku kapsamlı olması yanısıra her yerde ve zamanda uygulanmaya imkan verecek esnekliktedir.

İslam hukukunda bir yanda açıkça, Tanrı buyruğu ile harfi harfine tanımlanan sabit bir öz, bir de, esnek bir öğe vardır. İşte insan, aklıselimıyle bu özden "içtihad", İslam yasasının yorumuyla, mantıki sonuçlar çıkarabilir.

Modernistlerle, muhafazakarlar arasındaki en önemli fark kendisini burada gösterir. Aydın modern ıslahatçılar, İslam hukukundaki esnek öğeye mümkün oldukça geniş bir

yer vermeye çalışırlar. Amerikalı İslam uzmanı Malcolm Kerr, bu durumu, İslam yasasını her şeyden önce kendi içindeki "boşluklarla" tanımlamaya çalışan bir çaba olarak niteler.

İşte modernistlere göre, "şeriat"ın uygulanabilmesi için, bir devlete ve sosyal örgütü ihtiyaç vardır. Allah, akıllı olduğu için bu görevi, politik örgütler içinde halkın ihtiyaç ve umutlarını dikkate alarak detaylarıyla yerine getirebilmeleri amacıyla cemaata vermiştir. Politika ve yönetim esasen "mu'amalat"ın (dünyevi olanın) bir parçası oldukları için toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde örgütlenmelidir. Bu doğru yapıldığı takdirde, İslam hukukunun ruhuyla uzlaştığı görülecektir. Aslına bakılırsa, İslam aynı zamanda hem devlet, hem de dindir. Ama, özel zaman ve yerlerde hangi politik sistemin dine uygun olacağına yine insan sağduyusu karar verecektir.

Devletin esas görevi, İslam hukukunun uygulanmasını sağlamaktır. Onun uygulanış biçimi ve örgütlenme tarzı ikinci derecede önemli bir teknik sorundur. Bu düşünce, Müslümanların İslami değerleri terk etmedikçe problemlerin çözümünde, Müslüman olmayan örgütlenme biçimlerini kullanmalarının yasak olmadığı gerekçesiyle açıklanır. Bu nedenle, Batı tipi demokratik sistemleri, İslami değer ve normların uygulanması için bir olanak teşkil ettikleri ve daha elverişli oldukları takdirde tercih edilmelidir.

Bu tartışmalarda "şura" ilkesine ağırlık verilir. Birçok yazar, politik denge sağlamak amacıyla farklı politik işlevlerin hükümdar ile yasa yapmaya yetkili şura'ya benzer bir meclis veya parlamento arasında bölüştürülmesinden yanadır. Hatta bu müzakerelerde, bağımsız adalet sisteminin önemi de vurgulanarak devletin yasalara uymasını sağla-

mak amacıyla bir anayasa mahkemesi oluşturulması da önerilmektedir.

Buna rağmen, bir dizi soru uyuşmazlık konusudur. Kral'a danışma kuruluyla görüş alışverişinde bulunmak yükümlülüğü verilecek mi, Kral onun aldığı kararlara uymak zorunda kalacak mı? Danışma kurulu üyelerini kim seçecek? Kral mı, ulema mı, resmi kuruluş veya partiler mi? Bu üyeler, ulema'dan mı, diğer alanlardaki uzmanlardan mı, seçilecekler? Kararlar çoğunluğun oylarıyla mı alınacak, tüm önemli sorularda kararı "şura" mı verecek?

Bu tartışmalarda, danışma kurulunun gerekli olduğunu savunanlar bile, onun verdiği kararların bağlayıcı olmasını ve "şura" üyelerinin farklı alanlardaki özel uzmanlardan oluşmasını istemelerine rağmen, alınacak kararların "tarafsız gerçekten", yani Kuran'dan hareket edilerek verilmesinde ısrar ederler. Onlar "şura"nın temelde farklı politik görüşlerin sürekli birbiriyle çatışarak, sürtüştüğü bir politik toplantı yapısına dönüşmesini istemezler.

Demek ki, ulaşılması gereken ideal, farklı çıkarların temsil edildiği ayrı görüşlere sahip üyelerden oluşan, gerçek bir politik süreç yerine, başında adaletten yana bir kral ile uzmanlardan oluşan bir yönetim oluşturmaktır. Bu nedenle, İran anayasası, fıkıh uzmanlarını savunur. Anayasayı koruma konseyi, uzmanlardan oluşur ve parlamentonun aldığı tüm kararları gözden geçirme ve veto hakkına sahiptir ve parlamentonun üstünde bir konumdadır. Burada söz konusu olan, politik kontrol değil, alınan kararların Kuran'a uygun olup olmadığını denetlemektir. Çoğulcu toplum tartışmalarında açıkça, Allah'ın insanları farklı yarattığı için çeşitli görüşlerin varlığı doğal olarak kabul edilir ve hatta bu görüşlerin, inanç ve genel ahlak kuralları çerçevesinde

kalması koşuluyla, Müslüman topluluğun yararına olabileceği belirtilir.

Sınırsız ve örgütlü düşünce özgürlüğü, günümüz ıslahatçı İslam tartışmalarında da kabul edilmemektedir. Bunlar da İslamın düşmanlarına, iki yüzlülere, dinsizlere, şüphe edenlere hoşgörüyle bakılmayacağını açık ve kesin bir dille belirtirler. Birçok İslamcı ve hatta Arap dünyasının büyük bir bölümünde etkin olan Müslüman Kardeşler Örgütü için bile, İslam ve demokrasiyi birlikte tanımlamak hiçbir zaman mümkün olmayacaktır.

Çünkü: Onlara göre, inananlar ile inanmayanlar, zengin ile yoksul, erkek ile kadın, ulema ile halk arasında aşılması mümkün olmayan sonsuz farklar olduğu için tüm vatandaşların eşit olduğu düşüncesi İslamın temel değerleriyle çelişir. Ayrıca, İslam düzeltilmesi gereken kusurları olmadığı için, yasa yapmakla görevli bir organa da gerek yoktur.

Bir önceki bölümde adı geçen Mısır Müslüman Kardeşler Örgütü'nün önde gelen teorisyenlerinden Seyid Kutub, halkın bağımsızlığına ilişkin her türlü düşünceye sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Kutub'a göre, halk yönetimi, Allah'ın egemenliğini zorla elinden almak anlamına gelir ve kulların kullara boyun eğmesine olanak verdiği için de bir çeşit zalim yönetimdir. Kutub, ancak Allah'ın kanunlarının egemen kılındığı, Tanrısal yönetimin üstünlüğü gerçekleştirildiği takdirde demokrasi sorununun çözümlenebileceğini söyler. Egemenlik kayıtsız şartsız Allah'ındır, diyen Kutub bu konudaki görüşlerini şöyle açıklar:

"Tanrının üstünlüğünü açıklamak, yeryüzünde insanoğlunun her türlü ve her koşuldaki yönetimine karşı kapsamlı bir devrimdir. Ve ayrıca yeryüzünde insanın egemen olduğu ve iktidarın insanoğlundan kaynaklandığı her duruma koşulsuz karşı çıkmaktır."

Kutub, Tanrının yeryüzündeki yönetimine karşı her türlü şiddeti örneğin, bu bağlamda demokrasiyi, İslam yasalarıyla yönetilmeyen, Hz. Muhammed'den önceki bilinçsiz ve karanlık devre dönüş anlamına gelen "cahiliye" ile eş anlamda görür. Kutub, İslam devletinin "şura" ilkesi üzerine kurulmasını ister. Aynı zamanda, İslam yasasını hukuki ve ahlaki açıdan kusursuz bir sistem olarak bulduğu için de yeni bir yasa yapılmasını hem gereksiz hem de imkansız görür. Kutub: "Bir grup insan, diğer bir grup için yasa çıkardıkça eşitlik ve gerçek onurdan söz edilemez" der.

Diğer bir demokrasi anlayışı da, özellikle Pakistan ve Hindistan'da nüfuzu olan, Cemaat-ı İslam'ın kurucusu tam adı Mevlana Seyyid Ebul Ala Mevdudi (1903-79) tarafından açıklanmıştır. Mevdudi'ye göre, İslam, Batı demokrasisinin karşı tezidir. Buna karşın, Allah'ın yasaları tarafından kontrol edilerek, insanlara sınırlı bir egemenlik verilen yönetimlerde demokrasi ile İslam uzlaşabilir. Mevdudi politikasını, teodemokrasi olarak adlandırır. Buna göre, İslam toplumunun tüm örgütlenişi, Allah'ın emirlerinde yoğunlaştırılmıştır. İslam devletlerinde, siyasi yönetimin sorumluluğu tek kişide değil İslam ümmetindedir. "şeriat"ta yer almayan idari ve diğer soruların karşılığı, Müslümanlar arasındaki anlayışla bulunacaktır.

Mevdudi, ulema'nın inanç yorumu üzerindeki tekeline de karşı çıkar. Kitleler ile siyasi temsilcilerine de dini yorumlama hakkını vererek, içtihada bir demokratik içerik kazandırıldığını savunur. Ona göre, gerektiğinde her Müslüman Allah yasalarını yorumlayabilir. Onun hakkında aklıselime dayanan fikirler yürütebilir. İşte böylece İslam demokratikleşir.

Doğrusu, İslami hareketlerin iktidarı ele geçirdikten sonra, demokrasinin kurallarını kabul edeceklerine büyük

bir soru işareti olarak bakmalıdır. Müslümanların demokrasi konusundaki çifte standartlarına, Mısır'daki Müslüman Kardeşler Örgütü örnek olarak gösterilebilir. Örgütün ileri gelen liderlerinden Hasan El Hudeybi, Müslüman Kardeşlerin katıldığı genel seçimlerde, programlarının çok partili sistemi kabul edeceğini belirtmesine karşın, komünist ve Hıristiyan Kiptilere parti kurma izni verilecek mi sorusunu şöyle yanıtlamıştı: "Komünistlere, dinden uzaklaşan bir parti kurdukları için hoşgörüyle bakılamaz. Kilise de Hıristiyan Kiptiler için parti görevini üstleniyor, onların partiye ihtiyaçları yoktur."

Cezayir'deki İslami Selamet Cephesi'nin genç liderlerinden Ali Bendi de, seçimlere haksızlıklarla mücadele etmek ve İslamın toplumdaki konumunu güçlendirmek amacıyla katıldıklarını açıklayarak, bunun da mücadele yöntemlerinden biri olduğunu söylemişti. Ama, Bendi demokrasiyi politik bir sistem olarak asla kabul etmemiştir. Bendi'ye göre, demokrasi Musevi, Hıristiyan görüşün kötü bir müsveddesidir. Bu nedenle onun yerine, İslami ilkeleri esas alan politik bir sistem kurulmalıdır. Soruların doğru veya yanlış oldukları, sayı ile ölçülemeyeceği için çoğunluğun yönetimi kabul edilemez. Daha fazla oy, daha iyi bir ahlaki tavrın ispatı olamaz.

Günümüzde İslam ve Demokrasi

Arap dünyasındaki demokrasi yetersizliği, genel olarak, İslamın yanısıra toplumun politik kültüründeki bazı antidemokratik olaylarla açıklanır. Aynı gerekçeler, Rusya'daki özel durumu açıklamak için de kullanılmaktadır. Müslüman

dünya da, Rusya gibi Reformizm, Aydınlanma Devri ve Fransız Devrimi gibi modern Avrupa'nın ve onun dünya anlayışının temel taşlarını oluşturan tarihi aşamalardan geçmedi. İslam dünyasında, akılcı düşünce tarzını benimseyen Farslı doktor ve filozof Avicenna/İbni Sina (980-1037) ve Kurtuba'da yaşayan filozof Averros (1126-98) gibi düşünürlerin görüşleri kurumsallaştırılamadı. Tersine, Arap dünyası, Ortaçağdan itibaren filozofları, doğa ve fen bilimcilerini resmi eğitim sistemi dışında bırakmıştır. Ortodoks dogmatikler, ulema ve mistikler serbest düşünceden yana filozoflara baskın çıkmıştır. Oysa, onların dönemine damgasını vuran Platon ve Aristoteles gibi filozofları Batı dünyası, yaklaşık 400 yıl, yani 800'lü yılların başlarından, 1100'lü yılların sonlarına kadar süren Arapça çevirileri aracılığıyla tanımak olanağını bulmuştur.

Doğrusu, dini inançlara bağlı kesimin o dönemde akılcılığa karşı kazandığı zafer, bugün Müslüman dünyanın büyük bir bölümünde hâlâ kendisini belirgin bir şekilde göstermektedir.

Sözü edilen bu gerekçeler, Arap dünyasında demokrasinin gelişmemesinde önemli rol oynamalarına rağmen, tüm gerçeği ifade etmezler. İkinci Dünya Savaşı ardından bağımsızlıklarını elde eden bu ülkelerdeki politik koşullar da demokratik gelenek ve politik sistemlerin gelişmesine engel teşkil ediyordu. Avrupa sömürgeciliğinden kurtulan ülkeler bu kez de, monarşiler veya eğitimlerini sömürgeci ülke askeri akademilerinde gören subaylar tarafından yönetildiler. Bunlar, bağımsızlığını kazanan ülkelerde, demokrasiyi devralmak amacıyla eğitilmemişlerdi. Tersine, "böl ve yönet" politikasıyla sömürgeci ülkelerin özel çıkarlarına alet olmayı öğrenmişlerdi. Ayrıca, demokrasinin yürümesi için ge-

rekli olan ulusal birlik ve istikrar da bu yeni ülkelerin sınırlarının sömürgeci ülkelerin çıkarları göz önüne alınarak keyfi bir şekilde çizilmesiyle çökertilmiştir. Bunların yanı sıra, zayıf ekonomiler, yetersiz eğitim sistemleri, yüksek orandaki işsizlik de demokrasinin gelişmesini engellemiştir.

Tek kişi tarafından yönetilen monarşiler ve askeri yönetimler, yasal olmayan politikalarını, Arapçası "mu'amara" yani komplo teorisine başvurarak açıklamaya çalışıyorlar. Komplo teorisi, yarattığı düşman senaryolarıyla, halkın yönetime karşı duyduğu hoşnutsuzluğu başka odaklara çekmeye ve demokratik gelişme için yapılacak her türlü girişimi durdurmaya hizmet etmektedir. İç politikada da suçu başkalarına yüklemek amacıyla kullanılan önemli bir malzemedir. Totaliter rejimlerin ülkeyi iç ve dış komplolara karşı korumak amacıyla var oldukları ileri sürülmektedir. Teknolojik gerilik, ekonomik krizler ve de yönetime karşı olan muhalefet, birer komplo "mu'amara" kabul edilerek reddedilmektedir. Hatta, Irak rejiminin ülkenin kuzeyindeki Kürtlere karşı yaptığı toplu kıyımın, güneydeki bataklıklarda yaşayan Arap Şiilere karşı yürütülen savaşın ve Sudan rejiminin ülkenin güneyindeki halkın haksızlıklara karşı yaptığı ayaklanmayı bastırma hareketinin ülkeyi, dış komplolardan ilham alan hareketlere karşı korumak amacıyla yapıldığı ileri sürülmüştür.

Saddam Hüseyin'in, Körfez Savaşı'nı bu tip komplolara bir örnek olarak gösterme çabası dışında savaş veya sömürgecilik senoryaları artık kullanılmıyor. Onun yerine Batılı tuzakçıların ellerindeki en önemli silahın, yerli işbirlikçilerle birlikte Arap dünyasını batılılaştırmak (al-tagrib) olduğu söyleniyor. Arap aydınlarının Batı ile diyalog hazırlıkları bile, derhal, düşman ile işbirliğine yani vatan hainliğine bir kanıt olarak gösteriliyor.

İktidarın yanı sıra, muhalefetin büyük bir bölümü de, ülkedeki tüm kötülüklerin kaynağını Batı kaynaklı tuzaklarda arıyor. Tabii, bu senaryoyu köktenciler de büyük ölçüde kullanmaktan geri kalmıyorlar.

Bunlar için sadece muhalefet değil, demokrasi de, "hall mustawrad" – yani bir ithal çözümdür. Dolayısıyla tuzaktır. Dünya siyah ve beyaz kavramlarla analiz edilmektedir. Bağımsız olan ve bağımsız düşünebilen insanlar sürekli vatan hainliği için gizli bir potansiyel olarak görülmektedir. Çoğulcu yönetim, Hz. Muhammed'in döneminde var olduğu ileri sürülen ideal kollektivizmin karşıtı olarak gösterilir. Birey tek başına bir değer ifade etmediği gibi kurallarına koşulsuz uymak zorunda olduğu bir grubun üyesi olarak görülür. Bu kurallardan sapma, "fitne" başkaldırı, iki yüzlülük ve iç savaşla eş anlamlı olduğu için gruptan dışlanmak anlamına gelir. Böyle bir davranışın bedeli, Salman Rüşdi, örneğinde olduğu gibi, hayatını gözden çıkarmayı gerektirebilir.

Muhalefetin her türü "fitne" olarak algılandığı için, muhalefet yeraltı örgütlenmesine zorlanarak geriye sadece tuzak silahı kalıyor. En büyük tuzak da Batı'dan geldiği için, her türlü muhalefet, Arap dünyasının ve İslam'ın baş düşmanı ve Batı'ya hizmet eden ("amil") ajan olarak kabul ediliyor. Bu ülkelerde kişilerin kendi inançları doğrultusunda kuracakları Batı tipi partilere ve serbest seçimlere yer yoktur. Hak ve özgürlükler, bağımsız bir insan olarak elde edilemez ona, ancak, bir grubun üyesi olunca ulaşılabilir. İdeal inananların birliği "ümmet"tir. Onun kuralları da, iktidara sahip grup tarafından konur. Bu kurallardan en ufak sapma, "fitne" yani bir komplonun kanıtıdır.

Bu komplo teorisi, Arap ülkelerinde kabilelere ve klan-

lara olan bağlılığın, sınırları bir zamanlar sömürge devletlerce keyfi olarak çizilen devletlere olan bağlılıktan fazla olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla, çeşitli ideolojiler ve toplumsal modeller üzerine kurulan partiler için bu ülkelerde elverişli bir ortam yoktur. Irak ve Suriye'de olduğu gibi iktidar, etnik, dini veya bölgesel çıkarları korumak amacıyla aralarında güçlü bir birlik oluşturan gruplarca ele geçirilerek, bu grupların kısır menfaatleri ülke yönetimine hakim kılınmıştır.

Arap tarihçi İbn Haldun'un, savaşçı klanlar içindeki bağnaz birliği belirtmek amacıyla kullandığı, "asabiya" adlı 600 yıllık teorisi, Arap politikasına damgasını hâlâ vurmaktadır. İbn Haldun'a göre, politik iktidarın zeminini grup birliği ve aynı kabileden gelen gruplar oluşturmaktadır. Ulaşılması güç, yoksul bölgelerde yaşayan insanlar arasındaki bu bağnaz birlik "asabiya" kentlerde oturan hali vakti yerindekilerden daha güçlüdür. Genelde, aynı mezhebe dahil olmak, bu birlik duygusunu perçinleştirir. İktidar mücadelesinde ise zafer, en fazla "asabiya" gösteren grubundur.

Bağımsızlıkları ardından, Irak ve Suriye'deki gelişmeler, İbn Haldun'un teorisiyle açıklanabilir. Her iki devlet de, 1963'ten itibaren Baas partisi tarafından yönetilmektedir. Baas partisinin amacı, mezhepsel, bölgesel eşitsizlikler ve kabilelerdeki bağnaz birlikten kaynaklanan farklılıkları, haksızlıkları gidermeye çalışmaktır. Devletin resmi hedefi, Arap Birliği öncülüğünde, laik bir toplum yaratmaktır. Irak'ta iktidar, ülke nüfusunun sadece %20'sini oluşturan Sünni Arap azınlığın hakimiyetinde ve o azınlık içinde de azınlık olan taşra kökenli askeri kesimin elinde bulunmaktadır.

Suriye'de de gerçek iktidar, dini bir azınlık olan Alevi-

lerin daha doğrusu dört Alevi aşiretten birinin hakimiyetindedir. Örneğin, 1970'de Hafız El Esad'ın gerçekleştirdiği askeri darbe, 1949'dan sonra yapılan 20. darbe idi.

Suriye'de Aleviler, Hıristiyan ve Sünni halk tarafından devamlı küçük görülmeleri yanı sıra 60'lı yıllara kadar tam anlamıyla, feodal koşullarda yaşamaktaydılar. Mensup oldukları mezhep ve Baas partisinin laik din anlayışı nedeniyle Sünni köktenciler tarafından kafir olarak görülüyorlar. Bilindiği gibi, Suriye Devlet Başkanı Hafız El Esad ve yandaşları, Alevi mezhebinden geliyorlar. Aleviler halkın sadece, %10-12'sini oluşturmalarına, 70 ve 80'li yıllarda sürekli ülkede huzursuzluklar yaşanmasına karşın, Hafız El Esad, iktidarı elinde tutmayı başarmıştır. Bunun en önemli nedeni, Fransızların kendi dönemlerinde orduya tutarlı bir şekilde ülkedeki farklı kabilelerden asker almalarıdır. Aleviler bu dönemde Dürzi, İsmaili ve Sünni rakiplerine göre daha fazla "asabiya" dayanışması gösterebildikleri için diğerlerini ordudan dışlamayı başardılar. Ordudaki iktidar mücadelesi, Aleviler lehine sonuçlandığı zaman da bu kez mücadele, farklı Alevi aşiretler arasında başladı ve Hafız El Esad'ın aşireti bu mücadelede galip geldi.

Suriye ve Irak'taki askeri rejimlerin devrildikten sonra yerlerine etnik ve dini farklılıkları daha iyi yansıtan ve daha geniş tabana dayalı bir iktidarın oluşturulması durumunda da aynı gelişmenin tekrar edilmesi tehlikesi büyüktür. Bu ülkelerde dini, bölgesel veya etnik bağlara dayanan bu sıkı birliğin yıkılabilmesi için çok güçlü bir iktidara ihtiyaç vardır. Bu birliği kırmaya çalışan her yeni iktidar, eninde sonunda politik varlığının yanı sıra, fiziksel varlığını koruyabilmek için bile, kendi aşiretinin desteğini sağlamaya zorlanıyor ve bu durum onların gerçek politik amaçları ne

denli iyi olursa olsun, onu gerçekleştirmelerini engelliyor.

İbn Haldun'un 600 yıllık "asabiya" tezi Irak ve Suriye gibi ülkelerde yakın bir tarihte, demokratik rejimler kurabilmeyi bir düş olmak zorunda bırakacak ölçüde geçerlidir.

Türkiye istisnası dışında –hiçbir Müslüman ülke– uzun bir dönem demokratik bir sisteme sahip olamadığı gibi, Türkiye'deki demokrasi deneyimi de parlak bir başarı sağlayamadan, askeri darbelerle kesintiye uğradı ve Kürt sorunu nedeniyle de sürekli zorluklarla karşı karşıya kaldı. Pakistan'daki bürokrat-asker ağırlıklı yönetim de zaman zaman seçimlerle kesintiye uğradı. Uzun bir süre demokratik sistemin yaşadığı tek Arap devleti Lübnan'dır. Ama, orada demokrasi farklı oligarşiler arasındaki uzlaşma üzerine kurulması yanı sıra, ayrıca, halkın hemen hemen yarısı Hıristiyandı. Halkın yarıdan fazlasının Müslüman olmaya başlaması ve politik sistemin çeşitli dinler ve mezhepler yatağı Lübnan'da farklı grupların ihtiyacını karşılayamaz hale gelmesiyle, demokrasi de işlemez oldu.

Kısa bir süre içinde Avrupa'nın yakın komşusu Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da demokratik sistemlere olanak verecek koşullardan söz etmek mümkün değildir. Bu ülkelerde, 80'li yıllarda iktidarlara karşı en güçlü muhalefet, Batı tipi demokrasiyi savunan partiler veya gruplardan değil, köktendinci gruplardan gelmişti.

Bu olanak kaçırıldı mı? Belki de, yirmi yıl önce önemli bir dönüm noktasındaydık. O dönemde, Köktenciler ve İslamcılar politik arenada marjinal grupları oluşturmaktaydılar. Politik tartışmaların ağırlık noktası ise, laik sistem idi. Yerel elit Batı eğitimi ve terbiyesi görmüş kişilerden oluşuyordu. Hükümetler, toplumu hâlâ belli bir ölçüde kontrol altında tutabilmekteydiler. Nüfus artışı henüz patlama nok-

tasına gelmemişti. Kentleşmenin beraberinde getirdiği problemlerin üstesinden gelinebiliyordu. Laik, Batı yanlısı ve sosyalist oldukları ileri sürülen partiler itibarlarını bu denli kaybetmemişlerdi.

Bu ülkelerdeki rejimler, gereğinden fazla otoriter idi ve daha çok belli grup ve aşiretlerin özel çıkarlarını korumak amacıyla kuruldukları için demokrasinin önemini kavrayamıyorlardı. Öte yandan, Batı'nın, Avrupa dışı ülkelerdeki insan hakları ve demokrasiye ilgileri de bugünkü kadar belirgin değildi. 50'li ve 60'lı yıllarda, birçok Arap ülkesi, demokratik hakları kendi uluslarının var olma mücadelesi, Arap Birliği'ni koruma ve İsrail'e karşı yürütülen savaş gerekçeleriyle kısıtladılar. Tek parti üzerine kurulu Arap sosyalizmi, birçok yerde hatta Avrupa'da bile, bu ülkelerin ekonomik kalkınmaları için bir olanak olarak ileri sürüldü. Bu durum itibarını kaybeden Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) öncülüğündeki Cezayir sosyalizmi için de aynı ölçüde geçerliydi.

Şimdi ise, sözü edilen hedefler uğruna, demokratik hakların baskı altında tutulmasının savunulamayacağı tersine belki de, demokratik haklara saygının, amacı ulaşılabilir kılabileceği yolunda bir anlayış gelişiyor. İslam dünyası da artık, enformasyon yağmurundan kendisini kurtaramıyor. Oradaki zalimler de, vatandaşlarını ancak Afrika, Güney Amerika veya Asya'daki despotlar ölçüsünde, CNN'den, dünyadaki politik gelişme ve eğilimlerden izole edebiliyorlar. Yüzbinlerce misafir işçi, Avrupa'da edindikleri tecrübeleri ülkelerine taşıyorlar. Coca-Cola gibi, demokrasi kelimesinin de çevirilmesine gerek duyulmuyor.

Arap dünyasında birçok rejim bu gerçeği anlayarak, liberalleşmeye doğru adım attı. Onların liberalleşme hareket-

leri her ne kadar gerçek demokrasiden uzak ise de, bazı yerlerde düşünce ve fikir özgürlüğü alanında ilerlemeler kaydedildi. Sınırların gereğinden fazla iktidarların keyfine göre çizilmesine kısıtlamalar getirildi. Politik parti ve örgütler kabul edilmeye başlandı.

Mısır ve Ürdün'de, Müslüman Kardeşler gibi İslamcı örgütlerin de politikada yer almalarına ve hükümetin politikasını açıkça eleştirmelerine izin verildi. Bu örgütlerin kendi gazeteleri, finans kuruluşları, okulları var. Müslüman Kardeşler'in üniversite ve akademisyen sendikalarında gözle görülür bir nüfuzları bulunuyor.

Ortadoğu'da, köktenci ve İslamcı hareketler meydana gelen birçok politik olgudan sadece birisidir. Hem zengin hem yoksul ülkelerde yeni çıkar grupları oluşmaktadır. Ticaret sektörü, Ürdün ve Mısır'da örgütlenirken, kadın hareketleri, çeşitli yerlerde, örneğin, Kuveyt, Yemen ve Filistinli kadınlar arasında gelişiyor. Körfez Savaşı sırasında, Ürdün'deki meslek kuruluşları ortaklaşa düzenledikleri gösterilerle, müttefik güçleri protesto ettiler. Kaldı ki, Ürdün örneği, bölgede oluşturulacak sivil bir toplumun, kesinlikle Amerika veya Batı'yı destekleyen bir güç sağlandığı anlamına gelmeyeceğini gösterdi. Belki de tersi söz konusudur.

Arap ülkelerinde, tam anlamıyla halkın katılabileceği, özgür ve serbest seçimlerin yapılabilmesi için zaman henüz erken; ama Cezayir, Ürdün, Kuveyt, Pakistan ve Tunus'ta son yıllarda köktendinci partiler, var olan politik sistem içinde mücadele etmelerinin kendi çıkarlarına uygun olduğunu keşfettiler ve birçok yerde parlamentoda sandalye kazanarak, hükümet olmayı bile başardılar. Pakistan'da, Ziya Ul Hakk'ın askeri yönetimine karşı olan muhalefet, demokrasiyi geri getirmek hareketi içinde örgütlenirken, harekette,

laiklikten yana partiler yanısıra dini örgütler de yer aldı.

Suriye'de uzun vadede politik değişiklikler yaratması beklenen ekonomik sistemin liberalleştirilmesi hareketi dikkatli bir şekilde yürütülmektedir. Lübnan'da da, ülke üzerinde küçümsenmeyecek oranda nüfuzu olan Şam'ın kuşkulu bakışları altında, kendine has bir modeli olan, savaş öncesi demokrasiye göreceli bir dönüş gözlenmektedir. Bahren, Oman ve Suudi Arabistan'da da şura ilkesi esas alınarak danışma meclisleri kuruldu. Bu danışma meclisleri, halk tarafından seçilmemelerine ve yasa yapma hakları olmamasına rağmen tabandan gelen, daha açık ve çoğulcu bir toplum talebine verilen bir cevaptır.

Bu demokratik açılımların tümü belli bir kontrol altında gerçekleştirildi ve seçim ile gelen parlamentolar, cumhurbaşkanları veya krallara karşı çok az bir gerçek yetki elde ettiler. Bu demokratik açılımlar, Arap ülkelerinin hiçbirinde bir seçimden diğerine, değişik bir ideolojiyi iktidara getirecek bir değişikliğe neden olamadı. Aslında Cezayir'de, köktenci muhalefet zafer elde etti ama bu zaferi derhal çalındı.

Bu demokratik deneylerin amacı, halkın hoşnutsuzluğunu yani sosyal protestoyu politik kavramlara aktararak, var olan rejimlerin iktidarlarını sağlamlaştırmak ve muhafazakar İslamcı politikacılar ile, köktencilerin işbirliğini engellemekti. Böylece, politikanın radikalleşmesinden kaçınılabilecekti. Birçok kez de amaç, ülkedeki ekonomik ve sosyal krizlerin üstesinden gelebilmek amacıyla önerilen tasarruf paketlerine, elitler içinde anahtar grupların desteğini sağlamak ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası'nın dayattığı reformlara onları da ortak etmekti. Bu nedenle, bugüne kadar yapılan demokratik açılımlar, sadece

amacı "demokrasiyi geciktirme" olan politik bir taktiğin göstergeleridir.

Arap ülkelerinde gerçek ve köklü bir demokratikleşme sürecine karşı, böyle bir ortamdan sadece köktenciler yararlanır gerekçesi sürekli kullanılmıştır. Oy hilesiyle iktidarı ele geçirdikten sonra, Allah'ın düzeni oyla değiştirilemez diyerek iktidarı terk etmeyecekleri iddia edilmiştir. Oysa, bugüne dek İslam köktenciliği, liberal demokrasileri tehdit etmediler. Onlar hanedanlığa ve tek partili yönetimlere karşı tehlike oluşturdular. Bu nedenle, bugün İslami yönetiminin seçeneği, muhafazakar monarşiler veya demokrasiyle bağlantısı olmayan askeri rejimler, Panarab veya Panislam kılığındaki diktatörler veya gerçekte tek parti sisteminden başka bir şey olmayan biçimsel demokrasilerdir.

Demokratik Gelişmede Batı Dünyasının Rolü

Öyle gözüküyor ki, politik sistemleri liberalleştirme hareketi, demokrasi ile uzaktan yakından ilişkisi olmayan güçleri destekleme tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle çoğulcu demokrasi, politik reformlar ve demokratik sistemlerin gerekliliğine ilişkin tüm nutuklara rağmen, İslam ile demokrasi bileşimi, Batı'daki rejimleri de, Müslüman ülkelerdeki zalim ve otoriter kralları korkuttuğu ölçüde, rahatsız etmektedir. İslam dünyasındaki otoriter krallar, muhalefetin her türünden korkarlar. Batı kavramlarını, Batı hükümetlerinin değer yargılarını kullananları bile tehlike olarak görürler. Batı hükümetleri de, demokratikleşmeyle eski dostlarının iktidardaki güçle zayıflayacağından, güveni-

lir müttefiklerinin birer bağımsız aktörler biçimine dönüşebileceğinden kaygılanmaktadırlar.

İslamcı akımlar güç kazandıkça, Batı'nın önünde iki seçenek vardır. Bunlardan birincisi, Müslüman devletleri, sözü edilen tehlikelere rağmen çoğulcu bir politikaya geçmeleri için desteklemek ve demokratik seçimlerin sonucunu, kim kazanırsa kazansın, kabul etmektir. İkincisi ise, demokrasiyi destekler gözükerek, onu "geciktirmektir".

Müslüman devletleri bugün, Birinci Dünya Savaşı ardından birçok Avrupa ülkesinin üstesinden gelmek zorunda olduğu sorunlarla karşılaşıyorlar. O dönemde, bazı Avrupa ülkelerinde komünist oyların oranı %20-30'u bulmaktaydı. Onların da demokrasinin sonuçlarına saygı duyarak iktidarı kendi istekleriyle terk edecekleri söylenemezdi. Buna rağmen, Fransa ve İtalya'da komünistler genel seçimlere katılmış, yerel politikada önemli rol oynamışlardı. Hatta, 80'li yıllarda politikadan silininceye dek hükümette bile yer almışlardı.

Müslüman ülkelerde, köktencilere de aynı şekilde muamele edilse, yani, genel seçimlere katılmalarına izin verilse, çoğunluğu sağladıkları il ve belediyeleri yönetseler, daha önceki bölümde belirtilen nedenlerden ötürü, modern toplumun problemleri ile başedemeyecekleri ortaya çıkacak ve böylece ne oldukları sergilenerek, cazibeleri de azalacaktır.

Batı dünyası, Ürdün örneğinde olduğu gibi, hükümetleri modern İslamcı hareketle işbirliğine teşvik etmelidir. Ürdün'de köktenciler 1993 genel seçimlerinde gerilediler. Bu yenilginin en büyük nedeni, Müslüman Kardeşler örgütüne bağlı bakanların özellikle eğitim sektöründe yürüttükleri politikanın antifundamentalist bir tepki yaratmasıydı.

Cezayir'de de, İslamın demokrasiyle uzlaşıp uzlaşma-

yacağı seçeneği denenebilirdi. Cumhurbaşkanı Bin Cedid, Ulusal Kurtuluş Cephesi (FNL)'nin tek partili gaddar yönetimine 1988'de son verdiğinde, İslam derhal kendisini politik bir güç olarak gösterdi. 1990 genel seçimlerinde, İslami Selamet Cephesi (FIS) ülkedeki toplam oyların %65'ini ve başkent Cezayir'de çoğunluğu aldı. Toplam 48 ilden 32'sini kazandı. Yerel yönetimleri %60'ın üzerinde ele geçirdi. Bu başarı, 1991 genel seçimlerin ilk turunda devam etti. İlk turda FIS 231 sandalyeden 188'ini kazandı. Kesin çoğunluk için 28 sandalye gerekiyordu. FLN sadece parlamentoda 15 sandalye alarak Berberi ağırlık sosyalist cepheden daha geriye düştü. Böylece ilk kez, Arap dünyasında serbest seçimlerde, bir İslami parti, hükümet partisine karşı zafer kazanmıştı. 1992 Ocak ayında, 199 sandalye için yapılacak ikinci tur seçimlerde FIS'in zaferine kesin gözüyle bakılıyordu.

Durum beklenildiği gibi olmadı. İkinci tur seçimlere beş gün kala, askeri bir darbeyle, Cumhurbaşkanı Bin Cedid görevinden düşürüldü ve seçimler yasaklandı. FIS'in yönetim kadrosu hapsedildi. Partinin siyasi faaliyetleri yasaklandı.

Oysa, Cezayir'deki seçim sonuçları belirtildiği gibi, birçok açıdan Müslüman dünyada demokrasi için önemli bir sınav olacaktı. Cezayir bir Akdeniz ülkesi olarak Batı'nın etkileme alanına İran'dan çok farklı bir konumda giriyordu. Kaldı ki, Cumhurbaşkanlığı seçimleri 1993'den önce yapılmayacağı için FIS'in derhal toplumu İslami doğrultuda değiştirmesi de mümkün değildi. Cumhurbaşkanı Bin Cedid'in yapılacak yasal değişikliklere veto hakkı vardı ve en azından bu nedenle, FIS'in bir yıl içinde toplumda köklü değişiklikler yapması mümkün değildi. Ayrıca, parlamento seçimlerine, seçmenlerin sadece %40'ı katılmıştı. FIS'e 3,9

milyon seçmen oy vermişti; ama FLN – Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Berberi Partisi'yle diğer küçük partiler de toplam 2,7 milyon oy almıştı. Köktenci partiye oy verenlerin büyük bir bölümü "şeriat" yönetimi veya Batı'ya karşı kutsal savaş istediği için değil, ülkeyi yönetmekten aciz, rüşvete bulaşmış sosyalist bir partiyi seçmemek için FIS'i desteklemişti.

Askeri yönetim, FIS'in gerçek gücünü artırdığı gibi, Batı'ya karşı olma öğesi taşıyan şiddeti de tırmandırdı. Herhalde, FIS'e politikasını açık bir politik sistemde üstlenmesine izin verilmesi, partiyi gadra uğramış kurban sıfatıyla illegal örgütlenmeye zorlamaktan çok daha akıllı bir politika olacaktı. FIS iktidara gelseydi, politikasını acı gerçeğe uydurmak zorunda kalacak ve toplumu açık bir şekilde İslamlaştırması da, Ürdün örneğinde olduğu gibi, köktendinciliğe karşı tepki doğmasına neden olacaktı.

Batı başından beri, kim kazanırsa kazansın demokratik seçimlerin sonucunu kabul edeceğini açık bir şekilde gösterseydi, seçimle işbaşına gelen İslamcı hükümetler iktidan kötüye kullandıklarında, kesin tavır koyması daha kolay olacaktı. Şu durumda, Batı'nın İslama karşı olduğu yönündeki eleştirileri reddetmek de çok zordur. Çünkü: Cezayir'deki seçim, Müslüman dünyanın Batı'nın İslam ve demokrasi konusundaki görüşünü öğrenmesi için bir sınav olmuştur. Batı'nın Cezayir'deki askeri darbeye karşı tavrı, pasif bir destek veya sessiz bir onay olarak tanımlanabilir. Batı, Cezayir'deki cunta temsilcilerinin askeri darbenin gerekçelerini anlatmak amacıyla yaptıklan ziyaretlerde onlara kucak açtı. Washington'daki Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Cezayir'deki demokrasi sürecinin bir süre rafa kaldırılmasından üzüntü duyduğunu belirtmekle yetinerek susmayı

tercih etti. Bu askeri darbeden sonra hissedilen rahatlık, Haiti'deki askeri darbeye, Burma'daki askeri diktatörlüğe veya Cezayir'deki darbeden bir süre önce nisan ayında Peru Cumhurbaşkanı Fujimoro'nun parlamentoyu fesh ederek, anayasayı yürürlükten kaldırmasına karşı alınan tavırla hiç bağdaşmıyordu. Bu pasif tavır, Batı demokrasilerinde İslama karşı olan gizli düşmanlığın, demokrasi sınırları içinde çalışmak isteyen bir İslama bile tahammül edemeyecek kadar güçlü olduğuna bir kanıt olarak görülmektedir. Köktenciler İslama karşı olan bu ortamı, Cezayir sınırları dışında da bir koz olarak kullanmaktadır.

İnsan hakları ve demokrasi, stratejik nedenler gözönünde tutularak değerlendirilemez. Müslüman devletler dışında demokrasi sürecine yapılan her türlü müdahaleye sert bir şekilde karşı çıkan bir politika, Müslüman devletler söz konusu olduğunda sessiz kalırsa güvenilirliğini kaybeder. Bu nedenle Batı dünyası, Burma'da askeri yönetime karşı mücadele eden muhalefet liderine Nobel Barış Ödülü verip, Cezayir'deki askeri cunta generallerini açık veya kapalı bir şekilde kucaklayan bir politikaya devam edemez.

İslami hareketlerin demokrasiyi kabul ettiklerine ilişkin itiraflarının, gerçek olup olmadığını sadece zaman gösterecektir. Köktendincilerin, genel oyla iktidara gelip, daha sonra "bu bir cihaddır, cihadda hile mübahtır" diyerek, demokrasi sürecine "bir kişi bir keresinde bir oy" hilesiyle katılımlarının hedeflerine ulaşmak amacıyla kullandıkları bir araç olup olmadığını da zaman kanıtlayacaktır.

İkinci seçenek ise, İslami hareketleri ezen rejimleri destekleyerek, demokrasiyi "geciktirme" politikası izlemektir. Zaman bu politikanın, komünizmle mücadeleden daha güç olduğunu gösterecektir. Başarısızlığa mahkûm bir ekono-

mik sistem üzerine kurulu ideolojiye karşı meydan okumak ile bin yılı aşan bir inanç ve kültürü kötülemek ve ona karşı çıkmak aynı şey değildir. Kaldı ki, köktencilere karşı desteklenecek rejimleri yönetenler de demokrasiye örnek kişiler değiller. Tersine, köktenci seslere karşı kararlı bir şekilde mücadele eden liderler, Irak'ta Saddam Hüseyin, Suriye'de Hafız El Esad ve Libya'da Kaddafi gibi zalim diktatörlerdir.

İslami hareketleri, iktidara gelmeden durdurmayı amaçlayan bir politika, en korkunç tehlikelerin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Açıkçası, böyle bir politika, bugün var olan dağınık İslamcı hareketlerin, Batı'ya karşı ortak bir mücadele uğruna, terörü silah olarak kullanan, fundamentalist enternasyonal şeklinde örgütlenmesine neden olabilir.

Batı, kendi çıkarlarına karşı olduğu gerekçesiyle, şu andaki rejimleri her türlü köktenci eğilime karşı desteklerse, bu ülkelerdeki gerçek demokrasiden yana eğilim ve hareketlere ya duyarsız kalmaya veya onları görmemezlikten gelmeye zorlanacaktır. Bu tür bir politika, Batı'nın iki yüzlü olduğu yolundaki şikayetlere haklılık kazandırması yanı sıra, demokrasinin ideal bir yönetim olduğu konusunda da kuşku yaratacaktır.

İslam kültürünün demokrasi için bir engel teşkil ettiğini düşünsek bile, kültürlerin de, bugün hakim olan inançlar gibi bir değişim süreci içinde olduklarını unutmamalıyız. Birçok kültürel öğe değişmeyip aynı kalırken, bir kısmı da bir veya iki kuşak içinde değişime uğramaktadır. Bu değişim sürecini etkileyen en önemli etken elbette ekonomik gelişmedir. 50'li yıllarda, İspanya kültürü geleneklere bağlı, otoriter, hiyerarşiden yana, dini esas alan bir toplum olarak tanımlanmaktaydı. Bugün, İspanya aynı kavramlarla ifade edilmiyor.

Bugünden, İslam ülkelerindeki demokrasi tartışmalarının nereye götüreceğini kestirmek güçtür. Ama, İslamın politik gelenek ve kurumları da, sosyal koşullar ve sınıf yapıları gibi sürekli değişim süreci içindedir. Her iki eğilim de demokrasinin gelişmesi için önemlidir. İslam dünyası da değişime uğramak zorundadır. Ancak bu değişiklikler kendisini farklı şekilde gösterecektir. Bazı durumlarda demokratikleşme halkı kısır bir döngü içinde dönüp dolaşıp başlangıç noktasına gelerek yönetmek anlamına gelecektir. Bazı durumlarda ise, Arapların kendi deyimiyle, demokratik kavramlar eski otoriter sistemleri yaşatmak amacıyla kullanılarak, yüzeysel bir demokrasi uygulanacaktır. Bazı yerlerde ise, sivil bir toplum için yapılan talepler artacaktır. Her ne olursa olsun, İslam dünyası "Dar-Al-İslam" demokrasiye karşı izole bir dünya olmayacaktır.

Geçmişte İslamın demokrasiyle bağdaşmadığı gerçeği, çoğulcu bir politik sistemin hiçbir zaman kurulamayacağı anlamına gelmez. Çoğulcu bir politika ancak ekonomik, sosyal ve laik bir gelişmeyle gerçekleştirilebilir. Gidilen yol, ekonomik ve sosyal gelişme üzerine kurulan laik bir yol olacaktır. Biraz abartılmış bir deyimle, İslam dünyası, "Mekke ile makinalaşma" arasında bir tercih yapmak zorundadır.

İslam Ekonomisi – Kapitalist ve Sosyalist Olmayan Üçüncü Kalkınma Yolu mudur?

Kuran'ın Ekonomiye İlişkin Emirleri

1900'lü yıllarda, İslam toplumunun ekonomik yapısının, Kuran'a dayandırılıp, dayandırılmayacağı tartışmaları yoğun bir şekilde sürdü. İslam ekonomisi üzerine 1978'de yapılan bir kaynak taramasında 700'ün üzerinde yapıt bulundu.

İslam ekonomisinin ne anlama geldiğini tanımlamak çok zor. Kuran, vergi ve miras dışında, çok az alanda somut ekonomik öğütler veriyor. Ekonomik teoriler açısından bakıldığında ise, Kuran'ın hem kapitalist hem de sosyalist yorumlara imkan verecek esneklikte olduğu görülüyor.

Örneğin; gerçek bir Müslüman, Batı tipi materyalizmi ve ekonomik büyümeyi esas alan bir modeli reddeder. İslam ekonomisinde birinci amaç, üretim ve tüketimin artması değildir. İslam ekonomisinde, her şeyden önce, istikrarı ve toplumsal uyumu sağ.amak önemlidir. Çünkü, İslamın temel düşüncesine göre, Tanrı dünyayı yarattığı zaman, nimetlerinin, onu ele geçirirken, Tanrı'ya karşı çıkmamak, kısa ve uzun vadede toplumsal yararı düşünmek kaydıyla herkese yeteceğini söylemiştir.

Fakirlerin de temel ihtiyaçları yerine getirilmelidir.

Çünkü, Tanrı nimetlerinden onların da yararlanma hakkı vardır. Ölümle karşı karşıya olan bir insanın yaşayabilmesi için, başkasının malını çalmaya hakkı olması yanı sıra, tek çıkış yolu ise, şiddete varmasına da izin verilir. Şii geleneğine göre, açlık çeken birisine yemek vermeyi reddeden kişi, cinayete ortak olmuştur. Bu nedenle, bir mal üzerindeki özel hak mutlak değildir. Bu tür bir hak sadece, Allah'ındır. Adam Smith'in bir toplumda ekonomik istikrar sağlamanın ancak, serbest piyasada herkesin ekonomik ihtiyaçlarını sonuna kadar artırmasıyla mümkün olabileceği şeklindeki teorisi, İslamda küçük görülür.

İslam geleneğinde, özel mülkiyet hakkı, o malın sadece kullanılması koşuluyla verilir, Roma hukukunda olduğu gibi, onu kötüye kullanma hakkı yoktur. Örneğin, işletilmeyen topraklar, gelirini fakir halka veren, dini vakıflara "Awgaf" - tekil hali "wagf" - devredilir. Dini vergi olan, "zekat"da servetin %2,5'unu fakir halka veya cemaatin yararına kullanılmak amacıyla verilir. Bu kural işletilmeyen sermayenin 40 yıl içinde yok edilmesini de beraberinde getiriyor. İslam yasalarına göre, üretim amacıyla kullanılan ve cemaata da yararı olan bir sermayeden elde edilen gelirden sermaye sahibi de payını almalıdır. İslam ekonomisinde, özel teşebbüs, halkın yararına olması kaydıyla, büyük ölçüde desteklenir.

Hz. Muhammed'in kendisi de başarılı bir tüccardı. Kuran'da, Hz. Muhammed'in "sünneti"nde ve "hadisleri"nde de başarılı tüccarlar takdir edilir ve özel mülkiyetin kutsal olduğu bildirilir. Ticaretten elde edilecek gelir Kuran'ın birçok suresinde "Tanrı'nın armağanı" olarak geçer. Geleneklere göre, Peygamberin, "güvenilir ve doğru" olan tüccarın,

"ahiret gününde" Allah'ın gölgesinde gölgeleneceğini ve "tüccarların yeryüzünde Tanrı'nın mesajını yayan, has insanlar olduğunu belirttiği" de ileri sürülür. Başka bir geleneğe göre ise, ticaret, ekmeğini kazanmak için kullanılan en asil bir yöntemdir. Meşru yoldan ticaretle kazanılan "bir dirhem", başka yoldan kazanılmış 10 dirhemden daha değerlidir. Meşru yoldan kazanılan kâr bir cihaddır. Dolayısıyla başarılı bir ticaret "kutsal savaş"ta atılacak bir adımdır. Ticaret, tâ 1300'lü yıllarda ünlü tarihçi İbn Haldun'un da belirttiği gibi, Müslüman toplulukta önemli bir rol oynamıştır. Bu konuda İbn Haldun şöyle der:

"İslamda, ticaret ile ne tür mal olursa olsun, örneğin köle, buğday, silah, kumaş gibi malı ucuz alıp, pahalı satarak kazanç elde etmek kasdedilir. Aradaki fark kazançtır. Tüccar bu tür bir kazancı, ya malı alıp, piyasada hareketlilik başlayıp, fiyatlar artıncaya kadar depo ederek veya malı, talebin kendi ülkesindekinden daha fazla olduğu bir başka ülkeye götürüp, orada satarak sağlar. Bu nedenle yaşlı bir tüccar, ticaretin sırrını öğrenmek isteyen bir kişiye iki sözcük ile cevap verir: 'ucuz al, pahalı sat.' "

İslam dini, Müslümanları, hayatın nimetlerini sağlamak amacıyla çaba göstermeye teşvik ederken, ölçülü olmaya ve toplumsal sorumluluğunu düşünmeye de davet eder. Bu açıdan bakıldığında, İslamda çalışılmadan sağlanan gelir nefret edilecek bir olaydır. Görüldüğü gibi, İslam hem kapitalizmin, özel mülkiyetin kutsallığı ilkesine sempatiyle bakar, hem de onun bir sonucu olduğu söylenen, toplumsal sıkıntılara sert bir tepki gösteren marksizme yakınlık duyar.

Arapça'da, faiz yasağı olarak kullanılan, "riba" sözcüğünün ne anlama geldiği somut bir şekilde belirtilmez. Bir geleneğe göre, Hz. Muhammed bu sözcüğün tam içeriğini,

ölmeden önce açıklamamıştır. Kelimenin çıkış noktası, kâr ile ilişkilidir. "Riba" yani faiz yasağı, başlangıçta, ekonomik durumu iyi olmayan, sıkışık durumdaki insanlar üzerinden tefecilik ile kazanç sağlamayı yasaklar.

Kuran'da, 2:276 - 278. surelerinde "riba"ya yasak getirilmiştir: "O ribayı yiyenler, şeytanın bir dokunuşla çarptığı kişinin kalkışından başka türlü kalkamazlar. Bu böyledir. Çünkü, onlar, 'alışveriş de riba gibidir' demişler. Oysa Allah, alış-verişi helal, ribayı haram kılmıştır. Kendisine Rabb'inden bir öğüt gelip de yaptığından vazgeçenin geçmişi kendisine, işi Allah'a kalmıştır. Yeniden ribaya dönenler ateşin dostlarıdır. Orada sürekli kalacaklardır. Allah ribadan beklenen artışı mahveder, sadakalar karşılığında artışlar getirir. Allah nankörlüğe batmış, günahkârların hiçbirini sevmez. İman edip barışa yönelik değerler üreten, hayır işler yapan, namazı kılan, zekatı verenlerin, Rableri katında kendilerine ödüller vardır. Korku yoktur, onlar için. Taşlanmayacaklardır. Ey iman sahipleri, Allahtan korkun ve eğer inanıyorsanız, ribadan geri kalın, onu bırakın."

Daha sonra, "riba" farklı şekilde yorumlanmıştır. Her türlü faiz ve çalışmadan elde edilecek kazancın yasaklanması anlamına gelir ve bir Müslüman için "riba" tiksindirici bir hadisedir. Bu deyim, daha önceden miktarı belirlenmiş faizin yasaklanması şeklinde de tanımlanmıştır. Miktarı belirlenen faiz, faizi veren için hiçbir riski olmadığı gibi doğrudan gelirinin artmasını sağlar. Böylece, Tanrının tüm insanlar için yarattığı dünyevi nimetler, haksız yere az sayıdaki insanların elinde toplanır.

Toprak kiralama ve ev kiraları için konulan kurallar da, faiz yasağı düşüncesinden hareketle düzenlenmiştir. Kullanılmayan toprakları kiraya vererek para almak, veya diğer

kullanılmayan imkanlardan gelir sağlamak, Kuran'ın temel ilkelerine aykırıdır. Mal sahibi, sermayesine belli yatırımlar yaparak onu geliştirdiyse, yaptığı yatırımla oranlı bir kira almaya, hakkı vardır.

Toprak kiralamalarında, kira, yapılan anlaşmaya göre, peşin ödenir. Buna karşın elde edilecek gelirin, paylaşılması konusunda anlaşma yapmak yasaktır. Çünkü: Bu tür bir anlaşma, taraflardan birine yaptığı yatırımların hak ettireceği miktardan daha fazla kâr elde etmesini sağlayabilir. Bu kâr "riba" anlamına gelir. Tarım işçisine emeği karşılığı yapılacak ödeme, anlaşma gereği peşin yapılmalıdır. Tarım işçileriyle, elde edilecek ürünün bir bölümünün bölüşülmesi şeklinde bir anlaşma yapmak, aynı nedenle yasaktır.

Bir süre sonra, faiz yasağını görmemezlikten gelmek amacıyla, bazı yasal "hijal" hileler bulundu. Bu hilelerden en sık kullanılanı, karşılıklı kabul edilen sahte bir anlaşma ile çift yönlü satışa olanak veren "muhatra" idi. Diyelim ki, Abdullah devesini 100 peşin para birimine Muhammed'e sattı, satışın hemen arkasından devesini tekrar 120 para birimine borla, 12 ay sonra ödemek üzere satın aldı. Böylece, Abdullah, Kuran'ın faiz yasağını çiğnemeden bir yılda %20 oranında faiz ödemiş oluyordu.

Bu konudaki başka bir çözüm de, faiz işlerini, Musevi ve Hıristiyanlara devretmekti.

Yukarıda belirtildiği gibi, Kuran'da vergi yükümlülüğünün nasıl yerine getirileceğine ilişkin somut öğütler yer almaktadır:

"Zekat" İslamın beş şartından biridir ve farzdır. Bir Müslümanın gelirinin veya sermayesinin belli bir bölümünü, dini bir görev olarak vermesidir. Bir Müslümanın gelirinin ne kadarını zekat olarak vereceği, Kuranın 9:60. süresinde belirtilmiştir, ona göre:

"Sadakalar/Zekat malları Allah'tan bir farz olarak sadece şunlar için verilir: Fakirler, düşkünler, sadakalarla ilgilenmeye mecbur edilenler, kalpleri yakınlaştırılıp ışıklandırılacak olanlar, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmış kişi. Allah alimdir, hakimdir." (Sure 9:60)

Geleneğe göre, "fakir" ile Müslümanlar arasındaki fakirler, "düşkünler" ile de Hıristiyan ve Musevi yoksulla‍r kasdedilir.

"Kalpleri yakınlaştırılıp, ışındırılacak" olanlar ile, İsl‍ama sonradan geçenler ima edilir. "Allah yolundakiler" ile de, Müslüman dünyanın savunması ve genişlemesi için gerekli askeri giderler belirtilmektedir. Muhammed döneminde, çok Tanrı'ya inananlar dışında, diğer dinlerden olanlar, düşkünler yardıma ihtiyacı olanlar grubuna girmekteydi.

Arap Yarımadası'nda 600 yıllarında Müslüman dünyada var olan sosyal güvenlik sistemi, birçok Avrupa ülkesinde uzun süren politik mücadelelerden sonra ancak XX. yüzyılda uygulanabilmiştir.

Kuran'da belirlenmiş kurallara göre, bir yıl içinde üretilen tarım ürünleriyle, meyvenin, onda biri vergi olarak verilirdi. Bu tür ödentinin adı "aşar" onda bir idi. Sulanan tarlalardaki üründen verilen vergi ise, doğal olarak daha düşüktü. Yağmur, Allah'ın armağanı olduğu için, yağmurla sulanan topraktaki ürünlerin büyük bir bölümü fakirlere dağıtılmalıydı. Toprak sahibi, onu kendisi suladığı takdirde ona hem sermaye hem de emek vermiş oluyordu. Dolayısıyla, sermayesi ve emeği karşılığı daha fazla ücreti haketmiş sayılıyordu. Üretici belli bir oranda üretemediği takdirde, vergi oranının değişmesi yanı sıra, geçimini sağlayacak oranda üretemediği takdirde de vergiden muaf tutuluyordu.

Büyükbaş hayvan için ödenecek vergiler de ayrıntıla-

rıyla belirlenmişti. Dört deve için herhangi bir ödentiye gerek yoktu. Yani vergiden muaftı. 5 ila 9 arasında deve için bir yaşında kuzu, 10 ila, 14 deve için ise iki kuzu, 25 ila 35 arasında deve içinde bir yaşında dişi bir deve verilirdi.

Altın, gümüş, kumaş gibi mallar için de, belli bir miktarın üzerinde olması koşuluyla, yılda %25 oranında, vergi verilmekteydi. Altın ve gümüş mal varlığından vergi alınması için bunların en az 19 ay kullanılmamış olması gerekiyordu. Bu son kural, Kuran'daki surelerden, (9:34) de, altın ve gümüşlerini biriktirerek Tanrı yolunda vermeyenleri kınar.

"Zekat" yoluyla verilen vergiler, toplumun ihtiyacını karşılamaya yetmediği takdirde, devletin, başka tür vergi, almaya da hakkı vardı. "Haraç" işte bu tür vergilerden birisiydi. Dini liderlerle, ulema arasındaki "icma" anlaşmayla karar verilen bu vergi, Kuran'da yoktu. Bu vergi, toprağı olanlardan alınan bir vergiydi ve iki türlü gerçekleştiriliyordu. Bunlardan birisi, sabit, diğeri ise malın verimine göre değerlendirilen orantılı vergiydi. Sabit vergi, büyüklüğü belirlenmiş ekilebilir topraklardan dönüm başına veya meyva ağacı sayısına göre alınırdı. Sabit vergiler, ekinin türüne göre İkinci Halife "Ömer" (634-644) zamanında belirlenmişti. Bu vergi çizelgesi daha sonraki halifeler zamanında da değiştirilmedi. Orantılı vergi ise, söz konusu toprağın, verimlilik gücüne göre ayarlanırdı. Tabii, verimlilikte, toprağın kalitesine, sulanma metotlarına, ekilen ekin türüne bağlıydı. Beklenen verimliliğe göre saptanan sabit vergiler %20 ila %50 arasında değişmekteydi.

İslam vergi sistemini, devletin giderlerini karşılamak amacıyla, halktan gelirinin bir bölümünü almak yerine, Allah'ın kullarından, gelirlerinin kendilerini geçindiren bölü-

mü dışındaki fazlalığı fakir olan diğer insanlarla paylaşması talebinin yerine getirilmesi şeklinde özetleyebiliriz.

İslam ekonomisinde, fazla geliri kısıtlayan, diğer bir kural da, tekelciliğin yasaklanmasıdır. Arapçası "ihtikar" olan bu yasağa Müslüman teorisyenler Kuran'ın 59:7. suresinden destek alıyorlar. Bu surede, Müslümanların mal ve nimet değiş tokuşunda zenginlere yer verilmeyerek şöyle denilir:

"Allahın kentler halkından resulüne zahmetsizce aktardığı mal ve nimetler şunlar içindir: Allah, Peygamber, Peygamberin akrabası, yetimler, yoksullar, yolda kalmışlar. Bu öyle düzenlenmiştir ki, o mal ve nimetler sizden yalnız zengin olanlar arasında dönüp duran bir kudret aracı olmasın. Resul size ne verdiyse onu alın; sizi neden yasakladıysa ona son verin ve Allah'tan korkun. Hiç kuşkusuz, Allah'ın azabı çok şiddetlidir."

Miras ile ilgili kurallar da, servetin tek elde toplanmasını önleyecek şekilde düzenlenmiştir. Ölen kişinin servetinin tek bir kişide toplanmasını önlemek hem ailenin hem de toplumun yararınadır. Bu nedenle, mirası belirleyen kurallar, bu durumu önlemeyi amaçlar. Kısacası: Ölen kişi servetinin sadece üçte birini istediği kişiye bırakabilir. Mirasçılar her şeyden önce, yakın aile bireylerinden; çocuklar, anababa ve eşlerden oluşur. Ama, diğer akrabalar da kendine düşen payı alırlar. Kadınların da miras hakkı vardır. En azından bu hak, aynı ailedeki bir erkeğin mirasının yarısının, kadının hakkı olduğu şeklinde garanti altına alınmıştır. Ardında mirasçısı olmayan kişilerin malları devlete kalır. Borcu olan fakirlerin de mirasçıları yoksa, borçları devlet tarafından ödenir. Amaç, her kuşak değişiminde, mirasın mümkün olduğunca çok akraba arasında bölüştürülerek, servetin belli bir elde toplanmasını engelleyerek, zengin bir sı-

nıf yaratılmasını önlemektir. Genel prensip, zenginliğin bir elden çok ele bölüştürülmesidir, tersi değildir.

Sure 4:9'da bu konuda şöyle denilmektedir: "Haksız yere yetimlerin mallarını, haklarını yiyenler, karınlarını ateşte doldurmuşlar ve cehennemde yanacaklardır."

Kısacası, İslam ekonomisinin, İslam hukukundaki bazı kurallar ile Hz. Muhammed'in Sünnetiyle, geleneklerinden hareket eden, bir dizi ahlaki emirleri halkın yararı için uygulayan, kapitalist piyasa ekonomisi olduğu söylenebilir. Günümüzde ise, kapitalizm öncesi bir toplumun, kuralları ve tecrübeleri, günün sorunlarına çözüm olarak öneriliyor. Endüstrileşmenin, kentleşmenin ve köylerden kente göçün beraberinde getirdiği sorunların bu ekonomik modelde yer almaması yanı sıra, Kuran'ın farklı sözleri, saçma bir şekilde yorumlanmaktadır. Kuran'da günümüzdeki ekonomik kuruluşları da kapsayan kurallar olduğu, 57:25 suresi örnek gösterilerek açıklanmak isteniyor:

"Andolsun, biz resullerimizi açık-seçik delillerle gönderdik ve onlarla birlikte Kitab'ı ve ölçüyü de indirdik ki, insanlar adaleti ayakta tutsunlar, adaletle doğrulsunlar. Ve demiri de indirdik. Onda zorlu bir kuvvet ve insanlar için birçok yarar vardır."

Demire gönderme yapılarak, geleceğin endüstri toplumunun kastedildiği ileri sürülüyor. Kimi yorumlara göre ise, onunla politik iktidar kasdedilmektedir.

İslam Sosyalizmi

İslam dünyasında, ekonomik ve sosyal düzene ilişkin müzakerelerde, kabaca üç dönemden söz edilebilir. Birinci

Dünya Savaşı öncesi, sosyal problemlerin farkına varıldığında, problemler, İslamdaki kutsal metinlere gönderme yapılarak çözümlenmeye çalışıldı. İki savaş arasındaki dönemde ise, İslam ve sosyalizm tartışmaları başlatılarak, ilk kez, kapitalizm ile sosyalizm arasında, bir üçüncü yol anlamında, kendine özgü ekonomik ve sosyal sistem kurulmaya çalışıldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, İslami ekonomik modeller bulmanın yanı sıra, her şeyden önce, bazı ülkeler kendi İslam sosyalizmini kurarak, bu modelleri, uygulamaya çalıştılar.

Güçlü panislam uyanışını, geçtiğimiz asrın sonlarında, (Dar-ül İslam), İslam dünyasında tüm gücüyle savunan Cemaleddin al - Afgani, 1896'da ölmeden önce, Batı sosyalizmi ile İslam arasındaki farkları şöyle özetlemişti:

"Batı sosyalizmi, sadece toplumdaki haksızlıklara karşı intikam duygusuyla, işçilerin, çalışarak zengin olan insanları kıskanma duygusu üzerine kurulmuştur. Batı'da zenginler, işçilerin haklarını boş verirler, onların haklarıyla ilgilenmezler. Zenginler, işçileri haklarından yoksun edecek kadar ileri giderken, işçilerde onlara karşı çıkarlar. Dolayısıyla dini temele dayanmayan sosyalizm, sonunda halkın tepkisine maruz kalmak zorundadır. Sosyalizm, İslamı oluşturan önemli öğelerden biridir. Sosyalizm, Hıristiyan olmayan Zındık göçebe halkın zamanından beri insanlar arasında var olan dayanışma nedeniyle, insan karakteriyle yakından ilişkilidir. Hz. Muhammed'in izinden yürüyen ilk dört halife, gerçek bir sosyalist olmaları yanı sıra, onu canla başla yaymaya çalıştılar."

Sosyalizmin Arapça'da karşılığı "İştirakiya" sözcüğü, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıktı ve ortaklık anlamına gelir. Arapça'da şirket anlamına gelen, "sharika" ile ya-

kından ilişkilidir. Hatta, Mısır'da "Tanrı'nın izniyle bir sosyalist parti" kuruldu. Bu partinin önde gelen teorisyenleri, Hıristiyan vatandaşlar idi. Amaçları, İslam dinine dayalı bir sosyalizm kurmaktı.

1929'da Suriyeli Mohsen al-Barazi, yayınladığı "İslam ile Sosyalizm" adlı çalışmasında, bu iki doktrinin birbiriyle uzlaşmadığını, ancak, İslamın da komünizm gibi tüm toplumun iyiliğini amaçladığını yazmıştı. Bu çalışmada doğrusu, İslamın, sosyalizm ile kapitalizm arasında bir üçüncü yol olabileceğine ilişkin imalar da yer almaktaydı.

Bugün Suriye ve Irak'ta, devleti yöneten Baas partileri, Şamlı, Michel Aflag ve Salah Bitar adlı iki öğretmen tarafından 1940'da kuruldu. Yunan Ortodoks kilisesine bağlı bir Hıristiyan olan Aflag, 1989'da hayata gözlerini yumdu. Salah Bitar ise, Sünni Müslümandı.

Arapça "baath" (baas) kelimesi yeniden doğuş, rönesans anlamına gelir. Baas için, büyük bir rahatlıkla, doğa üstü her şeyin karıştırıldığı, ipe sapa gelmez bir keşmekeş denebilir. Buna rağmen üç ana özelliğinden söz edilebilir. "wahda, hurija, ishtirakija" (vahdet, özgürlük, iştirakiyun) birlik, özgürlük, sosyalizm.

Michel Aflag'ın, ideolojik açıdan, Sovyetler Birliği'nin müttefiki olduğu söylenmesine karşın, O, teorik çalışmalarında komünizme sert bir dille karşı çıkmıştır:

"Biz komünizmi iki nedenden ötürü yıkıcı bir güç olarak buluyoruz. Birinci neden, Arap halkına bir yandan temel ihtiyaçları olan her şeyi sağlayacakları sözünü verirken, diğer yandan, onları başka bir devletin pençesine çekerek özgürlüklerini ellerinden almak isteyen, dolandırıcılığıdır. Diğer bir neden ise, komünizmi hedefleyen sosyalizmin, millileştirmede çok ileri gitmesidir: O, mülkiyet hak-

kını kaldırarak, her türlü kişisel girişimi öldürdü. Oysa Baas-sosyalizmi, bir Müslümanın, gerçek gücünün onu işe teşvik eden, inisiyatif yeteneğinden kaynaklandığına inanır. Özel mülkiyeti, kaldırmak yerine, onu kötüye kullanmayı engellemeye çalışır. Komünizm, miras hakkını kabul etmez. Bizim sosyalizmimiz, bu hakkı kabul etmesi yanı sıra, vatandaşın elinden alınmaz bir hak olduğunu da benimser. Ayrıca, ulusal kaynakların ve işgücünün sömürülmesini önlemek amacıyla, yaptığımız bazı değişiklikler ile bu hakkı, kimi durumlarda, teorik, kimi durumlarda ise, ahlaki hak durumuna getirdik."

Aflag, özgürlüğü her şeyden önce siyasi ve ekonomik sömürüden kurtulmak ve sadece herhangi bir savunma paktına dahil olmaya indirgenmeyen "olumlu bir tarafsızlık" şeklinde tanımlar. Kapitalist blok yerine, sosyalist blokla işbirliğine öncelik verir. Arap ülkelerindeki Batı modeli parlamenter demokrasiyi burjuva iktidarlara zemin hazırladığı gerekçesiyle kabul etmez. Aflag, sosyalist blok kavramının tek düze değerlendirilemeyeceğini söyler. O, teorik çalışmalarından birinde, özgürlük kavramını tanımlarken şu ifadeyi kullanır: "Faşist düşünceyi önde gelen sosyalist öncülerden çok ince bir çizgi ayırır." Nasyonal sosyalizm" kavramı da ideolojik metinlerinde karşımıza sık sık çıkar. 1941'de henüz yeni kurulmuş olan Baas partisinin ilk önemli eylemi, Bağdat'ta Alman yanlısı bir askeri darbe teşebbüsünü açıkça desteklemesiydi. Aflag'ın, yandaşlarına incelemeleri amacıyla önerdiği yazarlar içinde, ırkçı yazılarıyla tanınan Houston Stewart Chamberlain, Alman filozof Friedrich Nietzsche ve ırkçı teorisyenlerden özellikle Alfred Rosenberg bulunmaktaydı.

Baas sosyalizminde, sınıfsız bir toplum yaratma düşü

yoktur. Aflag, Arap ulusunu farklı sınıflara bölmenin mümkün olmadığı bir birlik olarak görür. Amaç onu sınıflara bölmek yerine, özel mülkiyeti artırarak mümkün olduğunca çok kişiye yaymaktır. İslam sosyalizmi, endüstrideki küçük şirketler, ticaret sektörü, el sanatları, tarım sektörü gibi tüm alanlar üzerine kurulmuştur. Arap sosyalizmini İslam zemini üzerine kurmaya çalışan birçok ideolog gibi Mişel Aflag ve Salah Bitar da, Batı Marksizmi ile komünizmden (Arapçası marksija ve shuju' ija) kendi sosyalizmlerini ayırt etmek amacıyla Arapça, "iştirakiya"yı (katılmak, ortak olmak) tercih etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı ardından İslama dayalı bir ekonomik sistemi açıklamaya çalışan tartışmalarda, üç ana görüşe rastlanır.

Bunlardan birincisi, Arap tarihine ve Kuran'a gönderme yaparak, İslam sosyalizmine yasallık kazandırmak isteyen görüştür. Müslüman Kardeşler'in saflarında belirginleşen ikinci görüş ise, İslami politikada öne çıkarılan sivri sosyalist öğeyi reddeder, serbest piyasa ekonomisi içinde kapitalist refah devletini hedefler ve bu hedef içinde de "iştirakiya" (ortak olma) öğesini sosyal bir talep olarak öne çıkarır. Üçüncü görüşte ise, politik kavram olarak, sosyalizm kelimesi üzerinde durulmak yerine, İslam hukukundan hareketle kendilerine özgü bir ekonomik sistem yaratılmaya çalışılır.

Nasır, 1957'de "Demokratik ve Kooperativ Mısır Sosyalizmi"ni resmi ideoloji olarak kabul edip, Birleşik Arap Cumhuriyetleri'nde –Mısır ve Suriye'de– ilk kamulaştırmaları yaşama geçirdiğinde, İslam ve sosyalizm tartışması yeni bir hız kazandı.

Nasır, sosyalizm konusundaki görüşünü şöyle açıklar: "Bizim sosyalizmimiz her türlü sınıf yönetimini reddeder. O, herhangi bir sınıfın hakimiyetini kabul etmez. Kapitalizm veya feodalizm azınlıkta olan sınıfların iktidarları oldukları için tekrar hükmetmelerine izin verilmeyecektir. Ayrıca, komünizmin hedeflediği işçi sınıfı diktatörlüğünü de kabul edemeyiz. Bizim sosyalizmimizin amacı, var olan sınıfları kaldırmak değil, onlar arasındaki düşmanlığı ve miras yoluyla aktarılan eşitsizlikleri yok etmektir. Bu düzende önemli olan, halkın çalışan kesimleri arasında cepheleşme yaratmak yerine çok yönlülüğü ve uyumu esas alan bir birlik kurmaktır."

Nasır'a göre iş gücünü, köylüler, işçiler, askerler, entellektüeller, milli sermaye ve küçük şirket olarak adlandırdığı kesim oluşturur.

Nasır sosyalizminde, ağır ve orta büyüklükteki endüstri kuruluşları ile dış ticaret devletin kontrolünde olacaktır. İşçi ve köylüler ise, gelirden kendilerine düşen payı alacaktır. Ayrıca, tüm politik organlarda işçi ve köylüler çoğunluğu oluşturacaktır. Nasır'a göre, bu sosyalizmde de sınıflar arası uzlaşmazlık söz konusu olacak, ama bu çalışma sınıflar arası kin doğurmayacaktır.

1970'de Nasır'ın ölmesi ile Arap ülkelerinin kendilerine özgü sosyalizm tartışmaları kesildi. Kendine özgü sosyalizm çabaları başarısızlıkla sonuçlandı, "ilerici ve muhafazakar" ülkeler arasındaki uzlaşmazlıklar da yatıştırılamadı. 1973 yılı Ekim Savaşı ve ardından gelen petrol krizi, petrolü olan muhafazakar Arap ülkelerinin nüfuzunu artırdı.

Doğrusu, Baas Partisi, Suriye ve Irak'ta yaklaşık 30 yıldır iktidar olmasına karşın, bugün savundukları bu ideoloji

tüm güvenirliğini kaybetmiştir. Arap milliyetçisi oldukları iddiasındaki bu rejimlerin 30 yıldır birbirleri ile kavga etmeleri, Suriye ve Irak'ta yönetimdeki aşiretlerin Baas Partisi'ni kendi iktidar araçları olarak kullanmaları, güvenirliklerini yitirmelerinin temel nedenleridir.

İslam ve Komünizm

İran Şah'ının düşüşünü izleyen gelişmelerden sonra bir bakıma yeniden başlayan, İslamın politik bir güç ve sistem olduğu yönündeki tartışmalarda, daha çok, İslam ile komünizm arasındaki ortak "özellikler ve paralellikler" vurgulanır.

Her şeyden önce, İslam felsefesi ile komünizm arasında faiz yasağı gibi kimi benzerlikler göze çarpar. Çok partili sistem ve Batı modeli parlamentarizm bağnaz bir Müslüman için ne kadar yabancıysa bir komünist için de aynı ölçüde yabancıdır. İslamın da, komünizm gibi sonsuza dek her türlü bilgiyi içeren ve hayatın her alanında yol gösterebilen bir öğreti olduğu ileri sürüldüğü için totaliter olduğu söylenebilir.

Komünizm gibi İslamda da, evren iki bloktan oluşur. Birbirine karşıt olarak değerlendirilen bu iki bloktan birincisi, Arapçası "Dar al-İslam" yani İslam devleti, ikincisi ise İslam dünyasına karşı olan, dolayısıyla da savaşılması gereken ("Dar al-Harb"dir. Walter Lagueur'in yazdığı birçok kitaptan biri olan "Communism and Nationalism in the Middle East" (Orta Doğu'da Komünizm ve Milliyetçilik) adlı kitapta; "Geleneksel İslam otoritesinin, bürokrasi, askerler ve dini hiyerarşi olmak üzere üç temel üzerine kurulduğu ve

komünizme ulaşabilmek için bu modeldeki üçüncü öğenin değiştirilmesinin yeterli" olduğu ileri sürülür.

Lagueur'in iddiası, İslam dünyasında, ("dar al - İslam") genel bir laikleşme söz konusu olsaydı, belki haklılık kazanabilirdi. Oysa, son yıllardaki gelişmeler ters yönde gerçekleşerek, İslam ile komünizm arasındaki derin ideolojik farklılıklar giderek belirgin hale geldi.

İslamdaki Tanrı kavramının, insanları farklı sınıflara ayırmayı mümkün kılmadığı söylenebilir. Allahın gözünde tüm insanlar sosyal konumları veya bugünkü pozisyonları ne olursa olsun onun kullarıdır (Arapça'sı "abd"). Dolayısıyla, İslam düşüncesinde, sınıf savaşı kavramına yer yoktur. Kutsal metinlerde zekatı belirleyen kurallar, insanlar arasındaki ekonomik farklılıklara karşı Tanrı'nın yaptırımları olarak görülür. Bu kurallara göre, zekat veren ve alanlar vardır.

Hatta Kuran'ın bazı yerlerinde bu görev kutsallaştırılmıştır. Örneğin sure 17:22'de şöyle denir: "Tanrım, bak nasıl kimi kime üstün kıldık. Ama ahiret, derecelendirme bakımından daha büyük, lütuflandırma bakımından daha yücedir."

Hiç kuşkusuz, İslam ile komünizm arasındaki en belirgin fark, komünizmin din anlayışıdır. Komünizmin temel tezinde Tanrı yoktur ve onun peygamberi Lenin'dir görüşü, İslamın, "Allah dışında Tanrı yoktur ve Hz. Muhammed onun elçisidir" inancıyla tamamen çelişir. Kahire'deki Azhar-Üniversitesi'nin bu konudaki yorumunda ("fetva"da), "İslam ile komünizm arasındaki farklar ateş ile kar, ışık ile karanlık arasındaki fark kadar büyüktür. Komünizm ateizm ile eş anlamlıdır. Komünist olan Müslümanlar ölümle cezalandırılmalıdır. İslamda komünizme yer yoktur" şeklinde kesin ifadeler kullanılmıştır.

Özetleyecek olursak, İslamı temel alan sosyalist hareketlerin tümü, ideolojilerini İslam ve Kuran'dan hareketle oluştururlar. Batı marksizmi ve komünizmiyle (marksija-shuju 'ija) kendi İslam sosyalizmleri ("al-iştirakiya") arasında fark olduğunu vurgularlar.

"Al iştirakiya" kavramı, Batı sosyalizmi dışında başka bir sosyalizmi temsil eden, farklı politik ideolojileri kapsar. İslam sosyalizminde, sınıf mücadelesi kabul edilmez. Onun yerine, sınıfların karşılıklı sorumlulukları öne çıkarılır. Materyalist tarih felsefesi reddedilerek, gerçek sosyalizmin Hz. Muhammed ve izinden yürüyen ilk halifeler tarafından uygulandığına inanılır.

İslam sosyalizminde, sınıfsız veya özel mülkiyetin kaldırıldığı bir toplum düşlenmez. Tersine endüstri, tarım ve el sanatları alanlarındaki küçük işletmeler İslam sosyalizminin önemli sektörleridir. Ayrıca, Kuran'ın miras hukukuna gönderme yapılarak, amacın özel mülkiyeti kaldırmak, sınırlamak yerine onu büyüterek mümkün olduğunca çok insana yaymak olduğu belirtilir.

Kaddafi ve Üçüncü Evrensel Teori

Libya devleti başkanı Albay Kaddafi, 70'li yılların sonlarında, kurmak istediği siyasi, toplumsal ve ekonomik toplum yapısını "Yeşil Kitap"ta açıklıyor. Batı medyası sürekli Kaddafi yönetiminin köktendinci olduğunu yaymaya çalışırken, aynı Batı, Kaddafi'nin ağzından çıkan her saçmalığı İslam–İslam yasası, İslam terörizmi, İslam bombası şeklinde tanımlıyor. Oysa, Müslüman dünyadaki dini liderler de,

Kaddafi'yi kendilerine rağmen İslamı yorumlamaya giriştiği için onu kafir olarak ilan ediyorlar.

Kaddafi 1978 yılındaki Mevlit kandilinde (Hz. Muhammed'in yaş gününde) yaptığı konuşmada, geleneksel Sünni İslam öğretisine karşı kişisel bir cihad başlattı. Kaddafi'ye göre, Peygamberin "sünnetini" Kuran'la eş konuma getirmek, günah işlemektir ve "hadis" yani Muhammed'in sözleri ve davranışları birçok kez çarptırılmıştır. Kaddafi'ye göre İslam, Allah kelamı olan Kuran'dan ibarettir.

Kaddafi'nin, İslam'ın evrensel, eşitlikçi ve devrimci niteliğini anlatmak amacıyla yazdığı kitaba "Yeşil Kitap" adını koyması, hem İslamı hem de üçüncü dünya sosyalizmini, Mao'nun Kızıl Kitabı'nı ima ederek, anımsatmak istemesinden kaynaklanıyordu. Mao askeri bürokrasiyi güçlendirmek için Kızıl Kitap taktiğine başvurarak, Kızıl Ordu'yu oluşturmuştu. Mao gibi, Kaddafi de kültür devrimini gerçekleştirmek amacıyla, devrimci Yeşil Ordu'sunu kurmuştu. "Üçüncü Evrensel Teori" ile amaç, hem "kapitalizme hem de marksizme" karşı üçüncü bir alternatif oluşturmaktı. Ancak, "Yeşil Kitap" doğrudan İslama gönderme yapmıyordu. Yeni sistem, Kuran'ın veya peygamberin ilahi emirleri üzerine kurulmak yerine, Kaddafi'nin görüşlerini esas almaktaydı. Kaddafi dini hükümlerle devlet işlerini uzlaştıran politikasını, "Halk yönetimi" (cemahiriye") örneğinde somutlaştırdı. Kaddafi, Müslüman topluluğun bir mesele hakkındaki görüş birliğini ("icma") halk demokrasisini tehdit eden durumları ortadan kaldırmak amacıyla yarattığını söylüyor. Bu "halk modeline" göre, halk komiteleri, yerel yönetimlere güç vermek için oluşturulmuştur. Bu komiteler okulları, basını ve camileri denetlemeleri yanı sıra şirketleri de kontrol edecektir. İşçiler, çalıştıkları fabrikaları devralmaya teşvik edildi-

ler. Kaddafi Kuran'ı Kerim'de ve Libya'nın sosyalist gelişmesinde dini vakıflara yer yoktur, diyerek onları kaldırdı.

Kaddafi, ekonomik teorisini de, tüm insanların aynı ihtiyaca sahip olduğu düşüncesinden hareket eden "doğal sosyalizm"in yaratılmasına çalışmak şeklinde açıklar. Buna göre, özel mülk sadece konut, taşıt ve iş ücreti söz konusu olduğunda kabul edilecektir. Diğer ihtiyaçlar, işçilerin ortak oldukları sosyalist şirketlerin ürünleriyle karşılanacaktır.

Bu nedenle Müslüman dünya Batı'nın tersine Kaddafi'nin Libyası'nı İslam devleti olarak görmek yerine tam bir kafir devleti olarak algılar. Bu görüş "al-walad al-madjnun" el veled el mecnun'un (deli oğlanın) özel bir yorumla o güne dek, gelenek halini almış olan hicri takvimi değiştirecek kadar ileri gitmesi, zekatın %2,5 gibi katı değil alışılmışın dışında bir esneklikte ödenmesi gerektiğini açıklaması ve İslamın beş şartından biri olan zekatı, sosyal sigorta sistemiyle eş konuma getirmesiyle, daha da güçlendi. Hatta, Libya lideri, Müslümanların Mekke'ye yaptıkları hac ziyaretinin zorunlu olmadığını söyleyecek kadar ileri gitti.

Günümüzde İslam Ekonomisi

İslami uyanış hareketi, gerçek bir İslami toplumda ekonomik sistem tartışmalarını hızlandırdı. İslam ekonomisini araştırmak amacıyla araştırma merkezleri kuruldu. İran ve Pakistan'ın İslami ekonomik sistemi uygulamak istedikleri ileri sürüldü.

Bu tartışmalar, 80'li yıllarda birçok İslam bankasının kurulması dışında somut bir gelişme doğurmadı. Bu banka-

lar, üç temel ilke "mudaraba", "musharaka" ve "murabaha" üzerine kurulmuştur.

"Mudaraba"da, kâra ve zarara ortaklık esastır. Kısacası, alınan borca faiz ödenmez. Ancak, karşılıklı anlaşma ile alınan borç paranın anlaşılan süre içindeki kârı ve zararı bölüşülür. Anlaşmada her iki taraf da risk altına girdiğinden İslami kurallara ters düşülmez. Bu sistem pratikte şöyle işler: Tasarruf sahibi parasını bir İslam bankasına yatırdığında kâr garantisi yoktur. Buna karşın, parasını yatıran tasarruf sahibine, bankanın yıllık net gelirinden kendisine düşen pay garantisi verilir. Banka kâr elde etmeyip, zarara uğradığı takdirde de zarara ortak olur. Banka borç para verdiğinde de faiz almaz. Ancak, finanse ettiği projenin yine net kâr ve zararına ortak olur. Sistem, taraflara özel mülk, bireysel inisiyatif ve kâr sağlamak alanlarında dini doktrinleri reddetmeden bu işi yapmaya olanak sağlamaktadır.

"Musharaka", bir bankanın, bir proje için paraya ihtiyacı olan kişiye borç verdiğinde o projeden beklenen kârın, ödediği parayla satın alınmasına denir. Ancak, kâr bölüşümü, yani bu kârdan bankanın ne kadar alacağı, ödediği para miktarıyla orantılı değildir. Tarafların kârdan alacakları oran, önceden yaptıkları anlaşmaca belirlenmiştir. "Musharaka" ortaklık şeklinde de olabilir. Banka herhangi bir projeye müşteriyle birlikte ortak olabilir. Müşteri zamanla bankanın parasını ödeyerek, onu devreden çıkarabilir.

"Murabaha" ise, daha çok ithalatta kullanılır. Bu banka sisteminde, banka müşteri adına malı satın alır, sonra onu müşterisine önceden anlaştıkları daha yüksek bir fiyattan satar.

İslam bankaları, müşterilerine döviz bozmanın yanı sıra seyahat çekleri ve banka hesapları gibi geleneksel banka

hizmetleri de sunarlar. Bu hizmetler ya komisyon alınarak veya belli bir ödenti karşılığında yapılır. Bu durum İslama ters düşmez. Çünkü, alınan ödenti, bir hizmet karşılığı olup, yapılan bir iş sonucu ödendiğinden karşılıksız bir gelir değildir. 1977'den itibaren merkezi Suudi Arabistan'da bulunan bir İslam Kalkınma Bankası da vardır. Otuzdan fazla ülkede şubesi bulunan bu banka da, yukarda belirtilen faizsiz banka sistemine göre çalışır. Hatta Marksist Güney Yemen devleti de köy kalkınmasında kullanmak amacıyla bu bankadan borç almıştır.

Dolayısıyla (Dubai Islamic Bank, Faysal Islamic Bank, Kuwait Finance, Al Tagwa İslamic Bank) gibi büyük İslam bankaları, politik amaç uğruna İslami bir ekonomik sistem yaratmak yerine halkın ve özellikle belli bir kesimin tasarruflarını çekebilmek amacıyla, İslamı bir araç olarak kullanmaktadırlar. İslam, yeni bir ekonomik düzenin cenini olmak yerine, bu bankaların kendilerini piyasaya sürerken kullandıkları bir gerekçe olmuştur. Suudi Arabistan, resmi banka sistemini hiçbir zaman İslamlaştırmayı düşünmemiştir.

Banka sisteminin tehlikeyi karşılıklı göze alma prensibi üzerine kurulması, İslam bankalarının uzun süreli büyük projelere yatırım yapmaktan kaçınarak kısa vadede kâr getirecek spekülatif projelere yatırım yapmayı tercih etmelerine neden olmuştur. İslam Finans Enstitüsü'nün bir süre önce iflas etmesini buna bir örnek olarak verebiliriz. New York altın piyasasında yapılan spekülasyonların, ağır zararlara neden olması yanı sıra, 1987 Ekim ayında Wall Street – piyasasındaki ani düşüş de bu tip finans kuruluşları için sert bir darbe oldu.

İran devriminden sonra ülke ekonomisinin İslamlaştırı-

lacağı yolundaki slogan iki şekilde yorumlandı. "İslamcılar" için ekonominin İslamlaştırılması, önce devletleştirmeyi sağlayıp, ardından elde edilecek geliri daha geniş halk tabakalarına dağıtmaktı. Yani, bir çeşit geleneksel üçüncü dünya sosyalizmiydi.

"Muhafazakar" kanat (üst düzey din adamları ile geleneksel pazar çevresi) ise, her şeyden önce kendi özel mülkiyetini korumak ve elde edilen kâra dini bir kılıf giydirmek istiyordu. Taraflar arasındaki bu uzlaşmazlık giderek süreklilik kazanarak, ileriye dönük ekonomik kararların önünde bir engel teşkil etti.

İslamcılar parlamentoyu kontrolleri altında tutarken, "serbest piyasadan yana iktisatçılar" imamların denetiminde bulunan "Devrim Konseyi'nde" egemenler. "Devrim Konseyi"ndeki imamlar parlamentoda kararlaştırılan yasaların İslam hükümlerine uygun olup olmadığını izlemekte görevliler. Her iki taraf da, gerekçelerini İslamlaştırmak amacıyla ellerinden geleni yapıyorlar. Radikal siyaset ile ekonomik sisteme ilişkin temel düşünceler her zaman birbiriyle uzlaşmıyor. Birçok Ayatullah dini konularda doktrinlerden yana koyu muhafazakar iken, ekonomi söz konusu olduğunda liberal görüşe sahip oluyorlar.

Bu karşılıklı güç mücadelesi, İran ekonomisini yüzeysel olarak İslamlaştırdı. Vergi sistemi bile Kuran'a göre değiştirilmedi. Böylece Hıristiyanlar da İslama göre ödemeleri gereken vergiyi ödemekten kurtuluyorlar. İslam ekonomisi ile çeliştiği söylenmesine karşın sigorta sistemi olduğu gibi korunmaktadır. Yabancı şirketlerle yapılan anlaşmaların vergileri işliyor.

Bu arada vakıf sistemini sorgulamak anlamına geleceği için toprak reformu taleplerinin dikkate alınmadığı da açık-

ça görülüyor. İran'da dini kuruluşlar, zengin topraklara sahip dini vakıflar tarafından finanse edildiği için toprak reformu uygulaması, camilerin ve mollaların finans kaynaklarını çökertecektir.

Özetle, Kuran'a dayalı bir ekonomik sistem yaratmaya yönelik çabalar, güzel sözlerden öteye geçmedi. İran'da ekonomiyi İslamlaştırmaya ilişkin deneyimler ve bu konudaki güçlükler, Kuran'a dayalı üçüncü bir yol izlemeyi düşleyen birçok Müslüman ülkeye yeniden düşünmeleri fırsatını verdi.

Piyasayı yöneten aktörlerin Kuran'da belirtilen erdemli modeli izleyerek işlevsel bir ekonomik sistem kurabileceklerini düşünmek bir hayaldir. Erdemlilik taviz vermeye başladığında, ekonomik ve politik alanda iktidar kötüye kullanılır, kayırmaca, dolandırıcılık ve rüşvet başını alıp gider. Bu noktada, komünist ve İslami sistemler arasında bir paralellik görülür.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nde İslam ve Politika "The Great Game" Büyük Oyun Tekrar Oynanacak mı?

Batı'nın uzun yıllardır İslama duyduğu büyük ilgisizlik ve bilgisizlik nedeniyle güncel olmayan İslam, Sovyetler Birliği'nde komünizmin çöküşüyle, dünyanın birçok yerinde sansasyonel bir şekilde gündeme geldi. Bu tartışmalarda, Yeni Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki Müslüman halk, milli ve kültürel birliğin yarattığı bir blok olarak, patlamaya hazır politik bir güç şeklinde gösterilmeye çalışıldı. Hıristiyan Ermeniler ile Müslüman Azeriler arasındaki uzlaşmazlığın açık savaş haline dönüşmesi ve Tacikistan'daki eski komünist rejim ile Afgan destekli köktendinciler arasında bir iç savaşın patlak vermesinin ardından istenilen dini savaş teşvik edildi.

Eski Sovyetler Birliği'nde en ciddi bölünmenin Batı kültürü ile Doğu kültürü arasında meydana geleceği izlenimi verilmeye çalışılıyor. Bu konuda Hıristiyanlık ile İslam arasındaki uzun komünist dönem hiç hesaba katılmadan, Müslümanlar Orta Asya'da belirleyici güç olarak gösterilmek isteniyor. Rus diplomatlar, İslam tehlikesinden Miloseviç ve Karadiçin ağzı ile söz ederek, Rusya'nın, Tacikistan'daki iç savaşa müdahalesini, İslam köktendinciliğine

karşı Hıristiyanlığı korumak amacıyla gerçekleştirdiklerini söylemeye çalışıyorlar.

Bu düşünceden hareketle, geçen yüzyılın sonunda İngiliz yazar Rudyard Kipling'in Orta Asya için kullandığı "the great game" büyük oyunun tekrar oynanacağına ilişkin senaryolar düzenleniyor. O devirde aktörler, Rusya ile İngiltere idi. Bu kez ise, İslam adına çıkacak savaşın baş aktörlerinin Rusya, Türkiye ve İran olacağı, hatta bu uzlaşmazlıkta genel olarak Suudi Arabistan'la diğer İslam ülkelerinin de yer alacağı söyleniyor.

Komünizm Döneminde İslam

Yukarıdaki sonuca varmak için henüz erkendir. Orta Asya tarihinde dört büyük işgalle karşı karşıya kalmıştır: Bunlar, 700'lü yıllarda Araplar'ın, 1300'de Moğollar'ın işgali ve 1800'lerdeki Rus yayılmacılığı, çağımızdaki Sovyetleştirme hareketidir.

İlk işgalin bir sonucu olan İslamlaştırma hareketinin bu büyük bölgedeki etkisi, kuşkusuz günümüze kadar sürmüştür. Orta Asya, her ne kadar 1500'lerin başlarında Şiilerin İran'daki zaferi ile coğrafi olarak Sünni çevrelerden izole edildiyse de, şahane kentler Buhara ve Semerkant, İslam kültürünün önemli merkezleri olmuştur.

Orta Asya'yı işgal eden Moğollar da daha sonra İslam orduları tarafından yenildi. İslam ordularının işgali, Çarlık Rusya'sının Orta Asya ve Kafkasya'daki sömürgeci tahakkümünden etkilenmedi. İslam, kendisini bölgede sonsuza kadar tüm gerçekleri bilen bir din olarak görmesinin yanı sıra, toplumsal düzen için gerekli reçetenin de elinde oldu-

ğuna inanan bir ideoloji ile rakibine karşı daha güçlü olduğunu gösterdi.

Komünistler, dine karşı mücadelerinde, Hıristiyanlık gibi İslamın da tüm kültürel değerlerinin alt yapısının imha edilerek yok edileceği noktasından hareket etmişlerdi. Ancak, komünist yönetim, Sünni mezhebinin Hıristiyan Kilise'nin tersine kendisini belli ibadet yerlerine, dini hiyerarşiye ve özel müftülüklere bağlı olmayan Müslüman birliğin bir parçası olarak gördüğünü dikkate almayı unutmuştu.

1917'ye gelindiğinde, Çarlık Rusya'sında 30 000'in üzerinde cami ve 45 000 molla vardı. İslama karşı komünist kampanya dini mahkeme ve okulların kapatılması ile başlatıldı. 1928'de de sıra camilere geldi ve camiler ya yıkıldılar ya da dinle ilgisi olmayan binalar haline dönüştürülerek, mimari açıdan eşsiz değerdeki bu kültürel miras yok edildi. 1942'de geriye ibadete açık 1300 cami kalmıştı. Kuruşçev devrinde bu sayı daha da azaltıldı. Perestroyka hareketi başladığında ise, dünyada Müslüman halkların yaşadığı devletler içinde beşinci sırada yer alan bölgede geriye 300 cami bile kalmamıştı. Orta Asya'da 1917'de yaklaşık her 700 Müslümana bir cami düşüyordu. 80'li yılların ortalarında bu sayı 150 000 idi. Devrimden önce toplam 600 dini eğitim kuruluşu vardı. Komünist dönemde bunlardan sadece ikisi yaşayabildi. Çarlık döneminde Buhara'da 360 cami ve 113 Kuran okulu bulunmaktaydı. Sovyetleştirme döneminde bunlardan geriye sadece üç cami, bir Kuran okulu kaldı.

Komünist yönetimde, resmi dini kuruluşlar bir çeşit "KGB-İslamı" şeklinde çalışıyorlardı. Bu kuruluşlar komünist par'ının dini ibadetleri kontrol etmesini sağlamak amacıyla bir araç olarak kullanılmaktaydılar. Müftülüklere atanan müftüler, az sayıdaki camilerdeki etkinlikleri düzenle-

mekle görevlendirilmişlerdi. Taşkent Müftülüğü geniş bir alanı kapsadığından büyük müftülük olarak da adlandırılmaktaydı. Müftülük, dini okullardaki eğitim görevini üstlenmesi yanı sıra, rejimin propagandasını yapmak amacıyla "Muslims of the Soviet East" yani "Sovyetler'in Doğusu'ndaki Müslümanlar" adlı bir kitabı, İngilizce, Fransızca, İranca ve Özbekçe yayımladı. Bu çabanın amacı, sisteme sadık din adamları yetiştirerek, yurt dışına yollamak ve bunlar aracılığı ile dine hoşgörüyle yaklaşan bir rejim olduklarını göstermekti. Böylece, iç politikada, Sovyetler'e sadık Müslüman bir topluluk garanti altına alınmış oluyordu. Dış politikada ise Sovyetler Birliği, Müslüman devletlerin dostu ve müttefikki olarak gözüküyordu.

Sovyetler Birliği'nde "müslüman" adı altında 30 ayrı halk grubuna dahil 60 milyon insan yaşıyordu. Bunlar, Orta Asya'da, Kafkasya'da ve daha çok Tataristan olmak üzere Volga Nehri'nin orta kıyılarında yerleşmişlerdi. Bu bölgede yaşayan tüm halklar inansın veya inanmasın, Müslüman bağı ile sıkıca bağlanarak bir demet haline getirilmişlerdi. Bu bağ ile bağlanan insanların diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi Müslüman olmaları gerekmiyordu. "Müslüman" dini değil, aynı kültürel tarihi paylaşan insanları tanımlayan bir kavram olarak kullanılmaktaydı.

Sovyetler Birliği'nde güç koşullarda yaşamaya çalışan dinler içinde İslam, kendisini kültürel bir olgu olarak ifade etmeye zorlandı. Bu durum günlük yaşamda ve aile içinde de geçerliydi. Komünist yönetim yıllarca varlığını sürdürmesine rağmen Müslüman bir kadın ile Müslüman olmayan erkek arasındaki evlilik bir tabu idi. Tersi, İslam hukukunca

hoş karşılanmasına karşın bu tür evliliklere çok ender rastlanmaktaydı.

Nikah genellikle imam tarafından kıyılırdı. Geleneksel evlilikler, ebeveynler tarafından gençler henüz rüştünü ispat etmeden kararlaştırılırdı. Bu evliliklerde amaç kabile veya aşiretlerin toplumsal konumlarını güçlendirmekti. Özbekistan'da mahalle veya köylerdeki birlik hâlâ ailelerin sosyal konumuna ve gücüne göre belirlenir.

Erkek çocukların hemen hemen yüzde yüzü sünnet düğünlerinde sünnet ediliyordu. Cenaze törenleri de İslamdaki geleneklere göre yerine getiriliyordu. Ramazan bayramı ve Hz. Muhammed'in doğum günü de kutlanmaktaydı. Komünist sistem, İslamın dini esaslarından mali bir ibadet olan zekat ve Müslümanların Mekke'ye ziyaretini yasakladığı için, İslamın bu iki şartı evliyaların kabirlerine ziyaret şeklinde yerine getirilmekteydi.

Orta Asya'da oldukça canlı bir şekilde yaşatılan "kültür İslamına" Sovyet yönetimi karşı değildi. Ancak, "inanç İslamı" nesli tükenmiş batıl inanç olarak ilan edilmişti. O devirde Sovyet din uzmanları, Müslümanların sorulduğunda kendilerini inançsız olarak tanımlamalarını pek fazla ciddiye almıyorlardı. Daha önce de belirtildiği gibi Sovyet vatandaşı Müslümanların büyük bir bölümü Sünni mezhebine mensup olmalarına rağmen, Şiilerin zor koşullarda gerçek dinlerini saklamalarına izin veren, "takiyye" kuralını çok sık kullandıklarını görmekteyiz.

Günümüz Orta Asya'sında İslam

Orta Asya'da komünizmin dine yöneltiği bu baskıdan

sonra, şimdi de çok yoğun bir dini ortam yaşanıyor. Müslümanlar arasında dindarlık, devrik Sovyetler Birliği'ndeki diğer halk grupları içindeki dinsel patlamadan daha hızlı bir şekilde gelişiyor. Bu olgu tüm sosyal grupları kapsaması yanı sıra her yaş grubu için geçerlidir. Sadece 1989 ve 1991 yılları arasında 500 cami ve yedi yeni din okulu inşa edildi. Bu durum çalışmalarını illegal sürdürmek zorunda kalan "gölge İslam" ve ona paralel olarak var olan onaylanmış İslamın yaşam gücünü gösteriyor.

Zamanla Moskova'nın birliğe bağlı cumhuriyetlerde politik, ekonomik ve sosyal gelişmeyi kontrol edemediği ortaya açık bir şekilde çıkınca, Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki rejimler de iktidarlarını güçlendirmek amacıyla, sağlam olan İslam kartına yatırım yapmaya başladılar. Özbekistan'daki komünist parti, rengini değiştirip kendisini sosyalist parti olarak adlandırmadan önce, cami yapımına ilişkin kapsamlı bir program başlatmıştı. 1989'da iki Özbekistanlı hacca gitti. 1991'e gelindiğinde bu sayı 1 200'ü buldu. Hatta diğer Orta Asya ülkelerine göre İslamın fazla kök salmadığı Kazakistan'da bile cami sayısı üçe katlanırken Kuran, resmi organların izniyle Arapça metniyle birlikte Kazakça'ya çevrildi.

Eski komünist yönetimin koruyucu bekçileri yerel politikacılar ise, şimdi doğrusu "rüzgâra göre yelken açıp", daha önceki komünist ve Slav kültürleri ile aralarına mesafe koyarak, İslamı bir araç olarak kullanıp, kendilerine yeni bir politik kimlik yaratmaya çalışıyorlar.

Bu politikacılar şimdi de, bugüne kadar devlet desteği ve kontrolündeki "KGB–İslam" ile devlet kontrolünden kaçınan "gölge İslam" arasındaki uçurumu kapatmak gibi aşılması güç bir problemle karşı karşıyalar. Devlet kontrolün-

deki İslama karşı doğan "gölge İslam" veya "paralel İslam" ifadelerinin arkasına sığınan birçok grup ve olgu da, bu çabalara büyük bir engel teşkil etmektedir. Bunların ortak noktaları ise, toplumda İslam zeminini, İslam geleneklerini ve yaşam tarzını yaşatmak istemeleri ve işgalci, sömürgeci ve Tanrısız olarak gördükleri Ruslara karşı açık veya gizli düşmanlık duymalarıdır.

Diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi eski Sovyetler Birliği'nde de, homojen bir İslam kimliğinden söz etmek mümkün değildir. Değişik bölgelerin geçmişleri farklı olduğu için İslamdan da farklı bir şekilde etkilenmişlerdir. Daha önce göçebe toplum olan Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler arasında İslam, geleneksel tarım kültürüne sahip Özbekistan ve Tacikistan'dan daha yüzeysel bir niteliğe sahiptir. Onların inançları Kafkaslar'da yetişenlerden çok farklıdır.

Bu nedenle İslami hareketler, reformculardan tutun, onun tahrif edilmeyen köküne dönüşü savunanlara, Sufilere, bilimsel İslama ve halk İslamına kadar uzanan geniş bir yelpazeyi içermektedir. Bunların ortak noktası, kendi çıkış noktalarını esas alan bir yeniden yapılanmayı yaşamalarıdır.

Buna rağmen, komünist dönem arkasında derin izler bıraktı. Bu dönemde İslam, yetmiş yıldan fazla bir süre gölge konumunda olmaya zorlandığı için, inananlara diğer İslam dünyasından izole bir din olarak sunulmaktaydı. Bu nedenle, yeni düşüncelere ve entellektüel inceliklere çok az yer verilmişti. Sovyetler Birliği'nin Avrupa kesiminde ise, komünizm propagandasına dayalı çarpıtılmış bir İslam senaryosu söz konusu olduğu için tersi bir gelişme ortaya çıkarak, kolaylıkla İslam fobisi yaratılabildi. Orta Asya halkının komünizmin çöküşüyle dinine ve kültürüne dönüşü, kolayca bağnazlık ve köktendincilik ile eşdeğerde görülerek, İsla-

mın yeniden doğuşuyla, İslam devrimi arasında bir benzerlik kurulmaya çalışılmaktadır. Oysa, Orta Asya'daki İslami uyanıştan söz ederken bunu Ortadoğu köktenciliğinden ayırmak gerekir. Birincisi, şimdilik kültürel bilinçlenmeyi, bu yolla kimliğini bulmayı hedeflerken, ikincisi doğrudan iktidarı amaçlıyor.

Moskova'da 1991 yılı Ağustos ayındaki darbe teşebbüsünden sonra, birlik oluşturmak amacıyla güncel hale getirilen 9 artı 1 sürecinde, yukarda sözü edilen kaygılar belirgin bir şekilde dile getirilmiştir. Federasyon oluşturmaktan yana 9 cumhuriyetin altısı İslam devletinden oluşmaktaydı. Birlik anlaşmasına karşı olanlar ise federasyonun ilerde İslamlaştırılacağından korkmaları yanı sıra, Orta Asya cumhuriyetlerindeki demografik dinamizmi de tehlike olarak görmekteydiler.

Yahudi düşmanı, Batı düşmanı ve demokrasi karşıtı diğer güçlerin Müslümanlarla birliği, Sovyetler'in devam etmesinden korkulan süper gücüne karşı bir garanti olarak görüldü. Bu durum, İslam'a duyulan kuşkuyu daha da güçlendirdi. Rusya'nın modernleşmesinden yana olanlar, kendilerini farklı köktenci güçlerin kutsal olmayan koalisyonu karşısında buldular.

Köktendincilerin gücünü tahmin etmek güçtür. Ancak devlet ile din işlerinin ayrılmayacağını düşünen grupların varlığı da bir gerçektir. Bu durum Tataristan'daki "saf islam" yandaşları ve Orta Asya'daki Vahabiler için geçerlidir. Orta Asya'da köktendincilerden söz edildiğinde akla daha çok Vahabiler gelir. Aksi takdirde Vahabizm, Suudi hanedanlığı ile birlikte düşünülmektedir. Vahabizm, İslamın temel kaynağı olan Kuran, Sünnet ve Hz. Muhammed dönemindeki ilk İslam toplumuna dönüşü öngörür. Onun dışında

türn yeni yorumları reddeder. Ama Orta Asya'daki Vahabistlerin Suudi destekli oldukları söylenemez. Bunlar, Tacikistan ve Özbekistan'daki küçük gruplar ile özellikle Fergana Vadisi'nde kendisine Vahabist diyenlerden oluşmaktadır. Bu grupların dış güçlerin etkisinde oldukları söylendiği takdirde Suudi desteği yerine, Afgan "mücahitlerin" nüfuzundan söz etmek gerekir. Bu gruplar İslam hukuk ve toplum düzenini gerçekleştirmeyi amaçlıyorlar. Laik bir toplum modelini ister komünist ister başka bir yönetim tarzı olsun "dinsizlik" olarak algılıyorlar. İslamın resmi temsilcilerini haklı olarak "komünist mollalar" olarak adlandırıyorlar. Vahabistler, İslam dünyasının birliğinden ("ümmet") yana olduklarını vurgulayarak onun halifelikle birlikte tekrar gerçekleşmesini istiyorlar.

Bu grupların yapıları ve sayıları hakkında çok az bilgi olmasına karşın, aşağıda belirtilen niteliklerin temel özellikleri olduğu söylenebilir.

- Bu örgütler genel olarak, "şura" danışma kurulu ile birlikte tek bir kişi tarafından yönetilir. Şura'nın üyeleri farklı alanlardan sorumludur.
- Liderler genel olarak 25 ila 45, yandaşları ise 16 ila 25 yaşları arasındadır.
- Liderlerin yasallığını yaşları veya deneyimleri yerine dine olan bağlılıkları belirler.
- Vahabiler, komünist dönemde yasaklanan İslamın beş şartından birisi olan zekatı tekrar uyguladılar. Onlar, "İslam adaleti" olarak adlandırdıkları zekatı, sosyal bir hizmet olarak kabul ediyorlar. Vahabilerin kontrol ettiği camiler bir bakıma sosyal yardım kuruluşlarının görevini üstlenmiştir.

• Yurt dışındaki köktendinci örgütler ile ilişkileri vardır. Bu ilişki yukarda da belirtildiği gibi daha çok Afganistan'daki mücahitlerle yürütülmektedir.

Orta Asya'daki "gölge İslam", Kuran, hadis ve Hz. Muhammed'in sünneti hakkında çok az bilgisi olan insanlar ile iyi örgütlenmiş Sufi ehlilerden oluşmaktadır. Bu örgüte üye olacak kişi bir dinsel törenle kabul edilir ve daha sonra da yaşamı boyunca pirin emrine boyun eğer. Bir Sufi, onların deyimiyle şeyhin elinde "bir ceset gibi" olacaktır. O, tüm yaşamı boyunca güç ve zorunlu törelere uymak zorundadır. Tasavvuf erbabı "Sufi ehli" demirden disiplini ile hiyerarşik bir örgüttür. Onların, Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki rolleri cumhuriyete göre değişmektedir. Sufiler, Özbekistan ve Tacikistan'da politik örgüt olmaktan çok dini örgütler şeklinde varlıklarını sürdürürken, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan'ın belli bölümlerinde ve Kafkaslar'da komünist yönetime karşı örgütlü köktendinci muhalefetin öncüleri durumundadırlar.

Sufiler, doğrusu bu ülkelerde hiçbir zaman komünizme karşı kutsal savaş girişiminde bulunmadıkları gibi iyi düşünülmüş politik bir programlarının olduğu da söylenemez. Onlar daha önce de belirtildiği gibi din ile yakın ilişkileri olan farklı politik görüşleri etkin bir hiyerarşik yapı içinde bir araya toplama potansiyeline sahiptirler.

Suudi Arabistan'ın bu örgütlere çok sayıda Kuran göndermesi yanı sıra, çeşitli dini projeleri de finanse ettiğine ilişkin bilgiler geliyor. Bu durumdan hareketle Orta Asya'da, Suudi Arabistan'ın toplumsal modeline benzer bir modelin olabileceği sonucunu çıkarmak akla yatkın değildir. Kaldı ki, bu ülkelerdeki Vahabiler, Suudileri nesli tükenmiş kafirler olarak görürler.

Bu ülkelerdeki komünist yönetimin mirası olan pamuk mafyaları, kır ve kent yaşam standartları arasındaki uçurum, işsizlik, genel ideolojik boşluk, onun bir sonucu olan yolunu şaşırmışlık İslam köktenciliğinin gelişmesinde dış kaynaklı örgüt ve hareketlerin nüfuzundan daha etkilidir.

Orta Asya'da halkın politikaya olan ilgisizliği ve Gorbaçov'un yenilenme hareketinin bu ülkelerdeki fazla etkili olamaması, hoşnutsuzluğun zamanında politik terimlerle ifade edilememesine neden olmuştur. İşte bu ortam köktendinci muhalefetin gelişmesini destekleyebilir.

Orta Asya'da var olan İslami seçeneği, İslami Diriliş (IPV) partisi içinde görmekteyiz. Parti, 1990'de kurulduğunda, tüzüğünde Müslüman cumhuriyetleri içeren bir birlik partisi olacağı belirtilmişti. Parti yönetimi, daha çok Kafkasyalı Müslümanlardan oluşmasına rağmen parti, başta Tacikistan ve Özbekistan olmak üzere Orta Asya'da da etkindir.

Vahabiler gibi bunların yandaşları da daha çok Fergana Vadisi yöresindedir. Parti bu cumhuriyetlerde kurulduğunda, yerel partilerin muhalefeti ile karşılaştı. IPV'nin, Moskova'da bir parti olarak resmi kayıtlara geçmesine izin verilirken, Tacikistan'ın başkenti Duşanbe ve Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te yasaklandılar. Taşkent'te 1991'de düzenlenen parti konferansı, yerel polis tarafından dağıtıldı.

Eski Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanları denetlemek amacıyla yapılan bir girişimden sonra parti, Müslümanları politikaya ilgi duymaya ve örgütlenmeye çağırdı. Politikada etkin olmadıkları sürece "toplumda hak ettikleri yerleri" alamayacaklarını belirtti. IPV, Müslümanları saldırılara ve düşmanlarına karşı korumak amacıyla örgütlenerek, politik programı olan bir parti olmak istediğini açıkladı. Çevre so-

runlarına ağırlık veren bir ekonomik politika izleyeceğini de belirtti.

IPV, daha çok İslam içindeki farklı grupları bünyesinde toplayan bir cephe hareketi olarak tanımlanabilir. Özbekistan'daki laik Birlik Partisi'nin kurucusu IPV'nin de kurucuları arasında yer alıyor.

Özetleyecek olursak: Diğer Müslüman ülkelerde köktendinciliğin gelişmesine elverişli olan koşullar bu ülkelerde de büyük ölçüde var ve bu ortamdan yararlanmak isteyen güçler de çalışmalarını sürdürmekteler. Buna karşın Orta Asya'da, Volga kıyısındaki Tataristan'dan, Çin sınırındaki Kırgızistan'a, Tacikistan'a ve Afganistan ve İran'a kadar uzanacak şeriat'a dayalı bir İslam devleti kurmak isteyen dini bir kitle hareketinden söz etmek için henüz çok erkendir.

Tersine, Kazakistan'ın, Taşkent müftülüğünden ayrılarak kendi müftülüğünü kurması, bu ülkelerde İslamın birleşmek yerine farklı etnik gruplara bölünme eğiliminin işaretidir. Ulusal devlet olma deneyimi olmayan bir bölgedeki halkın, ulusal, bölgesel veya evrensel alternatifler arayışı bir süre daha devam edecektir. Orta Asya'da Stalin'in yarattığı uluslar, daha çok aşiretler tarafından yönetilmiştir. Kazakistan ve Özbekistan'da hâlâ, kabile duygusu Kazak veya Özbek olmaktan daha güçlüdür. Komünist parti içindeki hiyerarşide yer alanların ve yeni rejimlerin kan bağları, politik bağlarından daha güçlü olduğu için bunlar, politik konumlarını korumak amacıyla her şeyden önce kendi aşireti veya kabilesinin desteğini sağlamaya zorlanıyorlar.

Her şeyden önce "KGM–İslam" ile daha önce illegal çalışmaya zorlanan İslam arasında bir uzlaşmaya tanık olacağız. Bu mücadelede hangi tarafın kazanacağının belli ol-

masına rağmen yukarda da belirtildiği gibi "gölge İslam" çeşitli dini grupları temsil ettiği için, gelişmelerin bu uzlaşmayla son bulacağını söylemek mümkün değildir. Zaferden sonra, büyük bir olasılıkla "gölge İslam" içindeki gruplar kendi çizgileri doğrultusunda hak yolunda sonuna kadar savaşacaklardır. 1992'de Orta Asya'nın Taşkent'te bulunan tanınmış, "İmam al Buhari", Kuran okulunu ziyaret ettiğinde, zamanı geldiğinde imansız Vahabileri nasıl yok edeceklerini anlatan öğrencilerin gözleri sevinçten parlıyordu.

Bu mücadeleden köktencilerin mi, kültürel değerlere dini değerlerden daha fazla önem veren laiklikten yana grupların mı zaferle çıkacağı, ekonomik gelişmeye bağlı olacaktır. Diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi burada da, kültürel veya sosyal açıdan marjinal duruma düşen büyük toplumsal gruplar köktenci hareketlerin zeminini oluşturmaktadır. Ayrıca, her türlü kriz ve problemin sorumluluğu kolayca dış güçlerin dayattığı modernleşme politikasına yüklenmektedir. Orta Asya'daki birçok ülkede, Avrupalı halk gruplarının konumu Afrika ve Asya'da sömürgeciliğe son verildiği dönemdeki beyaz halkın durumuna benzetilebilir. Moskova sömürgeciliğine karşı başlatılan kampanyada köktendinciler, kitlelerin desteğini sağlayabilecek gerekçeler bulabilecekleri gibi, bu destek kargaşa ve Müslüman olmayan halk grupları ile açık savaş haline de dönüşebilir.

Dış Aktörler
RUSYA

Hiçbir bölge ekonomisi Sovyet ekonomisinin gelişme stratejisine Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ekonomileri kadar

bağımlı değildir. Bu nedenle, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ekonomilerinin bel kemiği, pamuk ekimi ile, Türkmenistan örneğinde olduğu gibi doğalgaz üretimi oluşturmaktadır. Pamuk üretimi bölgenin toplam üretiminin üçte ikisidir. Ekonominin temel yatırımları, pamuk endüstrisinin ihtiyacına göre ayarlanmıştır. Bu canlı sanayi, uzun süre uygulanan toprak ve sudan acımasız bir şekilde yararlanma politikasından 80'li yıllarda büyük ölçüde zarar gördü. Böylece, ülke üretiminin önemli bir bölümünü oluşturan pamuk üretiminin kalite ve kapasitesi korkunç bir şekilde düştü. Bu zararı onarmak ve pamuk üretimi için gerekli yapısal değişikliği tekrar yaratmak ise büyük imkanları gerektiriyordu ve bu olanakları bölgede bulmak da mümkün değildir.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin 1990 yılı bütçelerinin yarısı Moskova'dan yapılan parasal yardımdan oluşmaktaydı. Tüketim ve endüstri malları da kuzeyden gelmekteydi. Bu modelin bozulması, bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nde daha iyi bir yaşama artan taleple birlikte mal kıtlığına da neden oldu.

Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki çevre kirlenmesi sosyo-ekonomik krizi artırıyor. Son otuz yıl içinde Aral Gölü suyunun pamuk tarlalarının sulanması amacıyla kullanılması, gölün suyunun %60'ının çekilmesine neden oldu. Fergana Vadisi'nde de Kırgiztan'ın Osh kentindeki etnik nedenlere dayanan uzlaşmazlıklar, esasen çeşitli Müslüman etnik grupların verimli topraklar üzerindeki egemenlik savaşından kaynaklanmıştır.

Orta Asya Cumhuriyetleri ruble para biriminin kullanıldığı bölgede olmaları nedeniyle bir "hükümlü" gibi Rusya reform programının sonuçlarından kendilerini soyutlayamıyorlar. Bu nedenle, Moskova'daki bir şok tedavi, bu dev-

letlerde sosyal istikrarı derhal etkileyebiliyor. Rusya'da 1991-92 yıllarındaki fiyat artışları, Özbekistan ve Kırgızistan'da iç karışıklıklara neden olmuştu.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin daha gelişmiş bölgelerinde ekonominin bel kemiğini oluşturan Slav kökenli halkların toplu göçü de ekonomik krizin derinleşmesine yol açtı. Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki sıkıntılar, burada yaşayan Rusların Rusya'daki sosyal tedirginliği daha fazla artıracak ölçüde göçüne neden olabilir. İslam köktenciliği veya belirgin bir Orta Asya milliyetçiliği bu bölgelerdeki Rusların toplu göçü ile birleştiği takdirde, Rus milliyetçiliği ve şovenizmi Baltık Cumhuriyetleri'ndeki durumu bile etkileyecek ölçüde güçlenecektir. Bu nedenle, Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki bir kriz İsveç'te dolaylı olarak hissedilecektir.

Dini, sosyal veya ulusal nedenlerden kaynaklanan huzursuzluklar, Rusya Federasyonu içindeki Müslümanları da olumsuz yönde etkileyecektir. Öyle görülüyor ki, Avrupa Rusya'sının kalbinde yer alan Tataristan, Rusya Federasyonu'nun gelecekteki bağımsızlığı ve iç istikrarında temel etkendir. Tatar kurum ve kuruluşları şimdiden Orta Asya'daki Müslüman devletler ile politik ve ekonomik ilişkiler kurmaya çalışıyorlar.

Dolayısıyla, Orta Asya'daki istikrarla, politik statükonun korunması Rusya'nın çıkarınadır. Bu nedenle, Rusya bu yeni komşular ile hem ikili hem de çok yönlü ilişkileri geliştirmeyi amaçlıyor. Taşkent'de, 1992 yılı Mayıs ayında Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında imzalanan ortak güvenlik anlaşması bu çabanın bir ifadesidir.

Rusya'nın bölgedeki en önemli çıkarlarını üç başlık altında özetleyebiliriz:

• Orta Asya'yı, Rusya'nın askeri ve politik çıkarları çerçevesinde tutmaya çalışmak.

• Var olan sınırları muhafaza edebilmek amacıyla etnik uzlaşmazlıkları önlemeye çalışmak.

• Rusya topraklarında, radikal İslamcı hareketlerle, milliyetçi akımların yayılmasını önlemek.

Bu politika, Kazakistan'a birçok nedenden ötürü anahtar rol vermektedir. Kazakistan'ın, Orta Asya Cumhuriyetleri içinde Rus halkının ağırlıklı olduğu bir ülke olması ve Rusya sınırında bulunması diğer Orta Asya ülkelerine karşı bir tampon görevi üstlenmesini sağlamaktadır.

Bu devletlerin şu anda Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov gibi komünist dönemin otoriter yerel yöneticileri tarafından idare edilmeleri Moskova'nın çıkarına uygundur. Orta Asya'da güçlü İslami veya milliyetçi politikalar, zayıf konumdaki iç etnik dengeleri sarsabileceği gibi, devletlerarası ilişkileri de olumsuz yönde etkileyecektir.

TÜRKİYE

Orta Asya'da, hâlâ hakimiyeti elinde bulunduran dış güçlerden en etkilisi olan Rusya'nın otoritesine karşı XIX. yüzyıl Çarlık Rusya'sının genişleme devrinden bu yana ilk kez meydan okunmaktadır. Bu durum, hem bölgedeki geleneksel otorite Rusya ile yeni cumhuriyetler arasında, hem de bu cumhuriyetler arasında olası bir uzlaşmazlık kaynağıdır.

Dıştan bakıldığında, "The great game" yani "büyük

oyun" tekrar oynandığı takdirde, kozların önemli bir bölümünün Türkiye'nin elinde olduğu söylenebilir.

Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki halk, Tacikistan dışında Türk kökenli Sünni Müslümandır. Hatta, Tacikistan'da Farsça konuşan ve Perslere (İranlılara) yakın olan halk da, İran'daki lider kadrosunun Şii mezhebinden değil, İslam'ın Sünni mezhebindendir.

Buna karşın, tarihte, Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri'ni içine alan politik bir birliğe rastlamıyoruz. Osmanlı İmparatorluğu Pan Türkist değildi. Ayrıca, Orta Asya'nın Türk kültüründen çok Pers (İran) kültüründen etkilendiği söylenebilir. Türkiye'nin, Büyük Türkiye - Turan - oluşturmak gibi bir politik çabası da söz konusu değildir. Türkiye halkı, ister Şii ister Sünni mezhebinden olsun, Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki Türk kökenli halka, ortak bir dile sahip olmaları ve İslam dinini paylaşmaları nedeniyle –Farsça konuşanlara oranla– ölçülü bir yakınlık duymaktadır.

Panturanizm, modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün ideali, temel ilkeleri ve felsefesiyle bağdaşmayan küçük bir grup tarafından savunulmaktadır. Atatürk, tâ 1920'lerde Panturanizm görüşünü, dikkatleri Türkiye'nin gerçek sorunlarından uzaklaştıracağı için reddetmişti. Atatürk, Panturanizmi, Türkiye'nin gücünü aşan hedeflere yönelmiş bir düş olarak görüyor ve Birinci Dünya Savaşı öncesi, Osmanlı'ya verdiği zararların tekrarlanabileceğini hesaplıyordu.

Bugün Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleri'ne karşı yürüttüğü politikada Atatürk'ün izinden gitmektedir.

Türkiye, çeşitli uzmanlık alanları ile eğitime ve tüketim mallarının üretimine yapacağı yardımlarla Orta Asya Cumhuriyetleri'nin gelişmesine katkıda bulunarak bölgede denge unsuru olabilecek İslam kimliğinde laik bir ülke olarak tak-

dim edilmektedir. Bölgede Türk müteahhitlerinin etkin olmaları yanı sıra, Orta Asya Cumhuriyetleri'nden Türkiye'ye çeşitli dallarda öğrenci ve teknisyen kabul eden anlaşmalar da imzalanmış durumdadır. Türkiye'nin ekonomik gücü Orta Asya Cumhuriyetleri'nde kurtarıcı rolünü üstlenmesine elverişli olmamasına karşın bir milyarın üzerinde Amerikan dolarını bu ülkelere ticari kredi olarak vereceğine söz vermiştir. Kaldı ki, Türkiye'nin bölgede kurtarıcı rol üstlenmesini coğrafi nedenler de engellemektedir. Ermenistan Anadolu ile Orta Asya ve Kafkasya'daki Müslüman Cumhuriyetler arasındaki ilişkileri frenlemektedir.

Türkçe televizyon programlarının uydu aracılığıyla Orta Asya Cumhuriyetleri'nde gösterilmesi, Türk kültürünü Çin sınırına kadar getirerek, belki de, öğrencilere burs vermek, ticari bankalar açmak ve de Türk Hava Yolları aracılığıyla doğrudan hava ulaşımını sağlamak gibi eylemlerden daha etkin olmaktadır. Böylece, Panturanizm, Fransız eğitimi görenlerin ("frankofonin"), Fransa için oynadığı politik işlevi olmayan rolünü, bu yayınlar aracılığıyla yerine getirebilir.

Türkiye'nin birinci tercihi Avrupa Birliği üyesi olmaktır. Ankara, bu amacını İslam'ı öne çıkaran bir Orta Asya blokuyla bozmak niyetinde değildir. Dolayısıyla, Orta Asya'da yaklaşık 40 milyondan fazla Türkçe konuşan Müslümanı Türkiye'ye dahil etmek amacıyla ("Turan") yapılacak bir saldırı mümkün değildir Bu tür bir saldırı ancak, Türkiye'nin kesin olarak Avrupa Birliği'nden dışlanması ve bugünkü laik iktidarın yerine İslam ağırlıklı bir iktidarın gelmesi durumunda düşünülebilir.

Türkiye, Avrupa Birliği'ne girmeye hazır olduğunu ispat etmek amacıyla kuşkusuz eski Sovyetler Birliği'ndeki

Cumhuriyetleri birbirinden ayırt etmeyen bir politika izlemeye çalışacaktır. Aynı zamanda Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki Türki devletleri Avrupalılaştırmak için de özel bir sorumluluk duymaktadır. Türkiye'nin Orta Asya'da tarafsız bir politika izlemek istemesinin bir diğer nedeni de Moskova tarafından kışkırtma olarak algılanacak bir politikadan kaçınmasıdır.

İRAN

İran'ın Türkmenistan ile olan sınırı 200 mil uzunluğundadır. İran'ın Orta Asya ile ilişkilerinin güçlü olması sadece tarihi, ekonomik ve kültürel bağlarından kaynaklanmıyor. Ayrıca, Türkçe konuşulan Semerkant, Buhara, Merv, Şiva ve Balh gibi kentler de geleneksel olarak Pers (Fars) kültür, sanat ve edebiyatının merkezi olmuştur. Bunların dışında, Tacikler hatta bir çok Özbekli komşusu İran'la aynı dil mirasına sahiptir. Türk kökenli olmalarına rağmen Buhara, Semerkant ve Özbekistan'ın diğer büyük kentlerindeki halkların büyük bir bölümü de Farsça konuşmaktadır.

Tahran'da, Moskova'nın dine karşı tavrı dikkate alınmaksızın, sonuna dek –Gorbaçov kartı ile– Sovyetler Birliği'nin devamına yatırım yapıldı. Tüm parlak konuşmalarına rağmen ulusal ve politik çıkarlar dini çıkarlara üstün tutulduğu için bu politikanın uygulandığı bildirildi. Tahran'da, Sovyetler Birliği'nin düşmesi ardından, "büyük şeytan" Amerika'nın Orta Asya ve Ortadoğu'daki gücünü sürdüreceğinden korkulmaktaydı. Bu nedenle İran, sonuna kadar Moskova'nın Orta Asya'daki otoritesini korumasını umut etti. İran İslam devrimi de, dış politikasını Şah döneminde ol-

duğu gibi, Batı'daki komşusu Irak ve İran Körfezindeki Arap ülkeleri ile Ortadoğu'ya yoğunlaştırdı. Tahran, Kuzey ve Doğu sınırındaki komşularıyla ilişkilerini sürekli "dondurmak"tan yana olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan ortam, Tahran yanlısı olmaktan çok ona karşı tehlikeler içermektedir. Orta Asya'daki milliyetçi akımların başarı kazanması halinde İran, Kuzey Batı'dan Kuzey Doğu sınırına dek İranlı Azeriler ile Türkmenleri de etkileyebilecek, Türkçe konuşan bir kemerle çevrilmiş olacaktır. Bu tür bir gelişme, İranlı Azerilerde de ayrılıkçı taleplere neden olabileceği için Tahran'ı kaygılandırıyor. Çünkü; sınırın ötesinde, İran'daki Türk kökenli 9 milyon Azeri'nin sadece yarısı kadar bir nüfusla bağımsız bir Azeri devleti bulunuyor.

Kuzey sınırında İran yanlısı devletlerin bulunması, Tahran'ın çıkarına olduğundan, İran bu ülkelerdeki etkisini ekonomik diplomasi ve İslam devleti temasını öne çıkararak artırmaya çalışacaktır. İran'ın Orta Asya'daki politikasının İslam köktenciliğini desteklemek amacıyla yapıldığını düşünmek bir hatadır. Dini yatırımlarla politik nüfuz sağlamayı ummak, Orta Asya'daki halka bakıldığında bile fazla inandırıcı değildir. En azından, İranlılar ile akraba ve aynı dil Farsça'yı konuşan Tacikler bile yukarda da belirtildiği gibi Sünni mezhebinden gelmektedirler.

Orta Asya'daki lider ve entellektüellerin köktenci doktrinlere karşı oldukları bilindiği için, Tahran, İslam devrimi ihracının birinci amaç olması halinde, bölgedeki etkisini kaybedeceğinin farkındadır. Ayrıca, Orta Asya'da militan İslamın teşvik edilmesi, Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Batı ile ölçülü bir ilişki kurarak ülkenin dış politikadaki izo-

lasyonunu kırmak yönündeki stratejisine de ters düşmektedir.

Her ne kadar akla aykırı gelse de İran, Orta Asya Cumhuriyetleri'nde hâlâ yaşayan eski komünist rejimleri bu nedenle destekliyor. Hatta İran, aynı nedenle etki gücünün en fazla olduğu Tacikistan'da bile, komünist parti zayıf olmasına karşın, mollalarla komünistlere eşit davranıyor.

İran'ın Orta Asya'daki politikası, etnik nedenlere dayanan milliyetçi hareketlerin kendi sınırları içinde yayılmasını engelleme ve Türkiye'nin bölgedeki egemenliğini kırmayı amaçlayan bir savunma politikası şeklinde tanımlanabilir.

Burada İran. coğrafi konumu nedeniyle avantajlı durumdadır. Özellikle, önümüzdeki yıllarda Rusya'da istikrarın bozulması ve Afganistan'daki kargaşanın devam etmesi halinde, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin denize olan ulaşımları ve dış dünya ile bağlantıları İran üzerinden gerçekleşecektir. Bu nedenle İran, Orta Asya Cumhuriyetleri'ne coğrafi izolasyonlarını ve Rusya'ya olan bağımlılıklarını kırmaları için bir olanak vermektedir. İran'ın Bandar Abbas limanı şu anda kapasitesinin çok altında kullanılmaktadır. Tahran bu limanı Orta Asya ile yapılacak karşılıklı ticaretin merkezi haline getirmek istiyor. İran aynı zamanda, Orta Asya Cumhuriyetleri'nde müthiş ihtiyaç duyulan petrolü de bu limandan ihraç edebilir.

İran'ın Orta Asya Cumhuriyetleri'ne karşı izlediği politikanın ana hatları şöyle özetlenebilir:

- Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki etnik ayrılıkçı hareketler, İran'da Türkçe konuşan Azeriler ile Türkmenler dışında diğer azınlık halklardan Kürt ve Belucileri de etkileyebilir.
- İran'ın biri Körfez'de, diğeri Orta Asya'da olmak üzere iki ayrı stratejiyi aynı anda uygulaması mümkün değildir.

Arap ülkelerinin Körfez Savaşı ardından İran'a karşı daha az meydan okuyan bir konuma gelmelerine karşın, Tahran'ın dış politikada birinci tercihi olan körfezde nüfuzunu artırma politikası ile Orta Asya'da yayılmaya yönelik bir politikayı uzlaştırabilmesi olanaklı değildir.

● Kuzeyde istikrarsızlık yaratması İran'ın çıkarlarına uymadığı için, Hazar Denizi kıyısındaki devletlerle (Azerbeycan, Kazakistan ve Türkmenistan) ekonomik işbirliği yaparak bölgede nüfuz elde etmeye çalışmaktadır.

Söz konusu nedenlerden ötürü bölgedeki politik statükoyu korumak İran'ın yararınadır. Bu tavrını, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki uzlaşmazlıkta arabuluculuk yapmak isteyerek de gösterdi. Dolayısıyla, İran'ın Orta Asya'daki politikasına İslam devrimini ihraç etmek yerine Fars kültürünü desteklemek hakim olacaktır. Burada, "frankofonin" politikasının izlenmesi açısından Türkiye ile İran arasında bir paralellik kurulabilir.

Orta Asya'da bir parçalanmanın kaçınılmaz olduğu düşünüldüğü takdirde tahminen Tahran, gaz ve petrol boru hatlarıyla kendisine ekonomik olarak bağımlı olan Tacikistan ve Türkmenistan ile egemenliğinde bir blok yaratmaya çalışacaktır.

AFGANİSTAN

Bu bağlamdaki tartışmalarda genellikle, Orta Asya'daki iktidar mücadelesinde, statükoya karşı en büyük tehlikenin belki de Afganistan'dan geldiği göz ardı edilmektedir.

Afganistan'daki gelişmeler nedeniyle Orta Asya Cumhuriyetleri kendilerini hiç beklenmedik olayların ortasında

bulabilirler. Afganistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'la sınırı olan bir ülke olması yanı sıra orada, bu ülke halklarından bir milyonun üzerinde Özbek, yaklaşık dört milyon Tacik, yani bağımsız Tacikistan'dakinin iki katı Tacik yaşıyor. Eski Sovyetler Birliği döneminde iki ülke arasında kapalı olan sınırın açılması ile de iki yakadaki gelişmeler birbirini etkileyecektir.

Komünist rejimin düşmesi, Afganistan devletinin farklı etnik gruplara farklı davranan iç politikası ve özellikle Peştun aşiretlerinin başkent Kabil'deki iktidarı paylaşmak istememeleri, eski Sovyetler'deki Orta Asya Cumhuriyetleri'ni birkaç açıdan etkileyebilir. Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'daki son adamı Necibullah gibi eski komünist ve kendilerini daha sonra milliyetçi olarak öne süren kişiler tarafından yönetilmektedir. Sovyet askeri birliklerinin geri çekilmesinden sonra yönetimdeki son adamı olan Necibullah'ın da dayanamayıp düşmesi, diğer Sovyet yandaşlarının da düşmesini henüz beraberinde getirmedi ama, Kabil'deki iktidar boşluğuna "mücahit" grupları yerleştirdi. Mücahitlerin Kabil'deki başarıları, Tacikistan'daki Müslüman muhalefete ilham kaynağı oldu. Ayrıca, "İslam'ın Afganistan'daki başarısı", Orta Asya'daki komünist elitin iktidarda günlerinin sayılı olduğunu ileri sürenleri haklı çıkarmaktadır.

İslamcı hareketlerin potansiyel gelişme merkezleri Özbekistan ile Tacikistan arasında bir politik birlik kurulması düşü sadece küçük gruplar tarafından ortaya atılıyor. Tacikistan'da kendisini "Büyük-Aryan" olarak adlandıran bir örgüt kuruldu. Milliyetçi Tacikler Kuzeydoğu Afganistan'daki Faisabad ve Kunduz'u kendi kentleri olarak görmektedirler.

Aynı zamanda, Tacik asıllı Afgan lider Mesud, Peştun Hikmetyar'a karşı Kabil'de yürüttüğü iktidar mücadelesini kesin olarak kaybedeceğini anlarsa, gözlerini kuzeye çevirebilir.

Afganistan'daki politik ortamın belirsizliği nedeniyle ülkedeki gelişmelerin kesin yönünü bugünden tahmin edebilmek mümkün değildir. Ama, ülkedeki ortamın iki senaryolu bir taslağa meydan verebileceği söylenebilir. Pozitif olan birinci senaryoya göre, Kabil'de bir çeşit koalisyon hükümeti kurulabilir. Bu ihtimalin gerçekleşmesi halinde, iç politikadaki gelişmeler Rus askerlerinin Kabil'e girişinden önceki durumu anımsatacaktır. O dönemde Afganistan, farklı etnik gruplar ile aşiretler arasındaki dengeleri gözeten, etki gücü sınırlı resmi bir hükümet tarafından yönetilmekteydi. Bu senaryonun gerçekleşmesi durumunda, Türkmenistan'ı, Özbekistan'ı ve Tacikistan'ı –coğrafi konumu sonucu– Güney Asya ülkeleri ile bağlayan Afganistan'ın bölgedeki rolü önem kazanacaktır.

Gerçekleşme ihtimali daha fazla olan diğer bir senaryo ise, Afganistan'ın, Lübnan'daki gibi etnik ve dini gruplar arasında sürekli çatışmalar olan bir iç savaşa bugünkünden daha fazla sürüklenmesidir. Bu durumda, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'daki liderler kendi ülkelerindeki iç baskı nedeniyle Afganistan'daki Türkmen, Özbek ve Tacik halkların sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalacaklardır.

Bu durumda büyük bir olasılıkla, Afgan azınlıklar bu üç büyük devlet sınırları içinde mücadelelerini yürütecek ve zamanla bu devletleri de savaşa sürükleyeceklerdir. Afgan "mücahit"lerin bu cumhuriyetlerdeki eski komünistlere karşı bir kutsal savaş girişiminde bulunmaları olasılığı ise,

Tacik lider Mesud'un yukarda sözünü ettiğimiz ihtirasları dışında küçük bir ihtimaldir. Daha önce, komünizme karşı kutsal savaş terimleriyle konuşan Hikmetyar'ın politikasının ağırlık noktası da İslamdan çok Peştun milliyetçiliğine doğru kaymaktadır.

ÇİN

Orta Asya'daki milli uyanış, Çin'deki özerk Sinkiang bölgesini politik olarak etkileyebileceğinden, Pekin'de, Çin'in sınır bütünlüğünü korumak konusunda kaygı yaratmaktadır. Aynı kaygı Çin'e sınırı olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da da yaşanmaktadır. Sinkiang'da, 15 milyon nüfusun %60'ı Türkçe konuşan Müslüman halktan, 7,2 milyonu Uygurlardan, 1 milyonu Kazaklardan, 140 000'i de Kırgızlardan oluşuyor. Bu halklar Kazakistan ve Kırgızistan'daki soydaşları ile aynı dine ve kültüre sahiptir. Ayrıca, bölgedeki Uygur azınlığın da bu halklar ile Çinlilerle olandan daha fazla ortak yanları vardır. Bu nedenle Çinlilerin Orta Asya'daki milli ve İslami hareketlerin, Sinkiang'da bir asırlık tarihi olan ayrılıkçı hareketleri tekrar dirilteceği konusundaki kaygılarına hak verilebilir.

Sinkiang'da bu yüzyıl içinde, biri 1933 diğeri 1949'da olmak üzere iki kez Türki Cumhuriyet ilan edildi. Şu anda "Doğu Türkistan İslam Partisi" çalışmalarını illegal sürdürüyor. En son 1990 Nisan ayında başgösteren ayrılıkçı isyanın kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Çin hükümeti, ayrılıkçı hareketlerin Tibet'e de sıçramasına engel olmak amacıyla bölgedeki güvenlik önlemlerini artırdı. Sinkiang'daki resmi kaynaklar, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile ortaya çı-

kan istikrarsız ortamda, ayrılıkçı hareketlerin Orta Asya'da bağımsız cumhuriyetlerin kurulmasına neden olabileceğini açıkça belirtmişlerdi.

1992'de Orta Asya Cumhuriyetleri'nin, Kırgızistan'ın başkentinde aralarında "Bağımsız Uyguristan Partisi"nin de bulunduğu bir toplantı düzenlemeleri, Çin'in korkusuna neden olan gelişmelere bir örnek olarak gösterilebilir. Çin liderler, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Sinkiang bölgesinde korkulan Türk ve İslam ağırlıklı etkisini önleyebilmek amacıyla onlarla olan ekonomik ilişkilerini 1991'den itibaren yoğunlaştırdılar. Örneğin, Kazakistan demiryollarının Çin demiryollarına bağlanması izole Orta Asya Cumhuriyetleri-ne –uzun vadede– ihracat ve ithalatta yeni bir ulaşım olanağı sağladı. Kaldı ki, Orta Asya Çin endüstrisi için iyi bir pazardır. Kısacası Çin, çıkarları doğrultusunda olduğu için bölgede istikrarı korumaya ve sınırın iki tarafında da statükoyu değiştirecek gelişmeleri engellemeye yönelik bir politika izlemeye çalışıyor.

HİNDİSTAN VE PAKİSTAN

Orta Asya'da bağımsız devletlerin kurulması Hindistan ile Pakistan arasındaki rekabete de yansımaktadır.

Pakistan'ın Orta Asya ile ilişkileri daha önce, bu ülkelerin Moskova'ya olan bağımlılıkları ve Moskova'nın Afganistan'daki işbirlikçileri nedeniyle iyi değildi. Ancak, Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle İslamabad, Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerini tekrar gözden geçirme olanağının doğduğunu görerek bu ülkeler ile ekonomik, politik ilişkiler kurmanın yollarını aradı. Pakistan, bu ülkeleri sakinleştir-

mek amacıyla, 1992'de köktenci Afgan "mücahit"lere yaptığı maddi yardımı büyük ölçüde kısıtladı. Pakistan, Orta Asya Cumhuriyetleri'ne ikili ticari ilişkiler ve yardım dışında her şeyden önce, Kabil üzerinden geçen bir ulaşım yolunu Karaşi'ye bağlayarak bu ülkelerin Hint Okyanusu'na doğrudan açılmasını sağlayabilir. Bu ulaşım yolu, ancak Afganistan'da savaşan aşiretlerin uzlaşması koşuluyla işlerlik kazanabilir.

Pakistan'ın Orta Asya Cumhuriyetleri ile dini ve kültürel bağlar aracılığıyla sağlayacağı bir "özel ilişkiyi" bu ülkelerle yapacağı karşılıklı ticaret, yatırım ve ekonomik işbirliğiyle desteklemek istediği söylenebilir. Ülkenin coğrafi konumu, dini ve kültürü yeni müttefikler kazanmasına olanak sağlıyor.

Bu nedenle, Hindistan'ın Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin amacı, her şeyden önce Pakistan arasında kurulmasını önlemektir. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin, Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan The Economic Co-Operation (ECO), (Ekonomik İşbirliği) Örgütüne girmeleri, Yeni Delhi'yi bu açıdan korkutuyor. Hindistan'daki liderler ayrıca, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Hindistan ile Pakistan arasındaki Keşmir uzlaşmazlığında Pakistan'ı destekleyeceğinden kaygılanıyorlar. Hindistan'ın bir diğer endişesi de, Keşmir'deki ayrılıkçı Müslümanlar ve Hindistan'daki 120 milyonluk Müslüman azınlığın yeni dış koruyucular bulmasıdır.

Yeni Orta Asya, aslında, Hindistan için bir kaygı kaynağıdır. Soğuk savaşın yıpratıcı ilişkilerinin bir sonucu olan Hint-Sovyet dostluğu artık önemini kaybetti. Delhi için şu anda geçerli olan Orta Asya devletlerinin, komşu Müslüman ülkeler Pakistan, Bangladeş, Afganistan ve İran ile bir-

leşerek kendisine karşı düşmanca bir tavır almasından kaçınmaktadır.

Hindistan'ın dış politikadaki çıkarı, Orta Asya ülkeleriyle dengeli ilişkiler kurabilmekten geçer. Bunu sağlayabilmenin yolu ise, ya varolan rejimleri desteklemek ya da yerlerine Türkiye modeli laik Müslüman rejimlerden daha kötü yönetimlerin gelmesini engellemektir.

İSRAİL

Orta Asya Cumhuriyetleri'nde belki de ilk bakışta sahneye çıkabilecek beklenmeyen oyuncu İsrail'dir. Kudüs, Orta Asya Cumhuriyetleri ile derhal diplomatik ve ticari ilişkiler kurmanın yanı sıra daha çok uzman ve tarım teknolojisi alanlarında olmak üzere ekonomik yardım da sundu. İsrail'in Özbekistan'daki projesi pamuk endüstrisindeki devlet tekelini kırmayı amaçlıyor.

İsrail'in bu ülkelerdeki politikası, ilk Başbakanları David Ben-Gurion, Arap-İsrail uzlaşmazlığının bulunduğu bölgenin çevresindeki ülkeler ile ilişkiler kurmaya çalışan stratejisine benzemektedir. Bu faaliyetlerin amacı bir bakıma, bölgede İran etkisini azaltmaya çalışmak ve ekonomik yardımın sağlayacağı olumlu gelişme ile İslam köktenciliğini kontrol altında tutmaktır.

İsrail hükümetini en çok korkutan ve bu nedenle etkin bir Orta Asya politikası izlemeye iten neden ise, bölgedeki İran ve Libya gibi devletlerin, ya ekonomik sıkıntı içinde olan Orta Asya Cumhuriyetleri'nden doğrudan nükleer ve kimyasal silah satın alarak veya Kazakistan başta olmak üzere bu ülkelerden uzmanlar sağlayarak söz konusu silah teknolojisine yatırım yapmalarından duyulan kaygıdır.

Asya Kaplanları
"İdeal Demokrasi"

Orta Asya devletleri ilişkilerini Tayvan, Singapor ve Güney Kore ile de geliştirmektedir. Bu ülkelerdeki güçlü yönetim ve serbest piyasa ekonomisinin hüküm sürdüğü toplumsal sistem, Orta Asya elitinin "İdeal demokrasi" beklentilerine de yanıt vermektedir. Kazakistan, hatta Özbekistan ve Kırgızistan'da Stalin'in Uzak Doğu'da "Ussuri bölgesinden" sürgün ettiği üç yüz bin Koreli azınlığın varlığı, Güney Kore'den bu ülkelere yatırım yapılmasını sağlıyor. Kırgızistan'da bir Güney Kore şirketi televizyon ve elektrikli fırın üretiyor. Güney Kore'nin, Koreli azınlığın büyük ölçüde toplandığı Alma Ata'daki ekonomik varlığı da somut bir şekilde görülmektedir.

Yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü artık Orta Asya'da, bir "the great game" (büyük oyun)'un yeni baskısıyla karşı karşıya değiliz. Çünkü; Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki rejimler ile bölgedeki yeni aktörlerin, Rusya, Türkiye ve İran'ın çıkarları statükoyu korumaktan yanadır. Dolayısıyla bölgedeki istikrara karşı en büyük tehdit her şeyden önce bu ülkelerdeki iç uzlaşmazlıklardır. Bölgedeki gelişmeleri, Sovyet mirası ve ona bağlı olarak ortaya çıkan ve giderek büyüyen ekonomik, sosyal problemlerin üstesinden gelmek amacıyla alınacak önlemlerin niteliği belirleyecektir.

Avrupa'nın Rolü

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle ortaya çıkan Orta Asya Cumhuriyetleri'ni, Avrupa İşbirliği ve Güvenlik Örgütü'ne almanın en önemli gerekçelerinden biri, komünist mirasın üstesinden gelinmesine yardımcı olmak ve bir bakıma bu yeni Avrupalıların savunma ve güvenlikleri açısından açmaza düşmelerini önlemektir. Aksi takdirde, bu tür bir gelişme köktenci akımların gelişmesine yardımcı olacaktır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği örgütüne, ardından NATO'nun İşbirliği Konseyi'ne (NACC) üyelik bir "ulus yaratma" ve demokratikleşme sürecinin başlangıcı olarak görülebilir. Beş Orta Asya Cumhuriyeti, AGİK'e girmek için hazır değildi. Bu nedenle İsveç bu ülkelerin kalkınma programlarına destek girişiminde bulundu. Bu beş ülke, AGİK'in çalışmalarına şimdiden giderek artan ölçüde katılmalarına rağmen, olay uzun vadeli bir süreç olarak görülmelidir. Viyana'da büyükelçiliklerin açılması yanı sıra, AGİK çerçevesinde güvenlikten tutun da ekonomiye, hukuk devleti kurmaya kadar birçok önemli konuyu kapsayan seminerler düzenleniyor.

Orta Asya'da, her alanda iyi yetişmiş bilgili yöneticiye büyük ihtiyaç vardır. AGİK–ülkeleri, bu ülkelerde, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı, iyi işleyen birimler oluşturmak amacıyla, Batı eğitim kurumlarında yer açıyor ve uygulamalı eğitim olanakları sağlamaya çalışıyorlar. AGİK ayrıca, iyi yetişmiş yöneticiler, iktisatçılar, hukukçular türünden yardımlar da yapabilir. Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa eğitim kurumlarından verilen öğrenci bursları ve personel

değiş tokuşu çerçevesindeki programlar bu ülkelerin ihtiyacını karşılamaya elbette yeterli değildir. Ama bu yolla Orta Asya Cumhuriyetleri'nde sayıları giderek artan elit ile erken bir aşamada ilişkiler kurulmuş olacaktır.

AGİK, uzun vadeli ve sabırlı bir çalışma ile Orta Asya Cumhuriyetleri'ni Avrupa değerleriyle donatmak konusunda verilen çabalara önemli bir katkıda bulunabilir.

Avrupa'da Bir Trajedi Boşnak Müslümanlar

Geçmişe Kısa Bir Bakış

Balkanlar'daki Müslümanlar hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Yugoslavya dışında komünist hükümetler, ülkelerindeki dini ve etnik azınlıklardan aynı ölçüde tedirgin olmaktaydılar. Bu nedenle, kendi halklarının dilleri ve dinleri hakkında yayınladıkları istatistikler doğru bilgileri içermiyordu.

Müslüman çoğunluğun yaşadığı tek ülke Arnavutluk, komünist yönetimden önce her türlü ibadeti yasaklayarak ataizmi "devlet dini" ilan etmişti.

Balkanlar'daki Müslümanların sayısı tahminen 7 ila 8 milyon arasındadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan bir miras sonucu bunların büyük bir bölümü de, İslamın Sünni mezhebindendir.

Bunlar, etnik kökenleri ve dilleri açısından başlıca üç grupta toplanabilir. Eski Yugoslavya'daki halklar içinde Arnavutlar, kendi devleti olan 4,5 milyon nüfus ile en büyük gruptur. Onları, çoğunluğu Bosna-Hersek'te yerleşen, hatta Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ'da da yaşayan Sırp ve Hırvatça konuşan 2 milyon Müslüman ve sayıları 800 000'i bulan Türkler izliyor. Birkaç yıl önce Bulgarastan'da çıkan

ve bir ucu İsveç'e dek uzanan büyük göçten sonra bu Türklerin 600 000'i Bulgaristan'da, 100 000'er olmak üzere de Yunanistan (Batı Trakya) ve Makedonya'da yaşıyor. Bunların dışında, Bulgaristan'da 150 000 Müslüman Pomak ve Makedonya'da 100 000 Torbeş (İslamı kabul etmiş hem Bulgar hem de Makedonyalılardan oluşan küçük halk grupları) vardır.

Müslüman Boşnakların Tarihçesi

Uzun süren acımasız savaş nedeniyle, dünyanın gözleri şu anda az sayıdaki Türk grubu dışında Sırp-Hırvat etnik halk topluluğundan oluşan Müslüman Boşnaklara çevrilmiş durumdadır.

Müslüman Boşnakların dini kimliklerinin tarihi ise kısaca şöyle özetlenebilir:

Eskiçağdan Ortaçağa geçiş döneminde tek Tanrı'ya inancı reddeden bir dizi dini hareketler ard arda doğdu. Bunlar, tek Tanrı'yı reddederek onun yerine ruh ile beden ayrılığından yana ikilik prensibinden hareket eden Hıristiyanlığı savunuyorlardı. Buna göre Tanrı ruhu, Şeytan ise vücudu ve evreni yaratmıştı. Bu öğreti Gnostiktler, Manikler, Paulinler ve Katharlar tarafından benimsendi. Bunlar içinde en uzun yaşayanı ve başarılı olanı 600'lü yıllarda Anadolu'da yerleşen Paulinler idi. Ortodoks Kilisesi bu ayrılıkçı grubun üstesinden gelebilmek için tam 300 yıldan fazla bir süre uğraşmak zorunda kaldı. İlk kez 900'lerde, Paulinler'in son nesli de Trakya'ya sürgün edildi. Onların sürgün edildikleri yerler Bizans İmparatorluğu'nun Bulgaristan sınırındaki bölgeleriydi.

Bu tarihten yaklaşık yüz yıl önce de, Kiril ve Methodi adlı iki misyoner Bulgar kralı Boris'i halkıyla birlikte Grek-Ortodoks kilisesine geçmeye ikna edebilmişti. Böylece İncil, Kirilos'un bulduğu alfabeyle Bulgarca'ya çevrildi. Bu alfabe, Rusça'nın ve kiliselerde resmi ayinlerdeki konuşma dilinin de temelini oluşturmaktadır. Buna rağmen, Slav halk eski kültürel, sosyal ve dini geleneklerine sahip çıkarak onları korudu. Bu durum Paulinlerin beraberinde getirdikleri ikili din inancının yaşaması için verimli bir ortam oluşturdu. İkili din inancı, Trakya'dan, Bulgaristan, Sırbistan ve Bosna-Hersek'teki köylere yayıldı. Bu misyonerlik hareketinin başını Bogomil adlı bir papaz çekmekteydi. Bogomil, Ortodoks kilisesini aşağılamakla yetinmeyerek halkı krallığa ve büyük toprak ağalarına karşı ayaklanmaya çağırmıştı.

Onun izinden gidenler Bogomil olarak adlandırıldılar. Bogomil liderler dünyevi zevklerden uzak, bekar yaşadılar ve Tevrat'ı reddettiler. Musevilerin Tanrısı Jehova, dünyayı yaratan kötülükler Tanrısı olarak görüldü. Bogomiller, İsa'nın şakirtleriyle birlikte ekmeği kırıp üzerine şarap dökerek yediği son yemeği sembolize eden komünyon ayinini de kabul etmediler. Çünkü; onlara göre ekmek ve şarabın İsa'nın eti ve kanına dönüşmesi mümkün değildi. Onlar ahiretten sonra insanın tekrar dirileceğine de inanmıyorlardı. Sadece, ruh sonsuza dek yaşayabilirdi. Bogomiller piskopos ve papazların var olduğu bir kilise hiyerarşisine karşı çıkarak bireylerin eşit olduğu bir Hıristiyanlığı kabul ettiler.

Zamanın Bizans İstanbul Ortodoks Kilisesi haklı olarak bu gelişmeden rahatsız oldu. Çünkü: Bogomiler fakir halk arasında destek bulmaya başlamıştı. Bogomiller, 1100 ve 1200'lü yıllarda kafir diye takip edilerek meydanlardaki

ateşlerde yakıldılar. Bu mezhep Türklerin Balkanları istilasına kadar yaşayabildi.

Bogomil mezhebi en çok Bosna-Hersek'te gelişmiştir. Bunun nedeni, buraların bir yandan ulaşılması zor ve kıraç bölge olması, diğer yandan birbiriyle rekabet eden Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki bölgede yer alarak Roma ile Konstantinopol (İstanbul) arasında bir tampon bölge oluşturmasıydı.

Türkler, Balkanlar'da ilerleyince, Bosna kralları önce yardım istemek amacıyla genç Macar kralına başvurdular. Macar kralı, Boşnaklara dinlerini terk edip, Katolik olmaları koşuluyla yardım edeceğini söyledi. Ama Bosna Kralı Stefan Tomas, papanın arabulucusuna emrindeki halkın Türklere, dini ayinlerde Latince dua okunmasını talep eden Katolik kilisesinde daha fazla sempati duyduğunu söyleyerek bu talebi reddetti. Türkler, Bosna'yı 1463'te istila ettiklerinde Stefan Tomas'ı asmışlardı. Hatta köylüler de, Türklerin sabit vergi sistemini kendi feodal beylerinin Türklere karşı yürüttükleri savaşın giderlerini karşılamak amacıyla keyfi olarak artırdıkları vergilere tercih etmişlerdi.

Türklerin istilasından sonra tahminen politik nedenlerden ötürü İslam dinini kabul eden Bogomiller tarihten silindiler. Müslüman olan Bogomiller böylece politik ve sosyal yapılarını koruyarak Katolik ve Ortodoks komşularına göre daha iyi bir sosyal konuma kavuşmuş oldular.

Güçlü konumlarına rağmen istilacı Türkler etkin bir misyonerlik çalışması yapmadılar. Hıristiyan kulların dinlerini değiştirmek, devlet kasasının gelirinden kayıpla eş anlama geldiği için sultanların çıkarlarına uygun düşmüyordu. Gayri Müslimler, din özgürlükleri karşılığında Müslümanların muaf tutulduğu vergi ve diğer parasal yükümlülükleri

yerine getirmekle sorumluydular. Birinci Sultan Süleyman'ın 1526'da Macaristan'ı istila ettiği tarihten önce Hıristiyan halkın Müslümanlaştırılması, yılda 2,8 ton altın vergi gelirini kaybetmesine neden olmuştu.

Soylu sınıftan gelen Boşnakların Müslümanlığı kabul etmeleri, onlara sahip oldukları ayrıcalıkları korumaları yanı sıra, yönetici kadrosuna yükselmelerini de sağlıyordu. XVI. yüzyıl ortalarından XVII. ortalarına kadar en ünlüleri Mehmet Paşa (1565-1579) olmak üzere en az yirmi vezir Boşnak idi. Dolayısıyla, İstanbul'da Müslüman Boşnaklar seslerini duyurmak konusunda Slav komşularından farklı olanaklara sahiptiler. Buna rağmen, Müslüman Boşnaklar ana dillerini korudular. Yalnız, zamanla Türk adet ve göreneklerini almaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinden göç eden elit Türkler ile görüşmeleri giderek Hıristiyan çevreden tamamen uzaklaşmalarına neden oldu. Müslümanlar kentlerde çoğunluktaydılar. O zaman kentlerde yaşayan gelişmiş ve kozmopolit Müslüman halk ile köylerdeki geri Ortodoks ve Katolik halk arasındaki farklılık günümüze kadar yaşayarak, Bosna'daki acımasız savaşa sınıf savaşı olma karakteri vermiştir.

Müslüman Boşnakların çoğu bu Bogomillerin torunlarıdır. Türk egemenliği döneminde onlar çevrece ve hatta genel olarak kendileri tarafından da, "Türki", yani Türkler olarak görülmekteydiler. Bu durum, onların, Sırp ve Hırvat anlayışına göre ülkeyi istila edenlerle işbirliği yapan hainler olarak kabul edilmelerine neden oldu. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış döneminde durumları kötüleşti ve XIX. yüzyılda gelişen Sırp milliyetçiliğinden de büyük ölçüde etkilendiler. Türkler XIX. yüzyıl başlarında püskürtül-

düğünde Müslüman Boşnaklar, Sırp soykırımına uğradı. Belgrad'taki bakırdan işlemeli birçok eski minarede bu dönemin kalıntılarını görebiliriz. Türk orduları çekildiğinde, camiler yerle bir edildi.

Avusturya ile Macaristan İmparatorluğu 1878'de Bosna-Hersek'i işgal ettiğinde Müslümanlar ilk önce işgale karşı çıktılar, daha sonra Sırp milliyetçiliğine karşı kendilerini tekrar garanti altına alabilmek amacıyla, Viyana'ya yakınlık gösterdiler. 1878'de Berlin Kongresi'nde alınan bir kararla Bosna'nın Avusturya-Macaristan'a verilmesinin nedeni ise Alman şansölye Bismarck'ın, Sırplar'ın Rusya ile birleşerek Adriyatik denizine kadar uzanmalarını engellemek istemesi idi.

Bağımsız Yugoslavya'daki Müslümanlar

Sırplar, Birinci Dünya Savaşı ardından, Müslüman halkı, Bosna'yı Sırbistan ile birleştirme emellerine karşı bir engel olarak gördüler. Sırplar bu amaçlarına ulaştıkları takdirde, Yugoslavya Krallığı'ndaki Sırp kesimini güçlendirmiş olacaklardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkan ülkeler Yugoslavya Krallığı'nı, Habsburg Hanedanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu kalıntıları üzerine kurmuşlardı.

Bu yeni devlet, "Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı" olarak adlandırıldı. Doğrusu, Yugoslavya Krallığı'nda ne Müslümanların ne de Boşnakların adı geçmedi. Müslümanlar kimliklerini çeşitli kültürel kurumlar ve politik örgütler aracılığıyla ayakta tutmaya çalıştılar. Ancak, bu çabalar bir bakıma boşunaydı. Sırpların, 1912-1913 Balkan Savaşı'nda

Müslümanlara karşı başlattıkları baskılar Yeni Yugoslavya'da da devam etti.

1916'da Nice kentinde Sırplar ile Avusturya'ya karşı olan Hırvatlar arasında yapılan bir toplantıda, Bosna-Hersek'teki Müslümanların durumunun ne olacağı sorusuna Sırp bakan Protiç şöyle yanıt vermişti: "Onları bize bırakın. Bir çözümümüz var. Askerlerimiz Drina Nehri'ni geçtiğinde Türklere (Müslüman Boşnaklara) atalarının dinlerine dönmeleri için iki günlük süre tanırız. Vaftiz edilmek istemeyenleri, daha önce 'Sırbistan'da' yaptığımız gibi katledeceğiz."

Sırplar bu denli korkunç bir politika izlemediler ama, Müslümanları Yugoslavya'yı terk ederek Türkiye'ye göçe zorladılar. Bunun sonucu olarak da kısa süre içinde Bosna'daki Müslüman halkın oranı %39'dan %30'a düştü.

Yugoslavya Kralı Aleksandra 1929'da ülkeyi diktatörlükle yönetmeye başladığında parlamentoda 24 sandalyesi bulunan ve Müslümanların bölgesel, kültürel haklarını savunan "Yugoslav Müslüman Hareketi"ni dağıttı. Müslümanlar, 1931'de de bölgesel özerkliklerini yitirdiler. İkinci Dünya Savaşı başladığında da Sırp ve Hırvatlar Müslüman kimliğini kabul etmeyi reddettiler.

İkinci Dünya Savaşı'nda Müslümanlar iki gruba ayrılmışlardı. Bosna-Hersek o zaman Hitler ile işbirliği yapan faşist Hırvat devletine dahildi. Naziler, gönüllü Müslümanlardan halk dilinde "Müslüman SS" olarak adlandırılan, Müslüman Handzar tümenini oluşturdular. Bu tümen, gönüllülerin yanı sıra, daha çok Nazilerin, "atalarınız da Avusturya İmparatorluğu'nun ordusuna hizmet etmişti" şeklindeki baskısıyla zorla istihdam edilen askerlerden oluş-

maktaydı. Hitler ile ittifak halinde olan Hırvat faşist ustaşa lider Ante Paveliç de, Müslümanları, "Hırvat ulusunun gülleri" diye adlandırarak yanlarına çekmeye çalıştı. Hırvat faşistin ard düşüncesi Müslümanları Katolik yaparak asimile etmekti.

Kendilerini "çetnik" olarak adlandıran aşırı milliyetçi Sırp grupların lideri Draza Mihaloviç de, Bosna ve Sandzak'taki Müslümanlardan temizlenmiş "arı bir Sırbistan"ın sözcülüğünü yapmaktaydı. Yapılan hesaplara göre, İkinci Dünya Savaşı'nda, bu aşırı Sırp milliyetçi Çetnikler, yaklaşık 50 000 Müslümanı öldürüp, 350 000 Müslümanı da sürgün etti. Bu durumda, birçok Müslüman cephede komünist partizanlarla birlikte Alman işgaline karşı savaştı. Müslümanların komünistlerin yanlarında yer almalarının bir nedeni de, komünist partinin onların Müslüman kimliklerini kabul etmesiydi. Müslüman Boşnaklar, savaş sırasında kendilerini Sırp veya Hırvat kimliğiyle tanıtmak zorunda olmadıkları için iç politikadaki baskıdan da bu vesileyle kurtulmuş oluyorlardı. Yani komünist parti bu ikileme çözüm bulmuştu. Daha 1928'lerde komünistler Müslümanları özel bir halk grubu olarak kabul etmiş ve savaş sırasında da Müslüman askerlerden oluşan tugayları komünist güçlere katılmaya teşvik etmişlerdi. Partizanların en şiddetli çarpışmaları da Bosna'nın Müslüman bölgelerinde geçmiş ve Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti 1943 yılında Jajce'de ilan edilmişti. 1943'de Bosna-Hersek Cumhuriyeti kurulduğunda şu karar verilmişti: "Bosna-Hersek, ne Sırp ne Hırvat ne de Müslümandır. Üçünü aynı anda içeren bir cumhuriyettir."

Buna rağmen savaştan sonra Yugoslavya Devlet Baş-

kanı Tito, Müslüman bir milletin varlığını kabul etmek için tereddüt etmişti. Müslümanlar İkinci Dünya Savaşı'nda, Almanlara karşı partizanlarla birlikte savaşmasına karşın genel olarak Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle suçlandılar. 1948'de başlatılan ani bir anti İslam kampanyayla başta Saraybosna ve Novi Pazar olmak üzere Müslümanlar katl ve sürgün edildiler. Savaştan sonra başlatılan endüstrileşme sürecinde ise, bölgeye Müslüman Boşnakların sayısını düşürecek oranda Sırp yerleştirildi. Dini vakıflar ve büyük toprakların devletleştirilmesi yanı sıra dini eğitim de birçok yerde yasaklandı.

Sosyalist Yugoslavya Federe Cumhuriyeti'nde, Bosna-Hersek Cumhuriyeti oluşturulduğunda, Müslüman halk bir ulus olarak kabul edilmedi.

Bölgedeki Sırp ve Hırvatların sayısal çoğunluğu dikkate alınarak, Boşnak olarak bile adlandırılmadılar. Bu nedenle, 1948'de yapılan nüfus sayımında da, onlar "Müslüman Sırp", "Müslüman Hırvat" veya milleti açıklanmayan sadece "Müslüman" seçenekleri arasında tercih yapmak zorunda bırakılmışlardı. Bu sayımda Müslüman Boşnaklar'ın %90'ı üçüncü şıkkı seçerek grup bilinçlerini ispatlamışlardı.

Yugoslavya 50'lerde Bağlantısızlar Hareketi'nin liderliğine soyununca, Müslümanların durumlarında bir dereceye kadar gelişme gözlendi. Komünist Parti, dini liderliği üstlenme çabasında da başarıya ulaştı. En yüksek rütbeye sahip Müslüman lider "Reis el-Ulema"ya Müslümanlar arasındaki dini nitelikteki her türlü hareketi ortaya çıkararak derhal Tito rejimi içinde eritme görevi verilmişti.

Böylece Müslümanlar, komünistlerin dış politikadaki amaçları doğrultusunda kullanılabilecekti. Amaç, Müslü-

man dünyaya Yugoslavya'da din özgürlüğünün hüküm sürdüğünü ispatlamak ve komünist partinin Müslümanları ülkenin kuruluşunda müttefikleri olarak gördüğü mesajını vermekti. Tito'nun Bağlantısızlar lideri olabilme şansı büyük ölçüde Müslüman kökenli, Afro-Asya liderlerinin güvenini kazanmasına bağlıydı. Bu nedenle, Mısır Devlet Başkanı Nasır ve Endonezya Devlet Başkanı Sukarno tıpkı, Sudan Devlet Başkanı General Cafer el Numeyri ve Tunus Devlet Başkanı Habib Burguba gibi Tito'nun çok sık görülen misafirleriydi. Bu liderler Yugoslavya ziyaretlerinde dini lider "Reis el Ulema" ile de görüşüyorlardı. Müslüman liderlerin programlarında şu anda mahvedilen dünyaca ünlü Saraybosna'daki Müslüman kütüphanesi ve 23 cami mutlaka yer almaktaydı. Ayrıca, Belgrad yönetimi, İslama verdiği önemi vurgulamak amacıyla Asya ve Afrika'ya gönderdiği diplomatları Müslümanlardan seçmeye özen gösteriyordu. Aynı politika, bu ülkelere giden parti delegeleri için de söz konusuydu.

1961'de yapılan nüfus sayımında, "etnik Müslüman" kavramı kullanıldı. Böylece, açıkça Müslümanlar Yugoslav ulusuna dahil olmak yerine sadece etnik bir grup olarak tanımlandılar. Buna rağmen, 1968 yılında Bosna Komünist Partisi merkez yürütme kurulu, Boşnakların bir ulus olduğunu açıklayarak tek taraflı federasyon üzerinde düzeltme yaptı. Üç yıl sonra, federe devlet de, Boşnakları bir ulus olarak kabul etti. Tito, onları ulus olarak kabul ederek bir yandan Müslümanların İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı verdikleri mücadeledeki katkılarını ödüllendiriyor, diğer yandan da onları Sırp, Hırvat ve Slovenlerle eş değere yükseltiyordu. Aynı yıl yapılan nüfus sayımında ise "Müslimani" tanımı kullanıldı. Hâlâ geçerli ve ustaca bir tanım

olan Müslimani'nin, büyük M'i ile onların bir ulus oldukları, küçük m'i ile de dini kimliklerinin kasdedildiği kararlaştırıldı.

Daha sonra, büyük M ile adlandırılan Müslümanlar arasında kendi cumhuriyetlerini kurma talebi arttı. Bosna-Hersek'te nüfusun yarısının Müslüman olmasına karşın, 1:1:1. modelini içeren yani üst düzey devlet memurlukları ile parti yönetimine her ulustan bir kişi alınması sistemine, Müslümanların büyük bir bölümü itiraz etti. Müslümanlar, nüfusun yarısını oluşturmalarına rağmen devletteki önemli kadroların ancak üçte birinde yer alabiliyorlardı. Bu ayrımcılık, federe devlet düzeyindeki üst politikada kendisini daha fazla göstermekteydi. Bosna-Hersek'in parti veya devlet kadrosuna ilişkin haksızlıklara itirazı söz konusu olduğunda ise yine Müslümanlar üçüncü sırada yer almaktaydılar.

1981 yılında Yugoslavya'da yaşayan toplam 4 milyon Müslümandan 2 milyonu kendilerini "Müslimani", olarak kayıtlara geçirdiler. Bunların: 1,63 milyonu Bosna-Hersek'te, 150 000'i Sırbistan'da, 78 000'i Karadağ'da, 59 000'i Kosova'da, 39 000'i Makedonya'da, 24 000'i Hırvatistan'da, 13 000'i Slovenya'da, 5 000'i Voyvodina'da yaşamaktaydılar. Dini liderler bu etnik ve dini Müslüman ayrımını kabul etmediler. Onlara göre, İslamı kabul etmeyen kişinin Müslüman sayılması kendi içinde çelişkiliydi. İslama inananlar bu ayrımı yapmayarak hem din hem de ulus kavramlarını içeren "naciye" terimini kullanıyorlardı.

"Müslimani" tanımı dini değil milliyeti ifade ettiği için komünist Müslümanları da kapsamaktaydı. Daha sonra bir Müslüman, Cemal Bijedik Yugoslavya başbakanı oldu ama başbakan seçildikten kısa bir süre sonra uçak kazasında yaşamını yitirdi.

Tüm Müslüman dünyada 70'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan İslami diriliş hareketi Yugoslavya'ya da yansıdı. Bosna'da savaş başladığı zaman, Müslüman topluluğun 3 000'in üzerinde camisi vardı. Bunlardan 600'ü komünist dönemde, %90'nı da 1970'ten sonra inşa edilmişti. Tarihi binalar onarıldı ve Saraybosna'da hukuk ve teoloji eğitimi veren medrese yeniden açıldı. 1977'de de Hırvatistan'ın başkenti Zagrep'te, kenti Batı Avrupa'ya bağlayan karayolunda görkemli bir cami inşa edildi. Amaç, açıkça Müslüman varlığını göstermekti. Bu binalar büyük ölçüde Suudi Arabistan, Libya ve Körfez'deki emirlikler tarafından finanse ediliyordu. Bu durum, komünist partide Müslümanların rejime bağlılıkları konusunda büyük bir kuşku yarattı.

Bosna'nın kırsal kesiminde imamların nüfuzu arttı. Müslümanlar, giderek komünist partinin hakimiyetini kabul etmek istemediklerini açıkça göstermeye başladılar. Durumu pek emin olmayan komünist parti, bu gelişmeye tepki gösterdi. Müslümanların artan güçü her şeyden önce Sırp hegemonyası için çaba gösteren Slobodan Miloseviç tarafından büyük bir tehlike olarak görüldü.

80'li yıllarda Boşnak Müslümanların politik etkinlikleri arttığı gibi, Bosna-Hersek Komünist Partisi'ndeki sayıları çoğalarak yönetici kadrosundaki konumları güçlendi. Aynı zamanda, İslam dünyasında birçok yerde olduğu gibi İslama ağırlık veren bir Müslüman elit ortaya çıkmaya başladı. 1983'te yaklaşık on Müslüman entellektüel, Bosna'da "İslamistan"ı savundukları gerekçesiyle yargılandılar ve İslam devletini istedikleri ileri sürülen bu grubun lideri şimdiki Bosna Cumhurbaşkanı İzzet Begoviç, bir yazılı belgeden ötürü uzun yıllar hapse mahkûm edildi. İzzet Begoviç bel-

gede, Ürdün'den Endonezya'ya ve Tropik Afrika'dan Orta Asya'ya dek uzanacak bir "Büyük İslam Federasyonu"ndan söz ediyordu.

Saraybosna'da 1990'da Demokratik Hareket Partisi kuruldu. Pratikte bu parti Müslümanların partisiydi. Parti Başkanı İzzet Begoviç, toplantıları Arapça sözlerden oluşan namaz ve dini müzik ile başlatıyordu.

Bu İslami uyanışa ve günümüze kadar süren savaşa rağmen, Bosna-Hersek'te bağnaz bir köktenciliğin gelişmesine elverişli bir ortamdan söz etmek mümkün değildir. Boşnak entellektüellerin büyük bir bölümü sürekli Avrupa ile bütünleşmek istediler. Batı'ya özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yöneldiler. Ulusal anlamda kendisini Müslüman olarak görenlerin büyük bölümü aynı zamanda dini görevlerini etkin olarak yerine getirmediklerini vurguluyorlar. Dine bağlılığı öne çıkaranlar da, liberal ve "aydın" bir İslamdan yana oldular ve devlet ile din işlerini birbirinden açık bir şekilde ayırmak gerektiğini savunarak kendilerini "Avrupalı Müslüman" olarak algıladılar. Sırp ve Hırvatlar genellikle, Ortodoks ve Katolik dinine milliyetçi ve şovenist bir ideoloji olarak yaklaşırken, Müslümanlar tersine, dinin kültürel yönüne ağırlık verdiler.

Sırp ve Hırvatlar, İzzet Begoviç'in bu geçmişini onun Avrupa'da İran modeli bir İslam devleti kurmak istediğine delil olarak göstererek aleyhinde bir propaganda aracı olarak kullanıyorlar. Onlar, Bosna'daki savaşın, Avrupa topraklarında bir İslam devletinin kuruluşunu önlemek amacıyla yapıldığını söylüyorlar. Özellikle Sırplar, Hıristiyan Avrupa'yı Panislamcıların kutsal savaşına karşı koruduklarını iddia ediyorlar.

Bu gerekçe, 1919'da kurulan Yugoslavya devleti kadar

eskidir ve o günden beri Müslümanlara karşı uygulanan ayrımcılığı haklı çıkarmak amacıyla kullanılmıştır. Bu ayrımcılık, hemen hemen hepsi Türk kökenli bir milyon Müslümanın savaştan önceki dönemde evini barkını terk ederek göç etmesine neden olmuştur. Bunların büyük bir bölümü Türkiye'ye sığınmıştır. Bugün Türkiye'de yaklaşık 4 milyon Boşnak Müslüman yaşıyor. Bu sayı, Bosna-Hersek'te Türk egemenliğinin 1878'de sona ermesiyle başlayan ve günümüze kadar süren göçün bir ürünüdür. Bugün Türk eliti içinde sayıları azımsanmayacak oranda "Yugoslav" kökenli kişinin bulunmasının nedeni, işte o tarihlerde başlayan göçtür.

Savaşın Tarihçesi

Buna rağmen, eski Yugoslavya'da savaşın çıkmasında asıl belirleyici etken bu dini çelişkiler değildir. Bu çok karışık savaşı anlayabilmek için geçmişe göz atmak gerekir.

Yugoslavya "Güney Slavya" anlamına gelmektedir. Burada, var olduğu sürece, kültürel ve dini geçmişi farklı Güney Slav halklarının yanı sıra, başka uluslar da yaşadılar. Bunlar; Macarlar, Arnavutlar, Almanlar, Romanyalılar, Çingeneler, Ulahlar, Bunjevatlar, Sjokatlar, Slovaklar, Çekler ve diğerleri idi.

Slavlar Balkanlar'a VI. yüzyılda çeşitli adlardaki kavimler olarak geldiler. Kuzey Batı'da bugün Avusturya'nın bulunduğu yere kadar uzanan halk grubuna Sloven denildi. Bunlar hiçbir zaman kendi devletlerini kurma fırsatı bulamadılar. Onlar, IX. yüzyıl başlarında Balkanlar'da ilerleyen Germenlerle (Almanlar) karşılaşınca, Alman piskoposlar ta-

rafından Hıristiyanlaştırıldılar. Slovenya bölgesi, 1300'lerden Yugoslavya'nın kuruluşuna dek Habsburglar'ın egemenliğinde Viyana'dan yönetildi. Bu halk grubu dilini koruyabildi. Ancak, yüzyıllarca Avusturya kültürü tarafından yönetilmeleri bu kültürden büyük ölçüde etkilenmelerine neden oldu. Slovenya halk müziği, dansı Balkan müziğinden çok Avusturya müziğinden esinlenmiştir. Zaten bunlar, kendilerini Avusturyalılara, Balkanlar'dan daha yakın hissediyorlar. Bugün bağımsız Slovenya'da halkın %90'ı Slovenlerden oluşuyor. Burada Macarlar, en büyük azınlık grubunu teşkil ederken Hırvat ve Sırplar küçük gruplar olarak yaşıyorlar. Bu nedenle Slovenya'nın, Sırp egemenliğindeki Yugoslavya askerlerine karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşı kısa sürdü ve bugünkü savaşın dışında kalmayı başarabildi.

800'lü yılların sonlarına doğru Hırvat derebeyleri belli ölçüde bir bağımsızlık kazandı ve 924'te Roma kilisesine bağlanarak ilk Hırvat krallığı kuruldu.

Hırvatistan, 1 000'li yıllarda sınırlarını büyük ölçüde genişletti. Ama, 1102'de Macar hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Bu, Hırvatistan'ın tamamen yok olduğu anlamına gelmez. Hırvatistan Ortaçağ boyunca "banen" adlı özel bir yöneticiyle kendine özgü bir birlik olarak özel konumunu koruyabildi. Bu nedenle Hırvat bölgesi, 1500 ve 1600'lü yıllarda Türklerin işgali dışında, kendine özgü ve belli haklara sahip topraklar bütünlüğünü koruyabildi.

Bosna'da Türkler'in işgalinden önce, Katolik Hırvatlar ile Ortodoks Sırplar arasında sıkışan, aynı halktan gelmelerine ve aynı dili konuşmalarına rağmen hem Katoliklerin hem de Ortodoksların baskısına maruz Bogomiller yaşamaktaydı.

Sırplar da, 1389'da Kosova Meydan Savaşı'nda Sırp Çarı Stefan Duşan'ın Türklere karşı bozguna uğraması ile Türk hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldılar ve bu savaş Sırp Çarı Stefan'ın, büyük Sırbistan düşünün sonu oldu.

Stefan Duşan'ın büyük Sırbistan'ı, bugünkü Sırbistan dışında günün Makedonyası'nı, Arnavutluk'u ve Atina'ya on mil uzaklıktaki Mora yarımadası dahil Yunanistan'ı da kapsıyordu. Bu bölgede 25 yıldan az bir süre hüküm sürmelerine karşın, Sırpların bugünkü politikalarının çıkış noktası hâlâ büyük Sırbistan'ı kurmaktır.

Kosova topraklarının uzun bir süre boş kalmasına ve buraya ilk kez XVII. yüzyılda Arnavut göçmenlerin yerleştirilmesine karşın, Sırplar hâlâ burayı kendi kutsal toprakları olarak görüyorlar. Kosova halkının %90'ı Arnavutlar'dan oluşmasına rağmen Sırp milliyetçileri onların Kosova'da oturmaya hakları olmadığını ve bu nedenle ya bölgeyi terk etmelerini veya ikinci sınıf vatandaş olarak yaşamayı kabul etmelerini istiyorlar. Türklerin egemen olduğu dönemde Türk bölgelerinden Sırplar kitleler halinde göç ettiler. Bunlar, Macar ve Avusturyalılar tarafından Türklere karşı oluşturulan bir askeri tampon bölgeye yerleştirildiler. İşte bu Sırplar bugün, Hırvatistan ve Bosna'da başkaldıran azınlık Sırpların atalarıdır.

Sırpları, Hırvat ve Müslümanlardan ayıran dil veya ırk ayrılığı değil din farkıdır. Sırp -Hırvatça konuşan Katolikler hemen hemen doğrudan Hırvat, Sırp-Hırvatça konuşan Ortodokslar ise Sırp ve İslam dinini kabul edenler de Müslüman oldular. Bu üç halk grubu ilke olarak aynı dili konuşuyorlar. Aradaki fark, bazı kelime dışında Hırvatça'nın Batı alfabesini, Sırpların ise Rus alfabesini kullanmasıdır.

Bu farklı dinler tamamen üç farklı kültürün etkisinde kalmıştır. Bunlar Batı Roma Katolik (Hırvat ve Slovenler), Doğu Ortodoks Bizans – Slav – Rus (Sırplar) ve Türk-İslam (Müslümanlar) kültürleridir. Bu halk grupları arasındaki farklar büyük ölçüde dine bağlı olarak ortaya çıkan gelenekler ve mantaliteden ibarettir. Sırp, Hırvat ve Müslümanlar arasındaki savaşta dini ve kültürel geçmiş önemli bir rol oynuyor. Bugün savaşın sürdüğü bölge, erken Hıristiyan olan bölgedir. Ama, IV. yüzyıl sonlarında Roma İmparatorluğu'ndaki bölünmelerin İmparatorluğu Batı ve Doğu olarak ikiye ayırması, zamanla kilisenin de bölünmesini beraberinde getirdi ve nihayet 1054'te, kilise de Bizans Ortodoks ve Roma Katolik olmak üzere ikiye bölündü. Batı ve Doğu Roma arasında erken ortaya çıkan bu sınır, kültürleri birbirinden ayırarak, günümüzdeki savaşta da cephe görevini üstlendi.

Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya kurulduğunda farklı halk grupları yeni devlette değişik koşullarda yer aldılar. Sırplar'ın 1804'te Türk egemenliğine karşı başlattıkları bağımsızlık mücadelesi 1878'de zaferle sonuçlandı. Dolayısıyla Sırplar, yeni Yugoslavya'yı yüzyılı aşkın bir süre savaşarak, binlerce insanın yaşamına son veren bir mücadeleyle genişlettikleri Sırbistan'ın sınırlarını daha da büyütmek için bir fırsat olarak gördüler.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde, daha çok Sırp ve Hırvatlar arasında uzlaşmazlıklar yaşanırken Slovenya bu çelişkilerden kendisini uzak tutabildi. Hırvatistan 1939'da özerk bir bölge olabildi. Ama, bu özerklik fazla bir şey ifade etmiyordu. Almanya 1941'de Yugoslavya'ya saldırdığında Hırvatlar, genel olarak Hitler'in yanında yer almışlardı. Hırvatistan'ın bağımsızlığı ilan edildi ama

pratikte Devlet Başkanı ustaşa lider Ante Paveliç yönetiminde Nazilere boyun eğen bir devletten ibaretti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya'daki iç savaşta ölenlerin sayısı, Almanlara karşı verilen mücadelede ölenlerden çoktu. Hırvat lider Paveliç'in adamlarının bu katliamda payı büyüktü. Sırp ve Ortodoks olduğu için yüzbinlerce insan yaşamını kaybetmişti. Savaşın sonlarına doğru birçok Hırvat asker de Tito'nun partizanlarınca öldürüldü.

Bu olaylarda yaşanan korkunç anılar savaş sonrası dönemde de büyük ölçüde zihinleri zehirlemeye yardım etti. Bugünkü acımasız savaşta, iç savaştaki cepheler tekrar ortaya çıktı. Sırplar, bu korkunç anıları canlı tutmak amacıyla Hırvatlar'a değil, "ustaşa"ya karşı Hırvatlar da, Sırplara karşı değil İkinci Dünya Savaşı'nda kendilerini "çetnik" olarak adlandıran Sırp savaşçılara karşı çarpıştıklarını söylüyorlar.

Türkler bölgeyi 100 yılı aşkın bir süre önce terk etmelerine karşın Bosna'daki Hırvat ve Sırp generallerin rakipleri Boşnak veya Müslümanlar değil "Türkler"dir.

Ama, savaş sadece bu korkunç anılarla açıklanamaz. Komünist Yugoslavya'daki altı cumhuriyetten, ikisini oluşturan Hırvatistan ile Bosna-Hersek'teki yönetimlerin karar verme hakları çok sınırlıydı. Bu cumhuriyetler, Belgrad'ta Sırp egemenliğindeki merkez yönetimce idare edilmekteydiler. Bu yönetimin ve Komünist Parti'nin bir Yugoslav kimliği yaratmaya çalışmasına karşın çeşitli halk grupları arasındaki eşitsizlikler büyüktü. Sırplar, merkezi yönetimi çıkarlarını gözetmek amacıyla kullanacakları bir araç olarak algıladığı için, Sırp bölgeleri dışında Sırp aleyhtarı bir atmosfer gelişti.

80'li yıllarda giderek artan ekonomik kriz politik krizi derinleştirdi. Gelişmiş cumhuriyetler, Hırvatistan ve Slo-

venya, Güney Yugoslavya'daki daha az gelişmiş bölgelere verdikleri parasal yardımı devlet kasasına ödememeye başladılar. Bu tarihi ve ekonomik çelişkiler, savaşa götüren nedenlerin ana kaynağıdır.

Savaşın patlak vermesinin en önemli nedeni ise, Sırbistan'ın halk tarafından seçildiği ileri sürülen komünist rejimle, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Slovenya'nın halk tarafından seçilen ve komünist olmayan rejimlerle yönetilmesiydi. Komünistler, diğer halkların bağımsızlığını kabul etmeyi reddetmekle yetinmiyor, Miloseviç, Bosna'daki Sırpların da yardımıyla, tarihten kalma büyük Sırbistan projesini eski geleneklerle gerçekleştirmeye çalışıyor.

Sırpların bu büyük Sırbistan politikasına gerekçeler arandığında halk psikolojisindeki açıklaması güç tartışmalara takılmak kolay ama, büyük Sırbistan propagandası uğruna geniş halk kitlelerini canlarını vermeye hazır hale getiren tarihi olayların rolü ve bıraktığı derin yaralar göz ardı edilemez. Öyle gözüküyor ki, Titoculuk şu anda savaşa dönüşen çok eski düşmanlıkların üstünü kabaca örtmeyi başarmıştı. Duruma Sırplar açısından bakıldığında, komünist dönemde bastırılan ve birbiriyle çelişen iki öğe vardır. Bunlar, Sırplara yönelik toplu kıyım planlarına karşı duyulan korkuyla Sırpların hegemonya talepleridir. Bu konudaki anılar, Sırp Çarı Duşan'ın büyük Sırbistan hayallerinin sonu olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1389-1448 işgaline kadar uzanıyor. Büyük Sırbistan 25 yıldan az bir süre yaşamasına karşın bugünkü Sırp politikasının hâlâ çıkış noktasını oluşturuyor. 1389'da Sırp Çarı, Duşan'ın Kosova Meydan Savaşı'nda, Osmanlılara karşı yenilgisi ve toplu kıyımların yarattığı ruhsal sarsıntı, günümüz Sırp politikasına damgasını vurmaya devam ediyor.

Zamanın Sırp asillerinin hemen hemen tümü geleneksel ayrıcalıklarını korumak amacıyla Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Onlar, Türklerin 1683'te Viyana kapılarındaki yenilgisine dek Sultan'ın en has adamlarıydı. Ayrıca, bu Sırp soyluları Müslüman olunca kendi köylülerini iyi planlanmış bir vergi sistemiyle sömürmeyi de ihmal etmediler. Osmanlılar, asker ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her beş yılda bir, belli özelliklere sahip köylü Hıristiyan gençleri, İstanbul'a çağırıp zorla İslamlaştırarak Türk adet ve görenekleriyle asker olarak yetiştirdiler. Gözü kör bir şekilde itaat eden bu "Yeniçeri"ler, ilk modern piyade askerleri olarak adlandırılabilir.

Osmanlıların bu politikası, Sırpların hem üst hem de alt tabakada içten içe emilerek zayıflamasına neden olması yanı sıra, Sırplar üzerinde derin izler bıraktı. Sırp-Ortodoks Kilisesi, bu koşullarda Sırplar için bir kurtuluş oldu. Gerçekten halk kilisesi haline dönüşen Sırp-Ortodoks kilisesi, Sırpların tarihten silinmesini önledi. Hatta uzun süre entellektüel unsurların eksikliği, kilisenin sadece eti ve kemiğiyle kavrulur bir kurum olarak varlığını sürdürmesine neden oldu.

1804'te Türklere karşı başlatılan ayaklanma, önce Sırpların özerkliğini, daha sonra 1878'de de bağımsızlığa kavuşmalarını sağladı. Bu başkaldırı döneminde, sivil yönetimle işbirliği geleneği olmayan askeri bir yönetici kadrosu doğdu. Sosyal statü kazanmada askeri kariyer önemli bir adım oluşturuyordu. Hatta bugün bile "Yugoslavya" ordusunda sadece halk okullarından mezun olan generaller vardır. Genellikle, ana-babasız erkek çocuklar erken yaşlarda askeri okullarda, dış dünyadan soyutlanarak Tito ve partiye hizmet amacıyla yetiştirildiler. Böylece, bu askerlerin yegane evleri

ordu ve Sırp egemenliğinde bir Sırbistan'ı korumak da temel görevleriydi. Bu durum, farklı etnik ve sosyal geçmişi olan askerlerin eski Yugoslavya'daki iç savaşa katılmayı reddederken, birçok Sırp subayının gözünü kırpmadan, toplu halk kıyımı emirlerine uymalarına bir açıklama getirebilir.

Sırpların, yeni Avrupa'da Müslümanların tersine kendilerini dışlanmış hissetmelerine Ortodoks kültür mirasları da yardım ediyor. Komünizm öncesi Sırp toplumu, geleneksel Ortodoks hükümdarlık modeline göre örgütlenmiş ve komünizm sadece bu sistemin toplu ve zorba bir şekli olarak gelişmişti. Üstelik, Sırplar Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönem ile soğuk savaş günlerinde Güney Slavlar arasında oluşturdukları liderlik konumlarını tehdit altında gördüler. Kendilerini Latin Avrupa ve eski düşman Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası Müslümanlar arasında Ortodoks olarak bir köşede sıkışmış hissettiler.

Günümüzdeki savaş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1300'lü yıllardan, 1900'lü yılların başlarına kadar süren Balkan Savaşları'nı anımsatıyor. Balkan Savaşları'nda Hıristiyan savaşçılar da, Türk yerleşim bölgelerine saldırdıklarında, Türk "başıbozuk" askerlerin Hıristiyan köyleri zaptettiklerinde işledikleri zulmün benzerini yapıyorlardı. Erkekler öldürülüyor, kadınların ırzına geçiliyor, evler yakılıp yıkılıyordu. Bu tür bir savaşın Avrupa'da artık bir kez daha yaşamayacağını düşünenler, XX. yüzyılda yanıldıklarını anladılar. Düzensiz birlikler, ister kendilerini "çetnik" ister "beyaz kartallar" veya başka bir adla adlandırsınlar savaş yöntemleri ünlü Türk "başıbozuk"ların şiddet yöntemleriydi. Başıbozuk askerler, suçlu, maceracı ve savaşı kendi adlarına yürüten kişilerden oluşmaktaydı. Askeri malzemeden

tutun her türlü ihtiyaçlarını kendileri karşılamak zorunda oldukları için ele geçirilen köyleri yağmalıyor, insanları acımasızca öldürebiliyorlardı. Başıbozuk askerler, sık sık devlet ordusunun emrindeki operasyonlara da katılmaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde Yeniçeriler de, seviyelerini düşürerek, dağ bayır dolaşan çetelere dönüşmüşlerdi. Şimdi de hem Yugoslavya ordusu hem de çeşitli milis gruplar başıbozuk haydut durumundalar.

Günümüz Yugoslavya'sındaki acımasız savaşta İkinci Dünya Savaşı'ndaki cepheler tekrar hortladı. İkinci Dünya Savaşı'nda, Alman ve İtalyan işgal ordularına karşı verilen savaşın yanı sıra, bölgede bir iç savaş da yaşandı. Savaş, Tito'dan yana komünist partizanlar ile kral yanlısı Sırp çetnikler, partizanlar ile faşist Hırvat ustaşalar, farklı çetnik gruplar ve bu gruplar ile Müslümanlar arasında da sürmüştü. Sadece Sırp ve Ortodoks olduğu için yüzbinlerce insan yaşamını kaybetmişti. O zaman, yeni bir "Sırp soykırımı travması" doğmuştu ve İkinci Dünya Savaşı'nda Hırvatlar ile Müslümanlara veya 1912-1913 Balkan Savaşı'nda Arnavutlara karşı yürütülen toplu kıyımlar, onların bu duygularında bir azalma yaratmadı.

Sırbistan'daki ana muhalefet partisi lideri ve yazar Vuk Draskoviç'in "Noz" – "Bıçak" adlı bir kitabı vardır. Kitapta, İkinci Dünya Savaşı'nda Hersek'te Hırvat ustaşa askerlerin, Sırp çetniklerin, Tito taraftarı komünist partizanların ve Müslümanların birbirlerini nasıl katlettikleri anlatılıyor. Romanda, bir savaşçı bıçağına bakarak şöyle akıl yürütür. "Bizim halkımız bu aleti tüm dünyadaki halklardan daha iyi kullandığı gibi, onu daha iyi telaffuz eder. Bu basit alet, bu sade kelime, tarih boyunca damgamız ve bizi diğer uluslardan ayıran özelliğimiz olmuştur. Bıçak kelimesini duyduğu-

muz da canlanıyoruz, gözlerimiz ışıldıyor, kalbimiz çarpmaya başlıyor, beynimizde şimşekler çakıyor, titriyoruz... Bizi yerlere çarpan kelimenin her harfinde tarihimiz yatıyor."

Bu acımasız savaşta da, bıçak makinalı tüfekten daha önemli bir silah oldu. Düşmanı öldürmekle yetinilmeyerek, vücudu da aşağılandı. Kazılarak çıkarılan sivil halkın cesetleri, can alıcı kurşunların yanı sıra, bıçağın kullanıldığı çıkarılmış gözleri, oyulmuş vücutları, kesilmiş kulakları, burunları, cinsel organları bu durumu sergiliyor.

Miloseviç, büyük Sırbistan projesini eski geleneklerle uyguluyor. Miloseviç'in planı 1844'de Sırp Dışişleri Bakanı İlija Garasan'in planıyla özdeşleşiyor. O tarihte, İlija Garasan'i önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Güney Slavları, daha sonra da Avusturya'daki Slavlar'ı egemenliği altına almayı planlamıştı. 1986'da, Sırp Bilimler Akademisi, bu programın yeni bir baskısını çıkardı. Programda, Sırplar Güney Slav fikrinin gerçek temsilcileri olarak görülüyor ve Tito'nun komünist rejiminde bu düşünceden ayrıldıkları için ulus olarak yüksek fiyat ödemek zorunda kaldıkları bildiriliyor. "Büyük Rusya" taraftarı milliyetçi Ruslar gibi Sırplar da kendilerini komünizmin ve Stalin'in kurbanları olarak görüyorlar. Rus milliyetçileri gibi, Moskova'dan "Üçüncü Roma" rolünü tekrar üstlenerek Slav Ortodoks kardeşlerini, İslamın yeşil tehlikesine ve çökmekte olan Batı Avrupa değerlerine karşı korunmasını istiyorlar.

Bosna-Hersek'teki Savaş Önlenebilir miydi?

Bosna-Hersek 4 Nisan 1992'de bağımsızlığını ilan ettikten iki gün sonra, uluslararası topluluk bu yeni devletin güvenliğini sağlayacak herhangi bir garanti vermeden bağımsızlığını kabul etti. Bu durum iyi hazırlanmış bir Sırp saldırısına yol açtı. Esasen, Bosna-Hersek'te 1990'da yapılan seçimlerde etnik–milliyetçi partilerin oyların %80'ini almasıyla bu bölünmenin temeli atılmıştı. Sırp ve Hırvat parti liderleri, Bosna-Hersek'in büyük bir bölümünün Sırbistan ile Hırvatistan'a ait olması gerektiği yolundaki görüşlerini açıklamaktan çekinmemişlerdi.

Sırplar'ın çoğunlukta olduğu bölgelerin işgali de, Bosna-Hersek Cunhuriyeti'nin bağımsızlığının kabulünden çok önce başlatılmıştı. 1 Eylül 1991'de, birçok "Özerk Sırp bölgesi" ilan edilmiş daha sonra bunlar, 9 Ocak 1992'de birleşerek, "Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti"ni kurmuşlardı. Avrupa Topluluğu'nun, Bosna-Hersek'in bağımsızlığının kabulü için koşul olarak öne sürdüğü halk oylaması, 1992 Şubatı'nda yapılınca Sırplar, halk oylamasına katılmayarak, İzzet Begoviç'i tehdit etmiş ve Sırplar bir cephede, Müslüman ve Hırvatlar karşı cephede çarpışmalar başlamıştı.

Sırp bölgelerini, yeni kurulan devletten ayırma süreci, açıkça, cumhuriyetin kabulünden yedi ay önce başlatılmıştı. Amaç, bu soruyu da uluslararası planda güncel hale getirip, Sırp politikasını ölçülü bir şekilde uygulama olanağı bulmaktı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü veya BM şem-

siyesi altında duruma başarılı bir uluslararası müdahale için dört etken bulunmasına rağmen, Sırplar bu planı Bosna-Hersek'in askeri yardım almaması için soğukkanlı bir şekilde hazırlanmıştı.

- Bosna-Hersek, 52 000 km'lik yüzölçümü, insan sayısı ve ekonomik potansiyeli açısından küçük bir ülke özelliğini taşıyor. Savaş başladığında toplam nüfus 4 milyonun üzerindeydi. Bunların, 1,9 milyonu Müslümanlardan, 1,4 milyonu Sırplar'dan ve 750 000'i Hırvatlar'dan oluşmaktaydı.
- Silahlı düşman sayısı sınırlıydı ve bunların tank, uçak gibi saldırı silahları modern değildi. Bölgede çok sayıda silah bulunmasına karşın, bunlar gönderilecek uluslararası silahlarla teknik açıdan karşılaştırıldığında eskiydi. Bu etkenlere, silah depolarının bölgede çeşitli yerlere dağıtılmış olmalarını ve Eski Yugoslavya'nın silah endüstrisinin %40'nın Bosna-Hersek'te kurulduğunu da eklemek gerekir.
- Uluslararası askeri güç Müslümanların yanı sıra, diğer halklar arasında da geniş kitleler tarafından destek görecekti.
- Uluslararası güç, kalite ve sayı açısından üstün olması yanı sıra, yakın bölge: Fransa, İtalya ve Türkiye'de de konuşlandırılmıştı. Ayrıca, Adriyatik Denizi'nde savaş filoları da bulunmaktaydı.

Bu sözde olumlu durum aldatıcıydı. Amerika Birleşik Devletleri'nin dönemin silahlı kuvvetleri komutanı Colin Powell'e yakın bir görevli, senatonun savunma komisyonuna, Bosna-Hersek'te barışı sağlamak için, 400 000 askere ihtiyaç olduğunu söylemişti. Başka bir askeri kaynak, Birleşmiş Milletler'in Kanadalı generali Mac Kenzie ise, bir milyon askere gerek olduğunu bildirmişti. NATO üst düzey

görevlileri de, sadece Spliti Saraybosna'ya karadan bağlayacak bir koridor için 115 000 askere ihtiyaç duyulacağını belirtmişti.

Olanakların en geniş şekilde kullanılması durumunda bile, başarılı bir müdahalenin gerçekleştirilebilmesini garanti etmek aşağıdaki nedenlerden ötürü mümkün değildi.

- Karadan yapılacak destek, çok sayıda askerin ölmesine neden olacağı için, bu operasyona katılan devletlerde müdahale iç politikada kabul edilmeyecekti. Saraybosna'daki Birleşmiş Milletler askeri gücünün Fransız komutanı genreral Morillon, bu tür bir müdahalede 100 000 müttefik askerin yaşamını kaybedeceğini belirtmekteydi.
- Müdahale, öç alma ve toplu kıyım operasyonlarına yol açacağı için sivil halkın büyük acılar çekmesine neden olacaktı.
- Kimyasal madde üreten fabrikaların havaya uçurulması veya barajların tahrip edilmesi türünden sabotajlar sonucu doğabilecek büyük felaketler de hesaba katılmalıydı.
- Başarılı bir saldırı gerçekleştirilmesi durumunda bile savaş, gerilla ve partizan direnmesine dönüşerek, gerçek düşman ve kesin cepheler ortadan kalkarak devam edecekti. Bu taktiklerde iyi talim görmüş "Yugoslavya birlikleri" yanı sıra partizanların da Alman işgaline karşı 1941-1944'de verdiği mücadelelerdeki anılar hâlâ canlılığını koruyor. Alman işgalinde 35 Alman tümeni partizanların taktiğine yenik düşmüştü. Bu tür bir savaş için Bosna-Hersek'in topografyası özellikle uygundu.
- Yukarıda belirtildiği üzere bu etkenlere bölgede hemen her yerde gömülü bulunan silah ve cephane depolarını da eklemek gerekiyor. Bunların yanı sıra, betonarme sığınaklar

ile stratejik noktalardaki köprüler ve dağlardaki dar geçitler gibi savunma sistemleri de var.

- Ayrıca, karşılaştırmalar yaparak, Amerika'nın Vietnam'da, Rusların Afganistan'da, İngilizlerin kuzey İrlanda'da karşılaştıkları problemlerden, İsrail ve Suriye'nin Lübnan'daki sorunlarından ders çıkarmak da mümkündü.
- Sırpları zayıflatacak bir uluslararası müdahale, "Lübnan'daki" duruma benzer bir olguyla karşı karşıya kalınmasına neden olacaktı. Bu tür bir müdahale, Birleşmiş Milletleri, 1976'da Suriye'nin Lübnan'daki iç savaşta bir tarafın duruma hakim olmasını önlemek amacıyla yaptığı müdahalede düştüğü duruma düşmesine neden olacaktı. Bu kez, Sırp güçlerin zayıflamasından yararlanmak isteyen Hırvat ve Müslümanlar, kaybettikleri toprakları geri almak amacıyla savaşacaklar ve belki de bir süre sonra uluslararası güç daha önce zayıflatmaya çalıştığı grubu korumak zorunda kalacaktı. Böylece, Lübnan'da olduğu gibi kısır bir döngü içine girilecekti. Suriye'nin, Lübnan'da bir tarafın duruma hakim olmasından kaçınmak için sürekli taraf değiştirmek zorunda kalması gibi, uluslararası güç de belki sürekli taraf değiştirmek zorunda kalacaktı.
- Uluslararası güç geri çekilir çekilmez, savaş yeniden alevlenecek, büyük bir olasılıkla, etnik temizleme hareketi yoğunlaşacaktı.
- Müdahale, savaşın Sırbistan dışında, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Hırvatistan'a da sıçramasına neden olacaktı.
- Bu tür bir gelişme, savaşı tırmandırarak, Arnavutluk'u, Makedonya'yı Yunanistan'ı, Bulgaristan'ı ve hatta belki Türkiye'yi de içine alan bir Balkan Savaşı'na yol açacaktı.

Dolayısıyla, savaş başladıktan sonra savaş öncesi statü-

koyu muhafaza etmeyi amaçlayan uluslararası bir gücün Birleşmiş Milletler, NATO veya AGİK yönetiminde büyük çapta bir askeri müdahaleyi gerçekleştirmesi mümkün değildi. Irak'a karşı uygulanan "operatif müdaheleye" benzer bir müdahale belki daha gerçekçi bir seçenek olabilirdi. Bu tür bir müdahale ise, şu aşamalarla gerçekleştirebilirdi:

- Sırplar, Güvenlik Konseyi'nin Bosna-Hersek üzerindeki uçuş yasağını ihlal ettiği takdirde derhal askeri müdahale ile Amerika, BM veya NATO uçaklarıyla uluslararası bir hava sahası oluşturmak.
- Sırpları, Saraybosna ile Müslüman ve Hırvat halkların olduğu diğer kentlere ateş etmemesi konusunda bir ültimatom ile uyarmak. Bu uyarı dikkate alınmadığı takdirde, her şeyden önce Sırpların kentlerin etrafında sivil halka ateş açtıkları topçu mevzilerini bombalamak.
- Sırplara tüm kara operasyonlarına derhal son vermeleri için emir vermek. Bu emre uyulmadığı takdirde, Sırpların Bosna-Hersek'teki askeri karargahlarını, cephane depolarını, askeri birliklerinin yoğun olduğu bölgeleri, havadan bombalamak, ulaşım yolları dışında, Bosna-Hersek'te Sırpların hakim olduğu bölgeleri Sırbistan'a bağlayan koridorları kesip, Sırbistan'daki silah endüstrisiyle, Belgrad'ta sembolik değeri olan askeri ve politik mevzileri bombalayarak harekatı tırmandırmak da düşünülmeliydi.
- Bir ileri adım ise, Boşnakları hava harekatıyla destekleyip, silahla donatarak ve eğiterek, Sırplara karşı kurtuluş savaşlarını kendi başlarına sürdürebilecek güce ulaştırmaktı. Bosna-Hersek silah ambargosunun dışında tutularak, Müslümanlara sürekli Yugoslavya ordusunun güçlü silah deposundan sağladığı silahla donanan bir düşmana karşı savunma olanağı vermekti. Bu tür bir önlem, savaşın tırmanması-

na neden olabileceği gibi BM'e ait birlikler, Bosna'ya yerleştikten sonra Sırp ve Hırvatlar'ın intikam alacakları tutsaklar konumuna düşecek ve böylece savaşı önleyecek bir seçenek olmaktan çıkacaktı.

- Bir başka önlem ise, uluslararası bir mahkeme oluşturarak, her şeyden Sırp lider Miloseviç'i, Bosnalı Sırpların lideri Karadiç'i ve Bosna-Sırp birliklerinin komutanı Mladiç'i, savaş suçlusu olarak mahkemeye verme hazırlıkları yapmaktı.

Onun yerine, bu savaş suçluları müzakerelerde taraf olarak kabul edilerek aklandılar.

Bu tür harekatlar büyük bir olasılıkla, şok etkisi yaparak, önde gelen militan Sırp politikacılar ile askerlerin bile düşünmelerine neden olabilecekti. Sırplar arasında "şiddet çizgisine" karşı olan tepkiyi artırarak, Paniç gibi politikacıların konumunu güçlendirecekti. Bu durum, her koşulda savaşmayı isteyen Sırp gruplarıyla, zamanın müzakereler yoluyla alınan toprakları mümkün olduğunca elde tutmayı sağlayacak olgunluğa ulaştığına inananlar arasında bir iç savaşı kaçınılmaz hale getirecekti. Böylece ilk ağızda, Müslümanlar üzerindeki baskı azalacaktı.

Buna rağmen, bu tür bir politikanın Sırp ulusunun azılı militan liderler arkasında yer alarak, savaşın giderek sertleşmesine neden olması ihtimali daha fazlaydı.

Bu "operatif müdahale" daha çok sivil halka zarar verecekti. Sırplar topçu mevzilerini yerleşim bölgelerine veya yakınlarına kurarak savaşacaklardı. Harekat halindeki birliklere havadan müdahale ise, ancak çok sayıdaki gizli nişancılarla yapılan mücadele ölçüsünde başarılı olabilecekti.

Kuveyt gibi var olan bir devleti, dış müdahaleye karşı kurtarmakla, "devlet olmayan" ve sürekli birbirleriyle sava-

şan kabilelerarası savaşa karışmak aynı şey değildi. Bosna-Hersek'teki durum, topografyası, düşmanın silah gücü, askeri eğitimleri, gelişim seviyeleri ve motivasyonları gibi bir dizi nedenden ötürü Somali ile de karşılaştırılamaz. Bu nedenle, askeri bir müdahale belki de daha başından umutsuz bir polisiye görevi üstlenerek uluslararası gücü Bosna-Hersek'te uzun süre kalmaya zorlayacaktı. Büyük bir olasılıkla, toplu cinayetlere son verebilmek amacıyla, Birleşmiş Milletler gücünün varlığına her kent ve köyde gereksinim duyulacağı gibi, askerler saldırıların hedefi olacaktı. Filistin ve Hindistan'ın bölünmeden önce elde ettikleri deneyimleri, durumu açıkça göstermeye yetiyor. Bu nedenle, BM ve NATO amacına ulaşmadan bölgeden geri çekilmeye zorlanarak savaş yeniden başlayacaktı.

Kanlı savaşı ve toplu göçleri, belki savaş başladığı zaman erken bir aşamada, "operatif müdahale"yi karadan operasyonlarla destekleyerek ve Müslüman halk için de, Irak'taki Kürtler gibi güvenli bölgeler oluşturarak önlemek mümkün olabilirdi. Bu tür harekatı, bir uluslararası "çevre savunması" operasyonuyla gerçekleştirebilme olanağı vardı. Yani, Gorazde, Travnik, Tuzla ve hatta Saraybosna kentlerinin çevresine uluslararası güçleri yerleştirip, saldırı olduğu takdirde, onlara da karşı saldırı hakkı verilerek gerçekleştirilebilirdi. Bu tür bir müdahaleye, hem Amerikan Dışişleri eski Bakanı Cyrus Vance hem de İngiliz meslektaşı Lord Owen, Sırpların o güne kadar gerçekleştirdikleri işgalleri yasal hale getirebilecekleri gerekçesiyle karşı çıktılar. Lord Owen güvenli bölgeler oluşturmanın olumsuz bir öğe olacağını ve Sırpları yeni bir etnik soykırımı harekatına teşvik edeceğini ileri sürdü.

1989'da, Yugoslavya'nın geleceği için hâlâ dört seçenek vardı:

- Yugoslavya'yı, merkezi yönetimin ağırlığının zayıfladığı yani Sırpların emriyle yönetilmeyen, eyaletlerine veto hakkı tanıyan, federe devletleri daha güçlü bir konfederasyon olarak korumak.
- Bugünkü cumhuriyetlerin sınırlarını koruyan barışçıl bir bölünme ile, bu cumhuriyetlerdeki Sırplara azınlık haklarını tanıyan tam bir özerklik vermek.
- Yugoslavya'yı, diğer halkların Sırpların egemenliğini kabul edeceği, merkezi gücü kuvvetli bir federe devlet olarak korumak.
- Diğer halkların konumu ve çıkarları gözetilmeden, "Sırpların yaşadığı bölgeler"i ya halk oylamasıyla veya askeri işgalle Sırbistan'a bağlayarak, Büyük Sırbistan'ı kurmak.

Yugoslavya çerçevesinde bir çözüm ise, Sırplar dışındaki uluslara Sırp işgalleri ve hegemonya talepleri karşısında açık garantiler vermekle sağlanabilirdi. Böyle bir Yugoslavya, bağımsızlıkla eş anlama geleceği için büyük bir olasılıkla Slovenlerle, Hırvatları bağımsızlıklarını ilan etmeye gerek olmadığı konusunda ikna etmek mümkün olabilirdi. Dünyanın bu konudaki kararlı tavrı ile birlikte, erken bir aşamada Hırvatistan'ın bağımsızlığının dünyaca tanınması ve Hırvatları, Sırpların ağırlıklı olduğu bölgelerde, onlara, İsveç'teki Aland Adası modelinde olduğu gibi, özerklik vermeye zorlayarak savaşın bugünkü boyutlarda gelişmesi önlenebilirdi. Krayina'daki Sırplar, Hırvat milliyetçilerden ("ustaşa syndromu") gerçekten korktular.

1991'deki Sırp saldırısında; Hırvatistan'ın bağımsızlığı uluslararası garantilerle kabul edilseydi, sorun daha başında uluslararası plana çekilerek saldırganı açık bir şekilde gös-

termek mümkün olacak ve kurbanı saldırılara karşı korumak amacıyla, uluslararası müdahale harekete geçirilebilecekti.

Lord Carrington, uzlaşmazlığın başından beri, askeri tehdit yöntemini kullanmayacağını tutarlı bir şekilde gösterdiği için, Miloseviç'e baskı yapmak amacıyla elinde hiçbir araç yoktu. Erken bir aşamada bu tür tehdit, Belgrad'ı düşünmeye zorlayabilirdi. Ayrıca Slovenya'nın coğrafi konumu Bosna ile karşılaştırıldığında, bu bölgede askeri önlemlerin başarıyla sonuçlanması şansı daha fazlaydı. Sırplar 1991 Aralık ayında Dubrovnik'e saldırdığında, NATO, limana donanma göndererek havadan saldırılarla da, kent çevresindeki Sırp topçu mevzilerini bombalasaydı, Miloseviç'e savaşa izin verilmeyeceği konusunda açık mesajlar ulaştırılmış olacaktı.

Avrupa topluluğunun bu dört seçenek içinde birincisine, yani çeşitli cumhuriyetlerde azınlık konumuna düşen ulusların haklarını koruyacak kurumlar yoluyla güçlü bir Yugoslavya devletine yatırım yaptığı söylenebilir. Sırplar, şiddete başvurmak konusunda bu denli kararlı olmasaydı, bu seçeneği gerçekleştirmek mümkün olabilirdi. Yugoslavya ordusu, iç çatışmaları önleyebilecek durumda olmasına karşın, Sırp saldırılarına izin vererek işgalleri etkin bir şekilde destekledi. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarının kabulünün ertelenmesi, istenilen sonucu doğurmadığı gibi uluslararası topluluğun, Sırpların şiddet yoluyla büyük Sırbistan'ı gerçekleştirme planlarını kabul edeceği yolundaki görüşlerini güçlendirdi. Sırpların büyük Sırbistan'ı yaratma ihtirasları belirginleştikçe, Hırvatistan ve Slovenya bağımsızlık taleplerinde daha kararlı oldular.

Acı gerçek şu ki, Batı dünyası, savaşa son verecek barışçıl çözümler konusunda bir harekat planına sahip değildi. Bu tür bir planın olmaması için bir dizi neden vardı:

- 1989'da Doğu Avrupa'da meydana gelen köklü değişikliklere karşı duyulan aşırı sevinç kısa bir süre sonra söndü. Bu ilgisizliğe en büyük neden, Batı Avrupa devletlerindeki ekonomik ve sosyal problemlerin giderek artması üzerine, kısır ulusal çıkarların ön plana çıkmasıydı. Bir bakıma, Doğu tehlikesi kaybolmuştu ama Doğu Avrupa ve Yugoslavya'daki yeni koşullar hakkında yeterli bilgi yoktu.
- Batı dünyası ve hatta Amerika "nostaljik" bir duyguyla, eski Yugoslavya'yı olduğu gibi korumak düşüncesinden uzun bir süre kurtulamadılar. Ayrıca, güçlü devletler arasındaki tarihi güç dengesi hesapları da söz konusuydu. Bir bakıma, bağımsız Slovenya ve Hırvatistan'ın Fransa ve İngiltere aleyhine Almanya'yı güçlendireceği yönündeki açık kaygılar giderilmeye çalışıldı.
- Eski Yugoslavya'daki çok karışık azınlık sorunlarının en "haklı çözümü"nün ne olacağı konusunda büyük bir güvensizlik hakimdi.
- Sırplar, düşmanlarının ileri sürdüğü gibi, çok saldırgan bir politika izleseler bile krizin yöresel kalacağı sanılıyordu.
- NATO, Avrupa Birliği veya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği'nin (AGİK) uzlaşmazlığı soğuk savaş yöntemlerinin dışında çözümleyebilecek herhangi bir stratejileri yoktu.

Savaş başladığı zaman "dünya ne yapabilir?" sorusu "yeterince" sorulmadı. Amaçlarını silah zoruyla gerçekleştirmeye karar veren çok sayıdaki insana karşı bölgede acil çıkarları ve ağır silahları olmayan dış güçlerin fazla bir şey yapabilmesi mümkün değildi.

Sırplar, Yugoslavya'da aynı haklara sahip ulus ve cumhuriyetlerden oluşan bir devlet kurmak amacını gütnüyorlardı. Amaçları, Sırbistan'ın sınırlarını mümkün olduğunca Batı'ya doğru genişletmekti. Dünya kamuoyu, Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını kabul etmese bile, Sırp-Yugoslav ordusu karar verdiği savaşı gerçekleştirecekti. Bu iki devletin Yugoslavya'dan ayrılmaya karar vermesinden önce Büyük Sırbistan kararı verilmişti. Bu politikaya karşı verilecek en iyi cevap, mümkün olduğunca geniş çapta ve erken aşamada bir askeri müdahale idi.

Ancak, Avrupa Birliği'nin, henüz ortak bir dış politika yürütecek olgunluğa erişmediği ve Amerika'nın ulusal çıkarlarını doğrudan tehlikede görmediği göz önüne alındığında, bu tür bir politika için gerekli koşulların var olmadığı görülür. Savaştan toplu göç nedeniyle en çok etkilenen ülke olan Almanya'nın ise, anayasasındaki engeller ve tarihindeki lekeler nedeniyle eli kolu bağlıydı. Askeri müdahaleye gücü yeten ülkelerden hiçbiri ulusal çıkarlarını doğrudan tehlikede görmedikleri için, halklarının anlamakta zorluk çekeceği bir maceraya atılmak istemiyordu.

Bağımsızlıklarının kabul edilmemesi durumunda bile Sırp ve Hırvatlar, Bosna-Hersek'i Büyük Sırbistan ve Büyük Hırvatistan olarak aralarında bölüştürmeye çalışacak ve en iyi ihtimalle Müslümanları sadece dini bir azınlık olarak kabul edeceklerdi. Bosna-Hersek'te en büyük halk grubu olan Müslümanlar bu durumu kabul etmeyeceği için savaş er veya geç çıkacaktı. Bu iki devletin bağımsızlığı kabul edildiğinde, Müslüman Boşnakların güvenliği için kesin garantiler verilemeyişi büyük bir olasılık ile kaçınılması mümkün olmayan bir süreci erken başlatmış oldu.

Açıkça, Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığının kabulünün geciktiğini, Bosna-Hersek'in bağımsızlığının ise hiçbir garantiye bağlanamadığından havada kaldığını iddia edebiliriz.

Sıra Kosova'da

Bosna –Hersek'teki, Sırp bölgelerini "Büyük Sırbistan"a kattıktan sonra Sırp milliyetçileri için geriye kalan görev, Arnavut ve Müslüman Kosova'yı da Sırbistan'a dahil etmekti.

Batı Şeria, Yahudi köktenciler için ne anlama geliyorsa, bu bölge de, Büyük Sırbistan'ı hayal eden Sırp milliyetçiler için aynı anlama geliyor. Sırplar, Kosova'yı Sırp kültürünün beşiği olarak görüyorlar. Kosova ilk Sırp devletinin Büyük çar Stefan Duşan'ın parlak döneminin merkezi konumundaydı. Stefan Duşan, 1346'da "Sırp ve Yunanlıların Çarı" olarak taç giymişti. Duşan da, en büyük hayali İstanbul'u zapt edemeden 1355'te öldü.

Sırp ulusal kilisesinin temeli, yaklaşık 100 yıl önce Kosova'da atıldı. İlk Sırp kilisesinin başı keşiş Sava, hâlâ Sırp halkının koruyucu meleği olarak kabul edilmektedir.

İlk Sırp krallığı, 28 Haziran 1389'da Kosova Meydan Savaşında güçlü Türk ordularına yenildi. Savaş ve onu izleyen Türk hükümranlığı döneminde Sırp halkının büyük bir bölümü göç etti. 1683'de Türkler, Viyana'ya kadar gelip, geri püskürtülünce, Sırplar Kosova'yı tekrar almak için cesaretlendiler. Sırp orduları Avusturya ordusuna katılarak, 1689'de Türkleri Kosova'dan çıkardılar. Ancak, bir ay sonra

savaş şansı Türklerin lehine dönünce, Sırplar, papazları öncülüğünde topluca göç etmeye başladılar ve büyük yokluk içinde 1690'da Belgrad'a ulaşabildiler. Bundan sonra Türkler, Müslüman Arnavutların Kosova'ya yerleşmesine izin verdiler.

Sırpların milli efsanelerinde, anavatandan yapılan bu toplu göçe ilişkin hikayeler, 600 yıl önce Kosova Meydan Savaşı'ndaki yenilgiye ilişkin hikayeler kadar önemli bir yer tutmuyor. 1389'da Sırp ulusu sonsuza dek unutamayacağı korkunç olaylar yaşamıştı. Kosova'nın 300 yıl Arnavutlara vatan olması ve halkının %90'ının Arnavutlardan oluşması, Sırpların burada tarihi hakları olduğu görüşünü değiştirmiyor. Tanrı'nın verdiğine inanılan bu hakkı şimdi, Kosova'nın Ortodoks Sırp kilisesi, Miloseviç ve diğer komünistlerle işbirliği yaparak kullanıyor.

Sırp yazarları bu savaşa ilişkin hikayeleri, sürekli Sırp halkının kahramanlığı, ulusal şerefi, kutsal toprağı ve tanrısal hakkı gibi konularda bir sembol olarak kullanmaktalar. Politik propaganda da, Kosova sürekli ölüm kalım savaşı olarak ele alınıyor. Örneğin; "Hayatlarımızı severek Kosova uğruna kurban ederiz ama Kosova'yı asla vermeyiz" teması devamlı işlenir. Kosova Meydan Savaşı 28 Haziran 1389'da Sırpların yenilgisiyle sonuçlanmasına karşın, Sırpların milli bayramı oldu. 1989'da Kosova'daki yenilginin 600'üncü yıldönümü, savaş alanında toplanan yaklaşık bir milyon Sırp tarafından kutlanmıştı.

Kosova, savaştan önce, özerk bölge olmasına ve 1,5 milyonluk nüfusun %90'ı Arnavutlardan oluşmasına rağmen, şu anda Belgrad'ın sıkı kontrolü altında bulunuyor. Sırplar bölgeyi, 1912-1913 Balkan Savaşı'nda, Türklerden

aldığında, bazı bölgelerdeki Arnavutlar yerlerinden kovularak, Sırplar yerleştirilmişti. Bu politika, Arnavutlardan tam anlamıyla kurtulmak için yeterli bir çözüm olmadığı gerekçesiyle daha sonra eleştirilmişti. Bu eleştirilerin başında, tarihçi Vasa Cubriloviç vardı. Cubriloviç, 1914'de, Türklere karşı yenik düşülen Kosova Meydan Savaşı'nı anma töreninde, Avusturya veliahtı Franz Ferdinand'ı kurşunlayarak öldüren milliyetçi grubun üyesiydi. Cubriloviç, 1937'de yaptığı bir konuşmada, Arnavut probleminden kesin anlamda kurtulmanın yollarını da açıklamıştı. Vasa Cubriloviç'in, bu tarihte kullandığı sözler Sırpların bugünkü tartışmalarında da aynen kullanılıyor.

Cubriloviç'e göre, Müslüman Arnavutlar zamanla sömürgeleştirilmek yerine, devlet yönetimindeki ordunun iyi planlanmış saldırısı ile Türkiye'ye göçe zorlanmalıydı. Orada, onlar için yeterli yer olduğu söyleniyordu. Yasalar, Arnavutları taciz amacıyla sonuna kadar kullanılmalıydı. Ormanlar kesilerek ve topraklara el konularak, Sırp yerleşimcilere Kosova'ya yerleşme olanağı verilmeliydi. Yine ona göre, Arnavutların göçünü hızlandırmak amacıyla ellerindeki kimlik belgeleri alınmalı, kullandıkları toprakların tapuları kabul edilmemeliydi. Arnavutlar ile yapılacak evlilikler yasaklanmalı, mezarlıkları yerle bir edilmeli ve din hocaları taciz edilmeliydi. Devlet kadrosunda çalışanların işlerine son verilmeliydi. Önce Arnavutların oturdukları köy ve kentler boşaltılmalı daha sonra oraya yerleştirilecek Sırplar silahlandırılmalıydı.

Sözü edilen bu korkunç metotlar uygulanmasa bile, er veya geç Yugoslavya krizinin Kosova'ya da sıçrayarak acı sonuçlar doğurma tehlikesi söz konusudur. Filistinliler, Batı Şeria'da Yahudi yerleşimcileri ne ölçüde kabul etmeye ha-

zırsa, Arnavutlar da, kendi ülkelerinin Sırpların kutsal toprakları olarak görülmesine aynı ölçüde razılar. Arnavutluk'taki gelişmeler demokratik doğrultuda geliştiği takdirde, Kosova'daki Müslüman Arnavutlar ve Ortodoks Sırplar arasındaki gerginlik daha da artacaktır. O zaman, komşu ülkedeki Arnavutlar özgürlük içinde yaşarken, Kosova'daki Arnavutlar, Sırp hakimiyetinde ikinci sınıf vatandaşlar olarak yaşamayı hiçbir şekilde kabul etmeyecektir.

1912-1913 Balkan Savaşı'ndan sonra, Arnavutlar ulus olarak bölündüler. Savaştan sonra Arnavutluk'ta yaklaşık 3 milyonun üzerinde, Kosova'da 1.5 milyon, Batı ve Kuzey Makedonya'da 450 000, Güney Sırbistan'da 45 000 Karadağ'da 40 ile 50 000 arasında Arnavut yaşıyor. Bunların dışında, Yunanistan'ın kuzey batısında Arnavut bir azınlık bulunuyor. Arnavut kaynaklı bilgilere göre, bugün Yunanistan'da 60 000 ile 200 000 arasında Arnavut nüfus var.

Kosova'daki bir savaş ilk önce, Makedonya'ya sıçrama tehlikesi gösteriyor. Kosova'da çıkacak bir savaşın yaratacağı göç akını, Makedonya'da Slav Makedonyalılarla, büyük Arnavut azınlık arasında var olan hassas dengeyi daha da bozacaktır. Böylece hassas bir denge üzerinde duran Makedonya devletinin geleceği üzerine oyunlar oynanmaya başlanacak. Uzlaşmazlık ilk önce, Bulgaristan ile Sırbistan'ın bölge üzerinde hakimiyet kurmak amacıyla, birbirlerine güçlerini göstermeleri şeklinde tırmanacak ve bu durumda, Yunanistan ile Türkiye de kendilerini uzlaşmazlığın içinde bulacaktır.

İslam Dünyası ve Bosna-Hersek'teki Kriz

Avrupa'da meydana gelen hiçbir olay, Fas'tan Malezya'ya dek Müslümanları Bosna-Hersek'teki savaş kadar etkilemedi. Bu nedenle, Müslüman ülkelerdeki köktenci muhalefet, Sırpların gaddarlıklarını, Batı'ya karşı propagandalarında önemli bir malzeme olarak kullanıyorlar. Bunlar, Batı yanlısı olduğunu ileri sürdükleri Arap liderlere karşı yürüttükleri saldırılarda da Bosna'yı örnek gösteriyorlar. Körfez Savaşı'nda da durum aynı olmasına karşın, bu savaş farklı açıdan kullanılıyor. Batı, Körfez Savaşı'nda, Kuveyt ve Kuzey Irak'taki Kürtler'e askeri yardım yaptığı halde, neden aynı yardımı Avrupa'da Bosna tepelerindeki Boşnaklara vermiyor? Cevap; Batı'nın insan haklarını farklı ölçeklerle değerlendirmesidir. Boşnak Müslümanların devasa petrol yatakları olmadığı için, Batı açısından Kuveyt kadar önemli görülmüyorlar.

Gerçek politik yanıt ise, iki bölgenin coğrafi koşullarının çok farklı olmasıdır. Güney Irak'taki açık alanların havadan müdahaleyi kolaylaştırdığı ölçüde, Bosna'daki dağlar o denli zorlaştırıyor. Buna karşın, Batı dünyasının bilinçli olarak Müslümanlara ihanet ettiği ve topraklarında Müslüman görmek istemediği görüşüne yakınlık duyuluyor. Burada, düşmanlar hiçbir ayrım yapılmadan birbiriyle karıştırılıyor. Mısır gazetesi, An-Nur, doğrudan, Sırp çetniklerin İsrail'de katliam yöntemleri konusunda eğitildiklerini ileri sürdü. Onların, Somali'deki Müslüman kardeşlerinin kaderleriyle ilgilenmeyi göz ardı ettikleri bir yana, Bosna, Avrupa'daki Müslümanların durumunu anlatmak açısından tipik

bir örnek değildir. Avrupa Birliği içinde yaşayan 10 milyon Müslüman bugün istediği şekilde dini görevlerini yerine getirebiliyor. Seslerini kendi ülkelerinde duyurmakta güçlük çeken mollalar, Almanya'da istedikleri gibi vaaz verebiliyorlar.

Müslüman ülkelerin çıkarları birbiriyle çeliştiği için, ortak bir Bosna politikaları da mevcut değildir. Birçok Müslüman lider ve rejim attıkları nutuklara rağmen, onlara göre oldukça fazla "Avrupalılaşan" Müslüman Boşnaklara içten bir yakınlık duymuyorlar.

Birçok Müslüman devlet, kuşkusuz Bosna krizine ilişkin görüşlerini iç ve dış politik nedenlerden ötürü duyurmak istiyor. Ama, Müslüman liderler de, Batı'daki liderler gibi, Tito'nun enkazını kaldırmak için askerlerini kurban etmeye hazır değiller. Durumun bir an için böyle olduğunu varsaysak bile, lojistik engelleri aşmak mümkün değildir.

Dolayısıyla, tüm savaş boyunca Müslüman askerlerin, Saraybosna'ya girmesi ihtimali oldukça küçük bir olasılıktı. Ayatullah Humeyni, İslam dünyasına "Bosna-Hersek'te ezilen Boşnaklar" konusunda ortak bir politika izlemeleri çağrısında bulundu. Başka bir İranlı molla Kaşani de bir cuma namazında Müslüman ülkelerin ortak bir İslam ordusu oluşturmalarını önerdi. Ancak, bu sözler boş laflar olmaktan öteye geçemedi. İran Cumhurbaşkanı Rafsancani de, bir cuma namazında yaptığı konuşmada, Bosna sorununda açıkça çekimser kaldığını açıklayarak şöyle dedi: "Boşnakları, kendi insanlarımız gibi savunmaya hazır değiliz. Bir kere çok uzaktalar. Ayrıca çepeçevre sarılmış durumdalar, onlara ulaşmamız mümkün değildir."

Türkiye iç politikadaki nedenlerden ötürü soruna tama-

men ilgisiz kalamayacağı gibi, Avrupalılaşma politikası nedeniyle de, Müslüman bir takımda yer almaktan kaçınarak, Doğu ve Batı ülkeleri arasındaki uzlaşmazlıkta yatıştırıcı rolünün vazgeçilmezliğini göstermek zorundadır. Kaldı ki, Ankara'nın Kürt sorunu ve Atina ile gergin ilişkileri dışında, her an patlamaya hazır Ermeni-Azeri çekişmesi gibi üstesinden gelmesi gerekli başka sorunları da vardır.

Türkiye'nin doğrudan askeri müdahalesi, sadece lojistik nedenlerden ötürü bile mümkün değildir. Türkiye'nin, Bulgaristan, Makedonya ve hele hele Yunanistan'dan geçerek Bosna'ya ulaşması düşünülemez. Aynı şekilde Bosna'ya, Adriyatik Denizi üzerinden Karadağ ve Hırvatistan sınırından ulaşması da olanaksızdır. Türkiye'nin küçük çapta bir müdahalesi bile, önemli politik sonuçlar doğmasına neden olacaktır. Türk "mehmetçiğinin" barışı korumaya yönelik sınırlı bir operasyonu bile geçmişten kalma "şark sorunu", "Berlin Bildirisi" ve "Balkan Savaşı" gibi sloganları tekrar gündeme getireceği için Balkanlar'da yaratacağı öfke kolayca tahmin edilebilir.

Bu nedenle, Türkiye ve İslam ülkeleri sadece dolaylı yollardan Müslüman Boşnakların yanında yer alabilirler. Bunları dört başlık altında toplayabiliriz:

- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi aracılığıyla, Sırbistan'a karşı bir askeri müdahaleye ve Bosna-Hersek'e karşı uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasına ilişkin kararlar çıkarılmasını sağlamaya çalışmak. Bu arada, eski Yugoslavya ile tüm ilişkileri kesmek. Sırbistan'a karşı alınan resmi silah ambargosu kararına karşın, İran'ın Sırbistan'a uyguladığı petrol ambargosunu kaldırdığı yolunda şikayetler geldiği gibi, Arapların silah sattığı yolunda da bilgiler var.

• İkinci seçenek ise insani yardımda bulunmaktır. Suudi Arabistan'da, dini sorunlardan sorumlu devlet kurumunun lideri ve önde gelen dini kişiliklerden Şeyh Abdal Aziz İbn Abdullah İbn Baz, tüm İslam dünyasını ve hükümetleri Bosna'daki din kardaşlerine yardım etmeye çağıran bir fetva verdi. Fetvada, "Bosna-Hersek'teki din kardeşlerinize, Tanrı düşmanları Sırplar ve onların işbirlikçileri tarafından baskı yapılıyor, katlediliyorlar ve her türlü haksız muameleye tabii tutuluyorlar" denilerek, Müslümanların onlara para yardımı ve dua etmekle yükümlü oldukları belirtiliyordu. Suudi Arabistan Kralı Fahd, Bosna-Hersek'e kendi cebinden on milyon dolar verirken, ülkenin 1993-94'te insani yardımı üç yüz elli milyon dolar tutarındaydı. Suudi Hava Yolları Herküles uçaklarıyla kuşatma altındaki Saraybosna'ya gıda maddesi taşıdı. Kuveyt, Saraybosna'da bir kimsesiz çocuklar yurdunu finanse etti. Kızıl Haç ve diğer örgütler bölgedeki faaliyetlerini sürdürüyorlar. Türk ve Arap gönüllüleri de savaşta yaşamlarını yitirdiler.

Arap dünyası ve İran günümüze dek bölgeden mülteci kabul edeceklerine ilişkin bir açıklama yapmadılar. Müslüman ülkeler içinde sadece Türkiye, önemli ölçüde Boşnak mülteci kabul etti. Sadece İstanbul'da 50 000 Boşnak mülteci var. Tarihte olduğu gibi, bunlara sürekli yenileri ekleniyor. Türkiye'de, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli dönemlerde göç eden yaklaşık 4 milyon Boşnak bulunmaktadır.

Pakistan ve Malezya, Müslüman mültecileri kabule hazır olduğunu bildirmelerine karşın, aynı Müslüman kültüre sahip Boşnaklar Almanya'nın, İsveç'in veya başka bir Avrupa ülkesinin kapısını çalmayı İran ya da Cezayir'e tercih ediyorlar.

● Gönüllü yardımseverlik seçeneğine de, Sırplar tarafından propaganda amacıyla kullanıldığı için kuşkuyla yaklaşılıyor. Sırpların, Müslüman ülkelerden gelen binlerce paralı askerin Bosna'da, Boşnaklar'ın safında İslamın zaferi için savaşıyorlar propagandası, Belgrad'taki iç cepheyi güçlendirdiği gibi, Rus gönüllü askerleri de saflarına çekmeyi başarıyor. Sırplar, Moskova'nın, Balkanlar'da eskiden kalma İslama karşı üçüncü Roma ve Ortodoksların önde gelen koruyucu rolüne tekrar çağrıda bulunuyorlar. Sırplar senaryolarında, "kutsal savaşçılar"ın daha çok köktencilerin kaleleri İran, Pakistan ve Afganistan'dan geldiklerini anlatırken bunlar içinde Türkiye'nin de adını veriyorlar.

Avrupa topraklarında İslam adına savaşmaya hazır gönüllü mücahit ordular olduğuna ilişkin bilgiler var. Bunların sayıları 2 000 ila 5 000 arasında değişiyor. Sunday Times, 1992 yılı Ağustos sayısında Travnik kenti yakınlarında yüzlerce gönüllü Türk askerin var olduğunu bildirmiş, hatta gazeteciler, Lübnan'daki Hizbullah eğitimi kamplarına benzeyen bu kampları ziyaret etmişlerdi. Bu kamplarda Boşnak Türkler dışında Afganistanlı, Cezayirli, Iraklı, Sudanlı ve Suriyeli gönüllü askerlerden oluşan birlikler ve hatta bu birliklere başvuran gönüllü Filistinliler de bulunuyordu.

● Silah yardımı seçeneğine örnek olarak şu olayı hatırlayabiliriz: 1992 yılı yazında, Bosna'ya uçan bir İran Boeing uçağına el konulduğunda, uçakta insani yardım malzemeleri dışında silah, cephane ve 40 kadar "gönüllü mücahit" de bulunmuştu.

Bu konudaki güzel konuşmalar, sorunun özünün, Bosna'daki Müslümanlardan çok Batı ile Müslüman dünya arasındaki ilişkilere dayandığını gösteriyor. Köktenci güçler,

Bosna krizini ülkelerindeki Batı karşıtı duyguları körüklemek amacıyla kullanıyorlar. Eski Yugoslavya'daki savaş, Kosova ve Makedonya'daki Müslüman Arnavutları da kapsayacak ölçüde tırmandığı takdirde, köktencilerin gücü artacaktır.

Avrupa'da Bir Filistin Sorunu mu?

Bosna, Hersek'in geleceği üzerine yapılan planlara göre Müslümanlar, birbirinden uzakta bulunan yaralı bölgelerden oluşan, merkezi bir devlet oluşturmaya zorlanacaklar. Bu devletin varlığı, şu anda izine bile rastlanmayan Sırp ve Hırvat iyi niyetine bağlı olacaktır. Bu nedenle, olası bir Müslüman devletin uzun vadede yaşama şansı, sıfırla eşit olmasa bile yok denecek kadar azdır. Yeni Müslüman devleti, paramparça bir ekonomi ve bakmak zorunda olduğu en az yarım milyon mülteci bekliyor. Çünkü; savaştan mağdur olan insanların büyük bir bölümü tekrar evlerine dönemeyecekler.

İsrailli yazar Amos Oz, birkaç yıl önce Filistinlilerle, İsraillilerin akıllarını yitirdiklerini ve bu nedenle iyi oluncaya kadar birbirlerinden ayrılmaları gerektiğini yazmıştı. Doğrusu şu anda, çok karmaşık ve yan etkileri olan bu iyileşme süreci, birkaç yıl sonra klasik Ortadoğu uzlaşmazlığını çözecek ama, biz Avrupa'da, kendi kıtamızda büyük bir mülteci problemi ve birkaç Gaza Şeridi ile birlikte aynı türden bir problemle yaşamaya hazırlanmalıyız.

Avrupa ülkelerine ve hatta Avrupa düşüncesine güçlük çıkarmasına rağmen, Avrupa'da da birkaç kuşak birbirinden

uzak tutulmak zorunda kalacak. Sırpların, hiçbir hazırlığı olmayan ve hatta başlangıçta silahsız, bu nedenle de, felç durumundaki Müslümanlara karşı dini öne sürerek başlattığı acımasız savaş ve soykırımı, kendi kendini doğrulayan bir kehaneti harekete geçirdi. Çok az sayıda Boşnak İslam devleti istemesine karşın, şimdi çoğu Müslüman dünyadan diplomatik, ekonomik ve askeri yardım umuduyla Müslüman kimliğini vurgulamaya çalışıyor.

Bu gelişmenin köktencilikle çok az veya hiç ilgisi yoktur. Her yönden gelen saldırılara karşı yaşam savaşı veren Müslüman Boşnaklara, radikalleşme kaçınılmaz bir çıkış yolu olarak gözüküyor. Avrupa tarafından yüzüstü bırakılan Müslüman Boşnaklar, Sırp ve Hırvat saldırıları karşısında bu yöne itiliyorlar.

Bosna'da, Avrupa ile Müslüman dünya arasındaki güç ilişkileri kolaylaştıracak bir Müslüman halk vardı. İdeali, hoşgörü, çok kültürlü bir toplum ve din özgürlüğü olan Boşnaklar kadar hiçbir halk, Avrupa'ya hayranlık duymamıştır. Şimdi ise, çoğu reddedilen Avrupa kimliği yerine, yeni bir kimlik arayışıyla İslama dönüyor. Müslüman oldukları için öldürülen bu insanlar, bu inancın ne anlama geldiğini öğrenmek istiyorlar.

Savaştan fiziksel veya psişik yarayla çıkan yüzbinlerce öfkeli genç belki de, Bosna'yı sadece ikinci bir Filistin yapmakla kalmayacak, Filistinliler gibi, mücadelelerini Bosna dışında da yürütmeye çalışacaktır. Bu tür bir gelişme, Batı Avrupa'daki yerli halk ile bu ülkelerde giderek artan Müslüman göçmenler arasında var olan güç ilişkileri daha da zorlaştıracaktır.

Ne tuhaftır ki, kendi yasalarımızda yazılı olan ilke ve

idealleri ölünceye kadar savunan Müslüman halkın toplu kıyımına ilgisiz kalmamız, Avrupa'da ilk Müslüman devletin doğmasına neden oldu.

Kudüs sadece Yahudilerin kutsal kenti olmadığı gibi, Saraybosna da Bosna'nın başkenti olmak dışında da anlamı olan bir kentti. Saraybosna, Müslümanlar, Sırplar, Hırvatlar ve Türklerin her gün yan yana yaşayabileceğinin somut bir örneğiydi. Kentin kalbinde şu anda bombayla parçalanmış, dünyanın en ünlü Müslüman kütüphanesi, bir cami, sinagog ve bir Ortodoks kilisesi yan yana durmaktaydılar. Eski Yugoslavya'da, Belgrad'tan sonra Saraybosna, Sırpların sayı olarak en fazla oldukları kentti. İşte bu gerçek, kente sıradan kişilikler Miloseviç, Karadiç ve general Mladiç'in bu denli kötülük yapmasına neden oldu.

Bu nedenle, bu ilkel milliyetçiler için kenti yerle bir etmenin sembolik bir anlamı vardı. Saraybosna, onların nefret ettiği çok kültürlü toplumun sembolüydü. Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar orada barış içinde yaşayabiliyorsa, başka bölgelerde de barış içinde yaşamaları için hiçbir engel yoktu.

Dolayısıyla, Bosna-Hersek Balkanlar'ı aşarak bir Avrupa trajedisi olma özelliğini taşıyor. Etnik milliyetçilik adına yapılan bu cinayetler, Avrupa değerleriyle bağdaşmaması yanı sıra, Avusturyalı yazar Franz Grillparzer'in yüz yıldan fazla bir süre önce, Avrupa'nın "hümaniter, milliyetçi ve vahşet" dönemlerinden geçecek şeklindeki karanlık kehanetinin yerine getirildiğini gösteriyor.

"Avrupa İslamı"mı "Getto İslamı"mı?

1960'lı yılların sonlarına dek Avrupa'da dış göç, iç göçten fazlaydı. Bugün ise, birçok Avrupa ülkesindeki nüfusun %10-15'i, Avrupa dışında doğan ülkelerden gelen insanlardan oluşuyor ve bunların oranları giderek artıyor. Şimdi, yılda Avrupa'ya olan göç, Amerika'ya olandan fazladır. Son 20 yıl içinde dokuz milyon insan daha iyi bir yaşam umuduyla, Akdeniz'i aşarak Kuzey sahillerine göç etti.

Bugüne kadar gördüklerimiz sadece bir başlangıçtır. 90'lı yıllarda, Kuzey Akdeniz kıyılarındaki Avrupa ülkeleri nüfusunun 16 milyon, buna karşın Doğu ve Güneydoğu kıyılarındaki nüfusunun 100 milyon artması bekleniyor. 30 yıl içinde Avrupa'nın bu yakın komşularındaki nüfusun yarım milyara çıkacağı tahmin ediliyor. Magrip ülkeleri yani, Fas, Cezayir ve Tunus, 2010 yılında Fransa nüfusunun iki katı nüfusa sahip olacaktır. Mısır'ın nüfusu 2025 yılında 100 milyonu aşacak ve bu insanlar, İsviçre büyüklüğünde bir alanda yaşayacaklar. Belki de o yıllarda, Türkiye'nin nüfusu, Almanya'nın nüfusunun iki katı olacak. Şimdiden iki milyon Türk Almanya'yla bir köprü başı oluştururken, üç milyon Kuzey Afrikalı Fransa'da yaşıyor.

Avrupa ile yakın komşuları arasındaki ekonomik uçurum bir ölçüde kontrol altına alınsa bile, Batı ile Güney Avrupa'nın çekim gücü büyük ölçüde devam edecektir. Av-

rupa'da çok ırklı, çok dinli bir gelişimden kaçınmak mümkün değildir. Bu gelişimin hızı konusundaki değerlendirmeler birbirinden farklıdır. Otuz yıl içinde Avrupa'da, Arapların sayısı konusunda yapılan tahminler, 25 ila 65 milyon arasında değişmektedir.

Hangi tahmin geçerli olursa olsun, Avrupa kimliği konusunda büyük bir değişiklikle karşı karşıyayız. Gelecekteki göçe oranla anlamsız diyebileceğimiz bugünkü göçe karşı bir tepki olarak, tüm Avrupa'da ırkçılık, hoşgörüsüzlük kısır milliyetçilik hızla gelişiyor. Problemin çapı o kad büyük ki, sorunun üstesinden ancak Avrupa ülkelerinin sık işbirliği ve bir dizi problemi tutarlı bir şekilde ele alan ortak bir göçmen ve mülteci politikasıyla gelinebilir.

Avrupa ülkeleri, Avrupa dışı ülkelerden gelecek göçe ve mültecilere hangi ölçüde kapılarını açacak? Göçmenlerin kimliklerini oluşturan din, kültür ve dil öğelerinin hangi yanları desteklenecek veya hangi yanlarına karşı çıkılacak. Çok kültürlülük saygın bir kelime oldu ama, içeriği kız çocuklarının sünnet edilmelerinden, din derslerinde peçe kullanılmasına izin verilip verilmemesine, anadili eğitimi ve çok kültürlü öğretim müfredatına kadar çok geniş bir alanı kapsıyor.

Göçmenleri Avrupa'yla bütünleştirebilmenin kesin koşulu, İslamın çok yönlülüğü hakkında aydınlanmak ve Müslüman göçmenlerin farklı özellikleri konusunda bilgi sahibi olmaktır. Kızıl tehlikenin ortadan kalkmasıyla onun yerine yeşil tehlike öne çıkarılıyor. 80'li yılların sonlarına doğru büyük bir coşkuyla anılan Avrupa Birliği duygusunun zayıflamaya başladığı günümüzde İslam tehdidinden birlik duygusunu güçlendirmek amacıyla yararlanma tehlikesini açıkça görüyoruz. Avrupa'da 10 milyonun üzerinde Müslü-

manın yaşadığını ve Müslüman ülkelerden gelen göçün hızla arttığını düşünürsek, İslamın yeşil bayrağı altında bir elinde kılıcı, diğer elinde Kuran, Batı dünyasının refah mevzilerine saldırıya hazırlanan bağnaz Müslüman kitleler şeklinde tanıtılan bu sahte tehdit senaryosundan en kısa sürede kurtulmamız gerekiyor.

İslamın, Hıristiyanlıktan daha geniş bir inanç yelpazesine sahip olmasına ve Müslümanlar arasındaki farkların, Kuzey İsveç'te Norrbotten bölgesindeki katı kuralları olan Lestadian mezhebiyle, İtalya'nın Sicilya mafya babaları arasındaki farklar kadar büyük olmasına rağmen genellikle Müslümanların hepsi aynı kefeye konularak bağnaz Müslümanlar olarak nitelendiriliyorlar. Avrupa'daki Müslümanlar, ü-çüncü dünya ülkelerinden gelen aynı üniformayı giymiş halk kitleleri değil, tersine, farklı sosyal gruplardan gelen ve dine olan bağlılıkları da değişik bireylerden oluşmaktadır. Onların çoğu, dinle rahat bir ilişki kurdukları gibi, dünya nimetlerine olan ilgileri de, birçok Avrupa ülkesindeki sofu gruplarınkinden daha fazladır. Bugün, sadece küçük bir Müslüman azınlık dini veya politik olarak örgütlenmiş durumdadır.

Bu nedenle, Avrupa İslama karşı olmadığı gibi Avrupa'daki Müslüman göçmenler de ona karşı çalışan muhrip köktendinci değildir. İslam'ın kendi içindeki bölünme büyük ölçüde sürgündeki gruplara da yansıyor. Avrupa'daki Müslümanlar farklı dil, kültür ve ırklardan meydana gelmeleri dışında, genel olarak İslamın, birbiriyle acımasızca yarışan değişik mezheplerinden oluşuyor. Bunlara, Türk ve Kürt göçmenler arasındaki çelişkilere benzer politik uzlaşmazlıkları da eklemek gerekiyor. Müslüman göçmenler için

belki de en büyük problem, aralarındaki bu farklılıklar nedeniyle onların sözcülüğünü yapacak ortak bir örgüt veya sözcüye sahip olmamalarıdır.

Avrupa'daki Müslüman Toplumlar

Avrupa'daki Müslümanlar, geldikleri ülke ve Avrupa'yla bütünleşmeleri açısından farklılıklar gösteriyor. Onlar, Avrupa'nın en fazla göçmen alan ülkeleri İngiltere, Almanya ve Fransa'da değişik özelliklere sahiptir. İngiltere'deki İslama Hindistan ve Pakistan'dan gelen göçmenler, Fransa'dakine Kuzey Afrikalılar, Almanya'dakine ise Türkler damgasını vurmaktadır. İsveç'te Boşnak Müslümanların sayısı giderek artarken, Norveç'te, Pakistanlı Ahmediya mezhebi ağırlıktadır. Bu ülkelerdeki sosyal ve ekonomik koşullar göç ve bütünleşme politikaları açısından farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, bu ülkelerde göçün yaratabileceği sorunlar da geniş bir yelpazeye yayılmıştır.

İNGİLTERE

İngiltere'de yaklaşık iki milyon Müslüman olduğu bildiriliyor ama, bunların dışında istatistiklerde yer almayan çok sayıda illegal göçmenler de var. Kaldı ki, sadece dini kimliği esas alan bir nüfus sayımı da yok. Bunların çoğu Bangladeş, Hindistan ve Pakistan'dan göç etmesine rağmen, Doğu Afrika'dan gelen Asyalı, Arap, Malezyalı ve Nijeryalı Müslümanlar da bulunuyor. Ayrıca, büyük bir bölümü İn-

giltere'yle bütünleşmiş olan özel bir grubu 40 000 Kıbrıs Türkünü de saymak gerekiyor.

Müslüman göçmenlerin büyük bir bölümü endüstrinin yoğun olduğu Kuzey İngiltere'de (Bradford, Leeds, Birmingham) ve Londra'nın doğu ucunda (London East) yaşıyor. Bunların çoğu yüksek eğitimden yoksundur. Büyük ölçüde Ortadoğu ve Suudi Arabistan'dan gelen destekle inşaa edilmiş, 600'ün üstünde camileri var. Bu nedenle, imamların seçiminde bu ülkelerin sözü geçiyor. Camiler, dini etkinlikler dışında Urduca konuşan Asyalı çocuklara Arapça Kuran dersleri düzenliyor ve Müslümanların biraraya geldikleri lokal görevini de üstleniyor. Londra'daki Regent Parkı'nın bitişiğindeki cami, Avrupa'daki en büyük camidir. Ayrıca Müslümanların iki önemli enstitüsü, "Avrupa İslam Konseyi" ve "İslam Fonu" da İngiltere'de bulunuyor. Bunların dışında, birçok dini, kültürel ve politik eserler de yayımlanıyor.

İngiliz Müslümanlarını diğer Avrupa ülkelerindeki Müslümanlardan ayıran en önemli fark bunların çoğunun İngiliz milletler topluluğuna ait ülkelerden gelmiş olmalarıdır. Bu durum onların İngiliz vatandaşı olmasını ve dolayısıyla ülkedeki demokrasi sürecine katılabilmelerini sağlıyor.

İngiltere'de birçok Müslüman göçmen, sosyal olarak başarılı bir konuma sahiptir. 1981 yılı nüfus sayımına göre, Müslüman erkeklerin %15,6'sı, ülke düzeyinde aynı kategorideki tüm erkeklerin ise sadece %6,5'i "idari işlerde" çalışmaktaydı. Aynı sayıma göre, Müslüman doktor sayısı 10 000'i öğretmen 15 000 ile 17 000'i, mühendislerle, bilim adamlarının sayısı ise 20 000'i buluyordu. Bu rakamlar, göçmenlerin toplumla bütünleşme sürecinin acısız geçtiği

anlamına gelmiyor. İslami bir eğitim sistemi konusundaki talepleri koordine etmek amacıyla 1978'de "National Muslim Education Council" (Müslüman Eğitim Konseyi) kuruldu. 1984'te, Müslümanların iş yerlerinde dini vecibelerini yerine getirebilmelerini kolaylaştıracak kural ve tavsiyeleri içeren bir yasa çıkarıldı. 90'lı yıllarda İngiltere'den Mekke'ye hacca giden Müslümanların sayısı diğer Avrupa ülkelerinden gidenlerin toplam sayısından daha fazla idi.

Salman Rüşdi olayı, dikkatlerin İngiltere'deki Müslüman göçmenler arasındaki politik ve sosyal hoşnutsuzluğa çekilmesini sağladı. Nefret edilen Salman Rüşdi'ye karşı ilk ölüm fermanı talebi, İranlı Ayatullahlar veya mollalardan değil, İngiltere'nin Bradford kentindeki camiden geldi. İngilizler işte o zaman, toplumdan hoşnut olmayan Müslümanların "Şeytan Ayetleri"ni yakmak için düzenledikleri toplantıları, sokaklardaki yürüyüşlerini büyük bir şaşkınlık ve şok içinde izleyerek, tanımadıkları bir İngiltere'yle karşılaştılar. Hatta, Salman Rüşdi olayından sonra bir "İslam Partisi" kuruldu ama, parti seçimlerde bugüne kadar herhangi bir başarı gösteremedi. İngiltere'de yaklaşık iki milyon Müslümanın İngiliz vatandaşı olmasına karşın, parlamentoda bir temsilcileri bile yoktur.

Rüşdi'yi eleştirenlerin başında yer alan köktenci Müslümanların örgütü, "İslam Enstitüsü" başkanı Halim Sıddık 1990'da "Müslüman Çağrısı – Yaşama Stratejisi" adlı yazılı belgede, İngiltere'deki Müslümanların dini görevlerini yerine getirmelerini talep etmekle yetinmeyerek, onlardan İngiliz yasaları yerine İslam yasalarına uymalarını istedi. Bir Müslüman Konseyi ve Danışma Meclisi oluşturulması gerektiğini belirterek, Müslümanların İngiliz toplumuyla bü-

tünleşmeleri düşüncesini reddetti. Sıddık, Batı politik sistemi İslam ile hiçbir şekilde bağdaşmadığı için, "kutsal inek, kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi"ye karşı bir İslam alternativi oluşturmaya çalıştığını söylüyor.

Sıddık'ın çağrısı, İngiltere içinde yeni bir yasal statüye sahip olmasını istediği Müslüman toplumun nasıl oluşturulacağını da aşamalarıyla gösteriyor. Sıddık'ın sözünü ettiği Müslüman toplumda günahkarlara ve Allah'ı küçük düşürenlere karşı yasalar sertleştirilecek, İslamı yaymak için misyonerlik çalışmaları yapılacak ve İslami eğitim veren okulların yanı sıra, bir İslam üniversitesi kurulacaktır. Sıddık'ın çağrısı şöyledir:

"Biz özerk bir toplumuz, dolayısıyla, iç ve dış politikadaki amaç ve hedeflerimizi kendimiz saptayıp, hangi konulara öncelik tanıyacağımıza da kendimiz karar veririz. Çocuklarımıza ayrımcılık uygulayan müdür ve öğretmenlerden bıktık. Kadınlarımızın sürekli "köle olduğunu" ileri süren iddialar canımıza tak etti. Kadınlarımızın Batı dünyasının seks köleleri olmasına asla izin verilmeyecektir. Bizim ıstırap çekenlere mesajımız kısa ve özdür, özgür olmamıza izin verin yeter."

Sıddık çağrısında, Batı demokrasisinin beşiği İngiltere'de Müslümanların kendi politik sistemlerini kurmalarını istedi. 1992 Ocak ayında İngiltere Parlamentosuna karşı 24'ü kadın 155 üyeden oluşan bir "İslami Parlamento" kuruldu. Parlamento üyeleri, seçim yerine Müslüman çağrısına imza koyanlar tarafından atandı. Parlamentonun bu üstten yönetimi ve elit karakteri İngiltere'deki radikal Müslümanların tepkisiyle karşılandığı gibi, yerel Müslüman konseyi temsilcileri de, parlamentoyla işbirliği yapmak istemediklerini açıkladılar. Bu liderler ayrıca, İngiltere'yle bütün-

leşme veya geleneksel Müslüman kimliğini korumak konularında da bölünmüş durumdalar. Öyle gözüküyor ki, genel olarak kendi örgütlerini temsil etmek yerine, birbirlerinin şeref ve namusuna sahip çıkmaya daha fazla ilgi duyuyorlar.

İslam Enstitüsü açıkça, İran nüfuzunda bulunuyor. İngiltere'deki Müslümanların İslam Enstitüsünü ne ölçüde desteklediklerini kestirmek güçtür. Sıddık, yandaşları daha çok Pakistan ile Bangladeşlilerden oluşuyor. Sıddık, militanca konuşmalarına karşın, Londra'nın banliyölerinden Sloug'da bir villada burjuva hayat yaşıyor.

FRANSA

Nüfus sayımlarında dini kimlik sorulmadığı için, Fransa'da ne kadar Müslüman olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ama, yaklaşık 3,6 milyon göçmenden 2,1 milyonun Müslüman ülkelerden geldiği tahmin ediliyor. Bunlara, şu anda sayılan 400 000 olan ve yüksek doğum oranı nedeniyle yılda 100 000 civarında artan Fransız vatandaşı Müslümanları da eklemek gerekiyor. Göçmen ailelerin Fransa'da doğan çocukları, 18 yaşında otomatik olarak Fransız vatandaşı oluyorlar.

Müslüman göçmenlerin büyük bir bölümü, daha önce Fransa'nın sömürgesi olan Tunus, Cezayir ve Fas'tan geliyor. Burada, Türkler dışında, sayıları giderek artan, Senegal, Mali ve Nijerya'dan gelen Afrikalı Müslümanlar da yaşıyor. Bunların çoğu, Fransa'nın sömürgesi oldukları dönemde gelmişler. Bugün ikinci ve üçüncü kuşağını veren bu Müslüman Afrikalılar halk dilinde "les beurs" (Fransa'da

doğan Kuzey Afrikalılar) olarak adlandırılıyorlar. Fransa'daki Müslümanların sayısı Protestanları aşarak, ülkedeki ikinci büyük dini grubu oluşturuyorlar.

Müslüman topluluk, daha çok endüstrinin yoğun olduğu Kuzey Fransa ile Paris ve Marseille'nin banliyölerinde oturuyorlar. Farklı büyüklükteki camilerin sayısı da uzun süredir binin üzerinde seyrediyor. Paris'teki bir özel radyo istasyonundan yapılan yayınlarda "müezzin" müminleri günde beş vakit namaza çağırıyor. Bugün Fransa'da, birbirinden farklı yaklaşık 700 Müslüman dernek var. Kısa bir süre önce yapılan bir araştırmaya göre, Müslümanların %37'si kendilerini İslamın vecibelerini yerine getiren gerçek Müslüman olarak tanımlarken, %38'i sadece inanan Müslüman, %20'si Müslüman kökenli ve %4, ise dinsiz olduğunu söylüyor.

Almanya'daki Türklerin büyük bölümü, Alman vatandaşlık yasası nedeniyle ender durumlar dışında toplumda yabancı olarak yaşamaya mecbur edilirken, Fransa'daki Müslüman göçmenlerin çoğu, daha Fransa'ya ayak basar basmaz, Fransız ailesinin bir ferdi oluyor ve bunların çoğu iyi Fransızca konuşuyor. Fransa'daki Müslümanların büyük bölümü Cezayirlidir. Cezayir'in 1830'dan 1962'ye kadar, Fransa'nın sömürgesi olması yanı sıra, 1962'den sonra da iki ülke arasındaki ilişkiler yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bir zamanlar, Cezayir'in toplam nüfusunun onda biri Fransız idi. Cezayirliler, hatta Senegalliler iki dünya savaşında da Fransızların safında savaştılar. Cezayirliler, Cezayir Fransız sömürgesi olduğu için, "Denizin karşı yakasındaki Fransa'nın" ("la France d'outre-mer") temsilci olarak Fransa parlamentosunda yer aldılar.

Fransa ile Kuzey Afrika arasındaki özel ilişkiler, yılda 20 000 Fransız-Magrip karma evliliğinde ve 25 000

Fransız vatandaşının hâlâ Cezayir'de yaşamasında da kendisini gösteriyor.

Kuzey Afrika'dan gelen misafir işçilerin hemen hemen yarısı Berberilerden oluşuyor. Bunların Fransa'daki sayıları vatanlarındaki sayılarından fazla olması yanı sıra, büyük bir bölümü, özellikle yaşlı kuşak, Arapça'dan daha iyi Fransızca konuşuyor. Berberiler sadık Müslüman olmalarına rağmen, çok az sayıda Berberi aşırı dincidir. Cezayir'de 1991 yılı genel seçimlerinde, Berberiler, İslami Selamet Cephesi yerine, kendi partileri Front des Forces Socialistes'e (Sosyalist Güçler Birliğine) oy vermişlerdi.

Bu nedenle, Fransa'ya olan iş gücü göçü yeni bir olgu değildir. İşgücüne paralel uzun yıllar öğrenci göçü de süregelmiştir. Fransız edebiyatındaki önemli eserler Cezayirliler tarafından yazıldığı gibi, bugün de yazılmaya devam ediyor. Albert Camus de "pied noir" (Cezayir'de yaşayan Fransız) idi ve ilk kitaplarını Cezayir'de yazmıştı. Günümüzdeki Kuzey Afrika kökenli Fransız yazarları içinde, Tahar Ben Jelloun, Katib Yacine ve Raşid Mimouni sayılabilir.

Tabii, bu durum, Magrip ülkelerinden gelen göçmenlerin Fransa'da mutlu çoğunluğa dahil olduğu anlamına gelmiyor. Tersine, göçmenlerin sorunları sık sık sözü edilen yazarlarla, diğer yazarların ana temalarını oluşturuyor.

Fransa'da, Müslüman göçmenler arasındaki İslamlaşma süreci, 1973-74'te başladı. İslamlaşma süreciyle, o yıllarda petrol fiyatlarının düşmesi sonucu gerileyen ekonominin işgücü göçünü etkilemesi arasında doğrudan bir bağ kurulabilir. O zaman, misafir işçiler bir daha geri dönmemek üzere ülkelerine dönmek veya yasaların misafir işçilere tanıdığı haktan yararlanarak ailelerini Fransa'ya getirip, burada sürekli yaşamak gibi iki seçenekle karşı karşıya kaldılar.

Daha önce birçok misafir işçi, ülkeleri ile Fransa arasında gidip gelmeyi tercih ederken, bu kez sürekli oturmaya zorlandılar. Çocuklar artık yabancı topraklarda başka bir kültür içinde yetişecekti. Bu durum onları, dini vecibelerini yerine getirebilmelerini mümkün kılacak imkanları sağlamaya itti. Fransız İslam bilimcisi Gilles Kepel, Fransa'daki İslamı inceleyen üç yıl süren bir araştırma yaptı. Kepel, o yıllarda Müslüman göçmenler arasındaki ilişkileri "İç Kale" adlı çalışmasında topladı. Araştırmaya göre, Fransa'daki Müslümanların çoğu yabancı bir ülkede doğup büyüyen çocuklarına kendi inancını öğretmek istiyordu.

Onların bu miras ile ne yapacakları o kadar önemli değildi. Ona kendileri karar vereceklerdi. Önemli olan, onlara İslam dinini öğretmekti. Kepel çalışmasında, birçok ailenin çocuklarının kendilerinden kopacağından korktuğunu da belirtiyor. Çocukların İslam'ı öğrenmelerinin, aileleriyle bu yabancı ülkede ortak bir zemine sahip olmalarını sağlayacağını bildiriyor. Ayrıca, Fransa'nın betonarme banliyölerinde güvenden yoksun yetişen gençlerin güvenlik duygularının gelişmesine de katkıda bulunacağını kaydediyor.

Fransız kurumları da, bu banliyölerde yetişen Müslüman gençlerin, kendi aralarında çeteler oluşturarak, yıkıcı eylemlerde bulunmalarına karşı en iyi yöntemin, onlara, binaların bodrum katlarında dini ibadetlerini yerine getirmek amacıyla lokal vermek olduğunun farkına vardılar. Buralar küçük lokeller olmalarına karşın, cami diye adlandırılarak, kısa bir süre içinde tüm Fransa'ya yayıldılar. Bunların, sosyal barışı sağlamaya katkıları olduğu gibi, akla aykırı gelmesine karşın, Magrip göçmen gençlerinin, toplumla bütünleşmelerine de yardımcı oldu. Bunların Fransız toplumuyla bütünleşmeleri için önce, kendi Müslüman kimliklerini bul-

maları gerekiyordu ve camiler bu amaç için uygun bir çözümdü.

Entegrasyona ilişkin problemleri elbette, sadece bu yolla çözmek mümkün değildir. Kuzey Afrika ve Afrika'dan gelen göçmen gençlerin işsizlikten en fazla etkilenen insanlar olmalarının yanı sıra, bunların toplumda sosyal marjinal gruplar olarak yaşamaları, Fransız toplumuna karşı bir tehlike olarak algılanıyor.

Bugün Müslüman göçmenlerin seçme ve seçilme hakları yok ama, bu durum Fransa'da doğan gençlerin çoğunun otomatik olarak Fransız vatandaşı olmaları nedeniyle değişiyor. Müslüman seçmenlerin sayısının artması, toplumdan istedikleri talepleri daha örgütlü bir şekilde dile getirmelerini sağlayacaktır. "Fransa'daki İslamcı Örgütler Federasyonu" ("Union des Organisations Islamiques en France") daha 90'lı yılların başında bu açıdan bir ilerleme kaydetti. Fransa'nın Creuil kentinde üç Müslüman kız öğrencinin geleneklere uyarak türban ile okula gelmeleri üzerine başlayan mücadelenin uzun sürmesi üzerine okul yönetimi, "école laique" yani laik okul ilkesinden ödün vermek zorunda kaldı. Bu sorun, laik bir devletin, İslam militanlarıyla geçinmesinin ne kadar güç olduğunu gösteriyor. Bu örgüt şimdi de, temel okullardaki kız erkek karma sınıfların kaldırılmasını talep ediyor.

Bu gelişmeler Fransızların İslam konusundaki görüşlerini olumsuz etkiledi. Konuya ilişkin bir kamuoyu araştırmasında, her dört Fransızdan üçü, bağnaz kelimesinin İslam'ı çağrıştırdığını söylerken, üç Müslümandan ikisi kendi diniyle hoşgörü kavramı arasında bir bağ gördüğünü bildirdi. Araştırmaya katılan Fransızların sadece %41'i ülkelerindeki Müslümanların İslam kurallarına uyarak yaşamanın

mümkün olduğunu düşünürken, Müslümanların %75'i bunu kendi hakları olarak gördüklerini belirttiler.

Fransa'da kentlerdeki Müslüman gençlerin örgütü, Müslüman Gençler Birliği'nde ("Inom Union des Jeunes Musulmans") yeni bir eğilim gözleniyor. Bunlar Müslüman ülkelerden gelen imamların nüfuzuna karşı çıkıp, onun yerine, Müslüman Fransızların kontrolünde camilerde bile dili Fransızca olan bir Fransız İslamı geliştirmek istiyorlar ama, Müslümanlar arasında hâlâ köktenci Tunus Partisi "an Nahda"nın önde gelen bir üyesi tarafından yönetilen İslamcı Örgütler Federasyonu (Union des Organisations Islamiques en France) egemendir.

Cezayir'deki ortam yeni bir istikrarsızlık faktörü olarak karşımıza çıkıyor. Köktendinci İslami Selamet Cephesi (FIS) Paris dahil olmak üzere Müslüman göçmenler arasınnda politik bir yer edinmeye çalışıyor. 1991'de Paris'te, kurulan "Fraternité des Algériens de France" (FAF) adlı Fransa'daki Cezayirliler Birliği, FIS'i destekleyen bir dizi eylem düzenlemişti. Örgüt 1993'te yasaklandığında, tüm Fransa'da yüzlerce örgütü bulunmaktaydı. Bunların Fransızca yayın organları Critére ve Résistance'in çıkarılmasına izin verilmemesine karşın çalışmaları devam ediyor. Fransa'daki yetkili kurumlar, militan İslamcıların Paris, Marseilles, Lyon ve Lille kentlerinde toplandıklarını ve sayılarının 3 000'i bulduğunu bildiriyorlar.

Cezayir'dekine benzer gelişmelerin, Fransa'daki Müslümanlar arasında da yerleşeceğine ilişkin kaygıların, Fransa'nın köktendinci eğilimlere karşı sert tavır almasına neden olacağa benziyor. Kasım ayında iki Türk ve bir Faslı kız öğrenci, velilerin teşvikiyle Creuil kentindeki gibi okula türbanla gittiklerinde, okuldan atılmaları yanı sıra, Allah'ın

yasaları Fransa'nın yasalarından daha üstündür, diyerek onları destekleyen imam da, Türkiye'ye iade edilmişti.

ALMANYA

Almanya'da bugün yandaşlarının sayıca arttığı tek din İslamdır. Türkler, ülkedeki toplam iki milyon Müslüman içinde yaklaşık 1,9 milyon ile çoğunluğu oluşturuyorlar.

Bu nedenle, Almanya'daki İslam'a, Türkiye'den gelen "liberal" Hanefi mezhebinden Müslümanların damgasını vurduğu söylenebilir. Türkler endüstrinin yoğun olduğu Bavyera, Baden-Württemberg ve Hessen eyaletleri ile, Ruhr havzası ve Batı Berlin'de yaşıyorlar. onların çoğu büyük kentlerin çevresinde veya özellikle Münih, Frankfurt, Köln-Aachen ve Berlin'de kent merkezlerinde oturuyorlar. Berlin'de Kreuzberg Türklerin hakim olduğu bir bölgedir.

Bir yıl önce Türkler üzerine Alman titizliliğiyle yapılan bir araştırmada, 680 000 meslek sahibi, 104 000 işsiz, 75 000 emekli, 600 000 ilk, orta ve lise ve 12 000 yüksek öğretime giden Türk öğrencisi olduğu saptanmıştı. Araştırmada, Türk işadamları ve firmalarının yatırımlarının 28 milyar mark olduğu, bu firmaların 150 000 kişiyi çalıştırdığı ve bunlardan 50 000'in Alman erkek ve kadın iş gücünden oluştuğu da belirtiliyor. Ayrıca, 45 000 Türkün ev sahibi olduğu ve 400 000 Türk ailesinden 135 000'in konut fonlarına ev almak için para yatırdığı, Türklerin Alman Bankalarındaki tasarruflarının 17 milyar mark tutarında olduğu kaydediliyor.

Türkiye'den Almanya'ya göç, iki ülkenin 1961 yılında imzaladıkları "misafir işçi" anlaşmasıyla başladı. Konjonk-

türün yüksek olduğu Almanya'da, Berlin duvarının örülmesiyle acil iş gücüne duyalan ihtiyacın artması bu anlaşmayı doğurmuştu. Örneğin, o yıllarda, başta metal endüstrisiyle, inşaat sektöründeki 550 000 iş için, sadece 180 000 Alman başvurmuştu. Almanya'nın daha önce, Yunanistan, İtalya ve İspanya ile yaptığı anlaşmaya benzer anlaşmayı Türkiye'yle imzalamasından sonra, ilk yıllarda sadece 10 000 işçi gelmişti. Bu sayı 1973 yılında 615 000'e yükseldi. Anlaşmanın çıkış noktası, birkaç yıl çalışan işçileri gönderip yerine yenilerini alarak, Almanya'da yerleşmelerine engel olmaktı. İşverenler bu ilkeye karşı çıktılar. Çünkü: Kısa süre içinde çalışkan ve emirlere itaat eden Türk işçilerinden memnun kaldıkları gibi, sürekli yeni işçi eğitmekten de yana değillerdi.

1973'teki petrol kriziyle birlikte meydana gelen ekonomik gerileme, Avrupa Topluluğu dışındaki ülkelerden işgücü sağlamaya engel oldu. Bu durum, Türk işçilerini ya ülkelerine dönme veya orada yerleşip, ailelerini de yanlarına alarak yeni bir gelecek kurma seçenekleriyle karşı karşıya getirdi. Çoğu, Almanya'da kalmayı tercih ederek, ailelerini yanlarına aldı. Böylece misafir işçiler artık göçmen oldular.

Araştırmalar, Almanya'daki Türkler arasından üç tür İslam kimliğinden söz edilebileceğini gösteriyor.

Oldukça küçük bir grubu oluşturan burjuva Türkler, Atatürk'ün izinden giderek, dinle aralarına mesafe koyuyorlar. Bunlar açısından din, sadece iki dudak arasında itiraf edilen ve laik günlük yaşamda hiçbir rol oynamayan bir olgudur.

İkinci grup ise, yine küçük bir grup olan ve araştırmalara göre, 40 000 kişiden oluşan radikal İslamcı görüşü benimseyenlerdir. Bunlar, Türklerin Alman toplumuna enteg-

re olmalarına karşı çıkarak, ona parelel ve İslam yasası "şeriat"a dayalı bir devlet kurmak için çaba gösteriyorlar. Humeyni'nin İran'ına, Mısır ve Suriye'deki Müslüman Kardeşler Örgütü'ne yakınlık duyuyorlar. Bu hareketler içinde en çok tanınanı, Süleymancılar Örgütü'dür. Örgüt ismini, Türkiye'de politik çalışmaları yasaklanan köktendinci Süleyman Tunahan'dan alıyor. Süleymancıların merkezi Köln kentindedir ama, İslam Kültür Merkezleri takma adıyla tüm Federal Almanya'da örgütlenmiş durumdalar. Bu gruplara, Erbakan'ın Milli Selamet Partisi'ni destekleyenleri, sağ uçtaki diğer partileri, dervişleri- nakşibendileri de eklemek gerekir.

Büyük çoğunluk, bu gruplardan uzak durup, dini vecibelerini sessizce yerine getiriyor. 80'li yılların ortalarında yapılan bir araştırmada, yetişkin Müslümanların %30'u camiye düzenli olarak gittiklerini, %50'si Ramazan Bayramı veya Mevlit Kandili gibi özel günlerde ziyaret ettiklerini belirtiyor. Camiye düzenli gidenlerin %70'i, tüm Türklerin ise, sadece %40'ı oruç tuttuğunu söylüyor.

Türk gençleri arasında ise, birbirine karşı iki akımın varlığı gözlenebilir. Bunlardan birincisi, dine sırtını çevirip okul ve iş yerlerinde dini kimliklerini tamamen kaybedecek ölçüde laikleştirilip Almanlaştırılanlardır. Bu grup görünürde, Alman toplumunda başarılı olan gruptur. Toplumda daha az başarılı olanlar ise dine yönelerek, dini vecibelerini Almanya'da, birçok kez ülkelerindekinden daha fazla yerine getiriyorlar. Bu olgu, dindar olmaktan çok göçün bir sonucu olan boşluk ve köksüzlük duygusundan kaynaklanıyor.

Almanya'daki Türklerin %80'i, oraya yerleşmek isterken, bu oran ülkede doğan genç Türkler arasında %100'e

ulaşıyor. Türk göçü görünürde başarılı bir tablo sunmasına karşın, madalyonun bir de arka yüzü var.

Her beş Türk öğrenciden biri geri çocukların eğitim gördüğü okullara giderken, bu oran Yunanlılar arasında elli de birdir. Bu bağlamda, etnik bir alt proleter tohum oluşuyor ve marjinalleştirilen Alman-Türk gençleri sadece Alman "beylere" değil, Almanya'daki orta ve burjuva sınıf Türklere de başkaldırıyorlar. Demek ki burada, köktenciler tarafından kullanılabilecek, yeniden İslamlaştırmaya elverişli ve çoğulcu toplumun normlarıyla çatışmaya hazır bir zemin var.

Buna rağmen, Almanya'daki Türklerin çoğu hem Türk hem de Alman devletine sadık insanlardır. Almanya'daki Türk toplumunun büyük bir bölümünü içine alan örgüt, Alman İslam Konseyi'dir ("Der islamische Rat in der Bundesrepublik"). Normal örgütleşme biçimi Türk dernekleri kurmaktır. Türk kulüpleri, Türk-İslam dernekleri ve İslam-Kültür derneklerinin sayısının çok fazla olması yanı sıra, bu derneklerde Sufizm dahil olmak üzere İslam içindeki tüm mezhep ve görüşler örgütlenmiş durumdadır. Bu derneklerin verdiği din dersleri, çoğu kez otoriter eğitim yöntemleri nedeniyle veliler tarafından kabul görmediği gibi, veliler "yabansı kuran kurslarının" çocukların Alman toplumuyla bütünleşmesine engel olabileceğinden de kaygı duyuyorlar.

Entegrasyonun büyük uzlaşmazlıklar yaşanmadan sancısız bir şekilde başarılması kuşkusuz Alman kurumlarının giderek büyüyen ve Türkleri öldürmeyi hedefleyen saldırılar şeklinde kendisini gösteren yabancı düşmanlığına karşı köklü önlemler almasına bağlıdır. Bu baskılar devam edip planlanmış soykırımı şekline dönüştüğü takdirde radikal grupların gücü artacaktır.

Türkiye'de eylemleri yasaklanan bu grupların örgütlen-

melerine, politik etkinliklerine ve dini vecibelerini yerine getirebilmelerine Almanya'da olanak ve garanti veriliyor. Almanya'nın açıklık ve demokratik özgürlükleri içeren ortamını kötüye kullanan ve otoriter hedefleri ve şiddeti politik araç olarak savunan gruplar bu ortamdan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanıyorlar. Bu durum Almanya'da kültürel kimliklerini ve dillerini ifade edebilen, hem demokratik hem de demokratik olmayan yöntemlerle örgütlenen ve bu şekildeki çalışmaları Türkiye'de yasaklandığı için illegal veya yarı illegal olmaya zorlanan Kürtler için de geçerlidir. Söz konusu durum, Kürt ve Türkler arasındaki iç hesaplaşmaların Alman topraklarında yürütülmesine neden olduğu gibi, Almanya'nın Türkiye'deki yeraltı örgütlerine mali kaynak sağlayan önemli bir merkez haline gelmesini de sağlamıştır.

Söz konusu örgütlenme, PKK'nın yanı sıra, Türkiye'de eylemleri yasaklanan ve Almanya'da 1980'den sonra yasal olarak çalışmaya başlayan İslam köktenciler için de geçerlidir. 1984'den sonra kendisini, "İslami Cemiyet ve Cemaatlar Birliği" olarak adlandıran örgütün merkezi Köln'dedir. Bu örgüt İran yönetimine sempati duyuyor. "Avrupa İslam Birliği" ile birleşmiştir. Örgütün lideri Türkiye'den göç eden Cemalettin Kaplan'dır. Cemalettin Kaplan, kendisinin tanımladığı "İslama karşı" olanlara şiddet kullanmanın zorunlu olduğunu bildiriyor. Üyeler, gelirlerinin %2,5'ini örgüte zekat olarak ödüyorlar. Aynı zamanda, örgütün üye sayısının 6 500 olduğunu yani, Almanya'da oturan Türklerin sadece %0,3'ünü teşkil ettiğini de vurgulamak gerekiyor.

Alman vatandaşlık kuralları "kan hakkı" (jus sanguinis) esasına dayandığı için bugün sadece 100 000 Türk-Alman vatandaşı olabilmiştir. Dolayısıyla, Türklerin büyük bir bö-

lümü Alman politikasında seslerini duyuramıyor. Almanya'da yaşayan ikinci ve üçüncü kuşaklar bile hâlâ yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkına sahip değiller. Onlar Almanya'da Türk, Türkiye'de de "Alamancı" olarak adlandırılıyorlar.

Almanya'da yaklaşık 700 000'i bulan Müslüman öğrenciler için düzenli bir din eğitimi yoktur. Bayern, Hamburg ve Nordrhein-Westfalen eyaletlerinde birinci sınıftan üçüncü sınıfa kadar bazı modeller deneniyor. Bunların dışında başka bölgelerde de, din dersi Türkçe dersi ile birlikte veriliyor. Alman eğitim kurumları için en önemli güçlük, çok sayıdaki Türk dernek ve birlikleri içinde sorunu görüşecekleri bir temsilci bulamamalarıdır.

İSVEÇ

İsveç'te 1953'te yaşayan yaklaşık 500 Müslümanın sayısı 1966'da 1000'e, 1977'de ise 10 000'e yükseldi. İsveç'teki dini topluluklar hakkında 1963'te yapılan kilise-devlet ortak araştırma raporunda Müslümanlar hakkında okunacak kayda değer bir bilgi yoktur. Basının İslam ve İsveç'teki Müslümanlar hakkındaki ilgisi de, 1970'li yılların sonlarında İran'daki gelişmelerle başlamış ve 1979'da Şah'ın düşüşüyle doruk noktasına ulaşmıştı. Geleceğe ilişkin araştırmalar yapan kuruluş ilk kez aynı yıl, İsveç'te İslam adlı bir seminer düzenlemişti.

İsveç'teki Müslümanlar, ülke genelinde birkaç örgütte toplanmış durumdalar. İlk önce, İsveç'teki İslam Cemaatleri Birliği kuruldu (Förenade Islamska Församlingar i Sverige). Bu örgütten, İsveç Müslüman Konseyi doğdu (Sveri-

ges Müslimska Rad). Temel amacı, küçük Müslüman toplulukları örgütlemek olan bu örgütün kendi verilerine göre, 50 000 üyesi var. Amacı, üye Müslüman toplulukların, İslam kimliğini desteklemek, korumak, savunmak, güçlendirmek ve Müslümanların ruhani ve maddi refahları doğrultusunda çalışmak ve aynı zamanda Müslüman çocuklara İslam eğitimi vermektir. Bu örgüte yaklaşık 50 Müslüman örgüt üyedir.

1984'ten sonra kurulan İslam Kültür Merkezleri Birliği, (İslamska Kulturcenter Unionen i Sverige) Sünni mezhebine dahil Müslümanları temsil ediyor. Kendi verilerine göre 25 000 üyesi var. Bu örgüt, 1987'de, 6 Sünni Müslüman Kadın örgütüyle birlikte İslam Kadınlar Birliği, (İslamska Kvinno, Förbundet)'ni kurdu. Kendi verilerine göre üye sayıları 1 800'dür. İslam Kadınlar Birliği, İslam Gençler Birliği, İsveç İmamlar Konseyi ve İslam Kültür Merkezleri Birliği hep birlikte İsveç İslam Konseyi'ni (İslamska Radet i Sverige) oluşturdular.

İsveç'teki, Müslümanların sayıları konusunda kesin bilgi yoktur. Yukarda sözü edilen örgütlerin verilerine göre, toplam 80 000 üyeleri var. Bazen 100 000 oldukları söyleniyor. Ancak, bu rakamın gerçek sayının altında olması gerekiyor. Çünkü: Sadece İran'dan 1979'dan sonra gelenler 60 000'dir. Bu sayı yakın akrabaların da getirilmesiyle devamlı büyüyor. Boşnakların sayısı yakın akrabalar yanı sıra, göç nedeniyle de büyük ölçüde artacaktır. Yüzyılın başlarında, İsveç'teki Müslümanların 200 000'i bulması bekleniyor. O zaman, Müslümanlar ikinci büyük dini topluluk olacaklar.

İsveç'te cami sayısına gelince, Göteborg kentindeki Pakistan Ahmediya mezhebine ait cami dışında, Malmö ken-

tinde Rosengard'daki camiyi ve Trollhättan kentinde yakılan camiyi sayabiliriz. İsveç'teki din özgürlüğüne karşın tıpkı, Stokholm'de Björns bahçesindeki cami inşaasında olduğu gibi, cami yapımına ilişkin planlar sürekli protesto edilmiştir. Galiba, Stokholm, dünyada camisi olmayan en büyük "Müslüman" kentlerden biridir. Yine İsveç'te, 1989'da çıkarılan hayvanları koruma yasasına göre, Müslüman ve hatta Yahudi törelerince kurban yasaktır.

Bosna-Hersek'teki savaşın bir uzantısı olarak, İsveç'teki İslam özel bir nitelik taşıyacaktır. Burada kısa süre içinde yüksek eğitimli, kendilerine ve çocuklarına yeni bir gelecek kurmak isteyen, Avrupalılaşmış ve çoğu laik 100 000 Müslüman yaşayacaktır. Bu nedenle, bu grubun toplumla bütünleşmesini sağladığımız takdirde önümüzdeki birkaç on yıl içinde İsveç'in entellektüel kapasitesinin büyük bir bölümü Müslümanlardan oluşacaktır.

Avrupa İslamı mı, Getto İslamı mı?

Müslüman göçmenlerin toplumla bütünleşmelerini kolaylaştırmaya yönelik politikanın başarıya ulaşması için şu durumları gözönünde bulundurmak gerekiyor.

- Şimdiden, Avrupa ülkelerinin çoğunda Müslüman göçmenlerin sayısı oldukça fazladır. Bunlar zamanla daha da artacağı gibi büyük bir bölümü yeni ülkelerinin vatandaşı olup oy hakkı elde ederek, politik talepleri de büyüyecektir.
- Müslümanları toplumla bütünleştirmek kolay olmadığı gibi, daha önce gelen diğer gruplarla karşılaştırıldığında kendileri de entegrasyona fazla niyetli değiller. İslam kimli-

ğini oluşturan adet ve töreler, onların şimdi yaşadıkları toplumda normal olarak kabul edilen değer yargılarından farklıdır. Onlar zamanla yerli halkın sahip olduğu haklar dışında, özel hak ve statü talebinde bulunacaklar ama, bu talepleri gerçekleştirmek birçok kez güç olduğu gibi, aşağıda değinilecek gerginlikler nedeniyle de bunların yerine getirilmesi mümkün değildir.

- Müslüman örgütler aracılığıyla kendi ülkelerinde istenmeyen ve demokratik olmayan hareketler, yaşadıkları yeni ülkelere taşınabiliyor. Hem Müslüman devletlerdeki hükümetler, hem de çeşitli mezhep ve örgütler göçmenleri kendi özel çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışıyorlar ve çalışmaya da devam edeceklerdir.

Bu güçlüklere karşın, Müslüman göçmenlerin entegrasyonu nasıl sağlanacak?

Yahudi ve Hıristiyanlar Kutsal Kitaba dahil halklardan sayılmalarına karşın, tarihte İslam her zaman egemen ve üstün bir din konumunda olmuştur. Durum böyle iken, Müslümanlar Avrupa'da azınlık olarak yaşamayı öğrenmenin yanı sıra, modern Avrupa toplumunun temel taşları olan, çoğulcu ve laik toplumsal sisteme damgasını vuran, farklı politik ve dini görüşlere sahip insanlara, hoşgörüyle davranmayı kabul etmek zorundadırlar.

Amaç, bizim onların, onların da bizim değer yargılarımıza karşılıklı saygısı ile kültürel ve dini kimliklerini muhafaza ederek, en kısa sürede İsveç toplumuyla bütünleşmelerini sağlamaktadır. Ancak, göçmenlerin dinlerine saygı, çocuklarının ebeveynler istemiyor, diye bazı derslerden muaf tutulmalarını sağlayacak kadar ileri gitmek anlamına gelmemelidir. Aynı şekilde, kendi dinlerinde yapılacak yoğun bir eğitim de ailelerin özel sorunu olduğu gibi, şu anda en-

tegrasyonu güçleştiren ana dili eğitimini de göçmenler kendileri üstlenmelidir. Müslümanlar Avrupa'da yetişen genç kuşakların, kültürel miraslarını koruyarak bu topluma sosyal uyumlarını sağlamak için gençlik örgütleri içinde de etkin olmak zorundadırlar. Yine aynı amaçla, Müslüman örgütler işbirliği yapmalı ve dini anlaşmazlıklar nedeniyle Avrupa topraklarında birbiriyle savaşmaktan kaçınmalıdırlar.

İslamın yabancı ve tehlikeli bir inanç olduğuna ilişkin damganın silinmesi için, sadece Avrupa'da doğan Müslümanlardan değil, sonradan Müslüman olmuş yerli kişiler arasından da bir "yerel" liderin çıkması gerekiyor. Örneğin, İsveç'te Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçen İsveçli yazar ve Sufist, Torbjörn Säfve veya daha önceki dönemlere gidersek, Abdul Hadi el-Maghrabi yani ressam Ivan Aguéli gibi kişiliklere ihtiyaç vardır.

Müslümanların büyük bir bölümü, yeni ülkelerindeki yasa ve kuralları izlemekten yana olmalarına karşın, bu istek, "katıksız" ve uzlaşmasız İslam isteyen örgütlerce yapılan çağrılarla çökertilmeye çalışılıyor. Bu nedenle, çok kültürlülük kavramını tamamen gevşek bir yorumla veya İsveçlilerin genel olarak yanlış olan iyimser, sevimli ve ilgisiz tavırları sonucu İngiltere'de olduğu gibi ayrı bir Müslüman parlamentoya veya buna benzer kuruluşlara izin verilmemelidir.

Ayrıca, bağnaz dini ve politik örgütlerin, Avrupa'daki mültecilik konumlarından yararlanarak, ülkelerine karşı yürüttükleri yıkıcı eylemlere veya kendi iç hesaplaşmaları sonucu çıkan şiddete asla müsaade etmemeliyiz. Hiçbir koşulda bunların totaliter görüşleri hoşgörüyle karşılanamaz. İs-

lama din olarak sempati gösterip, Müslümanların dini vecibelerini yerine getirebilmeleri amacıyla elimizden gelen kolaylığı sağlarken, yasalarımızdan taviz vermeyeceğimizi de büyük bir kararlılıkla göstermeliyiz. Aynı zamanda, her türlü dini ifadeyi köktendincilik ve bu topluma uyum sağlamak istememek şeklinde değerlendirmemek için de çok dikkatli olmalıyız. Göçmenler arasında gelişecek bir İslamlaşma süreci, çoğulcu toplum ve demokratik devlet kurallarıyla çeliştiği takdirde tehlikelidir. Müslüman ülkelerden gelen göçmenlerin büyük bir bölümü din ve dindarlığı esasen göçün bir ürünü olan köksüzlük ve boşluk duygusunu önlemek amacıyla kullanıyor. Dolayısıyla, dindarlık onların içinde yaşadıkları topluma karşı duydukları bir protesto olmaktan çok, kendi kültüründen kopmanın bir ürünüdür. Bu nedenle, giderek artan dindarlık, laik Avrupa toplumuna karşı duyulan kuşku ve hoşgörüsüzlükle eş anlamda değildir. Tersine, onlarda hoşgörüyü destekleyecek bir iç huzur yaratarak toplumla bütünleşmelerine yardımcı olabilir.

Batı demokrasilerinin çoğulcu ortamından yararlanarak, Avrupa ve Hıristiyanlığa karşı nefret dolu eylemlerde bulunanlar büyük bir kararlılıkla sınır dışı edilmelidir. Aynı zamanda, radikal Müslüman grupları, Batı dünyasını içinden çökertecek bir belirti olarak da görmemeliyiz. Böyle bir durum söz konusu olmadığı gibi, bu tür bir çalışmayı planlayacak güçte bir Müslüman lider de yoktur. İslamdaki farklı mezhepler arasındaki düşmanlık ve iç çelişkiler, Batı'ya karşı duyulan düşmanlıktan daha fazladır. Fransa'daki Arapların sadece %6'sı camiye giderken, İsveç'teki 60-70 000 Müslümandan çok azı köktencidir. Bunların büyük bir bölümü için din, kültürel kimlik anlamına gelmektedir.

Avrupa ile sadece, politik amacı olmayan hoşgörülü ve

liberal bir İslam bütünleşebilir ve bu tür bir bütünleşme de, göçmenlerin ekonomik ve sosyal entegrasyonlarıyla gerçekleşebilir. Avrupa'da hoşgörülü ve liberal bir Müslüman topluluk yaratabilmek için, her şeyden önce göçü kontrol altına almak ve Avrupa ülkeleri arasında ortak bir göçmen politikası uygulamak şarttır. Bu hedefe ulaşmak için de, entegre olmak isteyenlerin kendilerini bu toplumda istenilir hissetmeleri ve burayı evleri olarak görmeleri gerekmektedir. Esasen, köktendinciler, "ben nerede kendimi evimde hissediyorum" duygusundan yararlanarak, bir ruhsal getto yaratıp, siz ne burada, ne rüşvetin alıp yürüdüğü, ahlaken çöken hükümetlerin yönettiği ülkenizde evinizdesiniz diyerek, onları her iki ülkeye karşı kışkırtıyorlar.

Müslüman göçmenlerin kendilerini toplumun bir parçası olarak hissetmeleri için şu önlemlerin alınması gerekiyor.

- İslam yerel bir din olarak kabul edilmelidir. Bir Müslümanın, tutucu dini akideleri olan bir Hıristiyan veya bir Yahudi kadar iyi bir İsveçli olamayacağını söyleyen kesin bir gerekçe bulunmadığı gibi, camilerin İsveç mimarisine, kiliselerin Halep, Şam, Musul ve Kahire'ye kattıkları güzellik kadar doğal bir güzellik katmayacağını söylemek de mümkün değildir.
- Din derslerinde İslama daha fazla yer vermekle yetinmeyerek, okullarda İslamı zorunlu ders yapmalıyız. İslam ile Hıristiyanlık karşılıklı şeytanca ön yargılarından kurtulmak zorundadır. Bilgisizlik, ön yargı ve nefret duygusu yaratıyor. Bu nedenle, medyanın da bugün İslam hakkında verdiği tek düze görüntüyü düzeltmesi gerekiyor.
- Toplum, Avrupa'ya entegre olmak isteyen ancak, hem yerli bağnaz ve yabancı düşmanı gruplar, hem de Müslü-

man bağnazlar tarafından baskı altında tutulan kişileri korumalıdır.

- Göçmenlere kendi düşünce, görüş ve dileklerini ifade edebilecekleri olanaklar sağlanmalıdır.
- Göçü zorlayan koşulları ortadan kaldırmayı hedefleyen insani bir dış politika uygulanmalıdır.

Göçmenler bu şekilde entegre edildikleri takdirde, Avrupa'daki Müslüman topluluk, kendi ülkeleriyle Avrupa arasında bir köprü görevini üstlenebilir. O zaman, "Avrupa Müslümanları" demokratik düşünce tarzını, liberal fikirleri ve reformları kendi ülkelerine aktararak örnek olabilirler. Böylece, Müslüman topluluk ile ana vatanları ve yeni ülkeleri arasında olumlu bir üçlü ilişki doğabilir. Çünkü; onların büyük bir bölümü kökleriyle yakın ilişki kurmak istiyor. İşte o zaman İslamda zorunlu olan reform hareketi, Avrupa'dan Müslüman dünyanın ruhi, politik ve maddi kriz içinde bulunan Arap kesimine ışınlarını yayabilir.

Bu nedenle, birinci kuşak Müslümanlar arasında reformcu ve modern İslamı desteklemek gerekiyor. Bu durum, köktenci Müslümanların Avrupa topraklarından kendilerine karşı yıkıcı eylemlerde bulunmalarını istemeyen birçok Müslüman rejimin de yararınadır. Dolayısıyla, Avrupa demokrasisi ile İslamın ateş ve su gibi birbirlerine karşı yıkıcı bir ilişki içinde olmaları zorunluluğu yoktur.

Müslüman göçmenler topluma entegre edilmedikleri ve dinin koruyuculuğu altında gettolarda toplanarak, marjinal bir grup olarak %50'nin üstünde işsizlikle yaşamaya devam ettikleri takdirde, onları baskıcı bir toplum olarak gördükleri İsveç'e karşı kışkırtan din hocaları öncülüğünde, gettolarda köktenci yeraltı Kuran kurslarının gelişmesini önlemek mümkün değildir.

İşte o zaman, modern, hoşgörüye dayalı bir "Avrupa İslamı" yerine İslam dünyasındaki köktenci güçler tarafından desteklenen bir "getto İslamı" doğacaktır. Tüm Batı Avrupa'da bugün radikal mollalar, Müslüman göçmenlerin bu ruhsal, kültürel ve maddi problemlerinden kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaya çalışırken, Fransa'daki Jean-Marie Le Pen, Almanya'daki Franz Schönhuber ve Avusturya'daki Jörg Haider ve İsveç'teki göçmenlere özellikle Müslüman göçmenlere karşı olan Vivianne Franzén ve Yeni Demokrasi Partisi'nin diğer politikacıları da bu kutuplaşmayı teşvik ederek onların ekmeğine yağ sürüyor.

Gelişme bu yönde sürerse, İsveç'teki militan Müslüman örgütler, kavgalarını her türlü kötülüğün vücut bulmuş bir şekli olarak gördükleri Avrupa'ya karşı yürüteceklerdir.

İşte o zaman "kutsal savaş" Müslüman dünyası ile Batı dünyası arasında silahlı bir çatışma şeklinde değil, Avrupa'daki gettolarda gerilla savaşı olarak beklediğimizden daha erken gerçekleşecektir.

Elhamra - Modeli Avrupa'ya Örnek Olabilir mi?

İslam ve Hıristiyanlık yaklaşık 1 400 yıl birbirine rakip ve daha çok da, iki düşman komşu olarak yaşadılar. Bu iki din, aynı Musevi, Helen ve Doğu kültürü mirasını paylaştıkları için, kardeş dinler olarak görülebilirler. Onlar aynı zamanda hem tanıdık hem de ezeli düşman idiler. Aralarındaki düşmanlığın bu denli sert olmasının nedeni aynı geçmişe sahip olmalarıdır. Bu dinleri, aralarındaki benzerlikler farklılıklarından daha çok ayırmıştır.

Her ikisi de, Tanrı'nın kesin buyruğunu, insanlığa iletme görevinin kendisine verildiğine inandığı için diğerini bu görevini yerine getirmesinde en büyük engel olarak gördü.

İslam ile Hıristiyanlık arasındaki ilişkileri ve bu iki dinin Musevilikle ilişkilerini, aralarında yüzyılları bulan dönemler belirlemiştir. Hıristiyanlık, Museviliği tamamen reddetmemesine karşın, onu eksik ve eski bir din olarak görür, kendisini ondan sonra gelen gerçek ve kesin din olarak kabul eder.

Hıristiyanlar, kendilerinden sonra doğan dinleri sahte buldukları için, onlara hoşgörüyle yaklaşmaları da mümkün değildi. İşte bu bakış açısı, İslama çok olumsuz yaklaşmalarına neden olmuştur. Bu nedenle, Hıristiyanların egemen oldukları yerlerde yüzyılımıza kadar İslama yaşam hakkı tanınmamıştır.

İslam da tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi, kendisinden sonra gelen dinleri kabul etmez. Hz. Muhammed, İbrahim peygamberden başlayıp Musa ve İsa peygambere kadar tüm peygamberlerin en son gelenidir. Ondan sonra başka peygamber yoktur. Bu nedenle, kendilerini İslamın yenileyicileri olarak gören Ahmediya yandaşlarıyla, kendilerini bağımsız bir dini sistem olarak kabul eden Bahayiler, sürekli İslamın baskısına maruz kalmışlardır. Bu baskı Hıristiyanların bir zamanlar İslama uyguladığı baskıya benzer bir baskıdır. Buna rağmen, İslam gerek Hıristiyanlığı gerekse, Museviliği kendisinden önce gelen öncü dinler olarak görür. Bu dinler en son peygamber, Hz. Muhammed'i kabul etmedikleri için eksik dinlerdir, ama tek tanrılı dinler gibi hoşgörüyle kitaplı dinlerin mensupları olarak hak kazanmışlardır.

Arapların 630'da Arap Yarımadası'nı işgali, Suriye, Mısır ve Mezopotamya'daki Hıristiyanlar tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Onlar, Grek-Roma-Bizans veya Ari-Fars hakimiyetinde yaşamaya devam etmektense, aynı dili konuşan aynı etnik kökene sahip kuzenleri tarafından yönetilmeyi tercih ettiler. Yerel Hıristiyan halk, birçok kez Arap ordularını bu nedenle desteklemişti.

İslamın yayılmacılığı Museviler açısından ise, sadece beylerin değiştirilmesi anlamına gelmişti. Hatta, bu durum birçok yerde olumlu bir gelişmeye de neden olmuştu. Sürekli Hıristiyanların baskısı altında yaşayan Museviler, Arapları kurtarıcı olarak gördüler. Müslümanlar işgal ettikleri yerlerde haçlı seferlerini yapanlar gibi, kendinden önceki dinlerin kökünü zalimce kazımadılar. Musevi ve Hıristiyanlar dünyanın bu bölümünde hâlâ varlıklarını koruyabildikleri için Müslümanlara teşekkür borçludur.

İslamın koşullarına bağlı olmasına rağmen burada kısa bir süre içinde bu üç din arasında bir çeşit geçici bir uzlaşma (modus vivendi) meydana gelmişti. Müslüman işgalciler, yerleştikleri bölgelerde politik ve askeri gücü ellerinde tutarak, işgal ettikleri kentlerin içişlerine fazla karışmadan egemenliklerini sürdürdüler. Doğu Hıristiyanları, yabancı beylere boyun eğmeye ve onlara vergi ödemeye alışık idiler. Buna rağmen, yeni egemen güçler daha öncekilerden farklıydı. Müslüman Araplar, onların dini inançlarına ve ayinlerine karışmıyorlardı. Hıristiyan ve Museviler toplumsal alanlarda birçok bakımdan onlardan daha üstün oldukları için, işgal edilen kentlerdeki yönetim büyük ölçüde yerel güvenilir kişilere verilerek eski görevleri ellerinden alınmadı.

Hıristiyan ve Museviler, Müslümanlarla yan yana barış içinde yaşamalarına rağmen, onların kültürel üstünlükleri ile Müslümanların onlara toplumda ikinci sınıf vatandaş olarak verdikleri konumlar arasında oransızlık hüküm sürmekteydi. Müslüman dinine geçen herkes, asiller sınıfına dahil olabilmekteydi. Birçok Hıristiyan, oportünistce davranarak Ata dinini terk edip Müslüman oldu. Elbette bu eski kültürün temsilcilerini içine almak ve onlarla birlikte yaşamak İslama güç kattı. Hıristiyanları İslamlaştırma mücadelesi, doğal olarak Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında çelişkileri artırdı. Müslüman olanların sayısı arttıkça onların gücü de arttı ve Müslüman olmayanlara karşı yapılan baskı da fazlalaştı. Bir süre sonra yeni kilise ve sinagogların yapımı yasaklandı. Bu gelişme ehli zimmi ("ahl al-dhimma") yani Müslüman ülkede yaşayan Hıristiyan ve Musevileri koruma kanununun çıkarılmasını beraberinde getirdi. Bu kanuna göre, bir Hıristiyan ve Musevi dinini koruması kar-

şılığı "cizye" (djizja) adlı vergi ödüyordu. Böylece Hıristiyan ve Museviler bir dizi yasalarla ikinci sınıf vatandaş olduklarını kabul etmiş oluyorlardı.

Arap işgalciler, o devre göre dikkat çekici bir hoşgörü göstermenin yanı sıra, Orta Asya'daki Oxus (Amu-Derya) Nehri'nden, Atlas Okyanusu'na kadar uzanan bir işgalle dört kıtaya yerleşirken hayatın tüm alanlarında egemenlikleri altındaki Hıristiyan ve Museviler dışında Hint, Pers, Helenleşmiş Mısırlıların kültürlerinden de kendi kültürlerine öğeler katıyorlardı.

Eski Yunan medeniyeti, Doğu'da Büyük Alexandra döneminden sonra yaşamaya devam etti ve Helen bilimi Mısır, Suriye ve Pers İmparatorluğu'nda, varlığını korudu. Yunan eserleri, Yakın Doğu'nun Lingua Franca, Aramice dillerine çevrilerek Grek bilimi Pers ve Hint bilimleriyle bir arada olma olanağı buldu.

Bilime verilen önem, Aristoteles, Euklides, Hippokrates ve diğer Yunan klasiklerinin büyük ölçüde Arapça'ya çevrilmesini sağladığı gibi, İbranice'deki eserler ile Suriye kaynaklı eserler de Arapça'ya çevrildiler.

Bu çevirilerin bir çoğu Süryani-Kadim ve Nesturiki kiliselerine bağlı Hıristiyan Araplar tarafından yapıldı. Ancak bu eserler, kelimesi kelimesine çevrilmek yerine yorumlanıp, eleştirilerek, onlara ek metinler biçiminde yazıldı. Böylece Müslümanlar, sık sık sözünü ettiğimiz Helen kültürünün gerçek mirasçıları oldular. Onlar, kapsamlı çevirileriyle bu mirası koruyup yönettiler.

Bu çeviri çalışmaları Suriyeli doktor Hunajn bin Ishak ile doruk noktasına ulaştı. Hunajn bin Ishak, yaptığı uzun seyahatlerde aynı eserin çeşitli yazılı metinlerini toplayıp, onları birbiriyle karşılaştırdıktan sonra, Suriyece veya

Arapça'ya çevirdi. 800'lü yılların başında Bağdat'da Beytul-Hikmet ("Bilim Evi") adıyla bir akademi kuruldu. Bu akademide bir çeviri kurulu vardı. Bilim dili olan Arapça'ya çevrilen eserler orada toplanarak hizmete sunuldu.

Bağdat, 750 yılından 1258'e yani, Moğolların kenti yerle bir edinceye kadar, dünyanın merkezi konumundaydı. Kuzey Avrupa'da halk hala deri giysileri içinde dolaşırken, orada Müslüman, Musevi ve Hıristiyan kültürlerin ortak damgasını taşıyan yüksek bir medeniyet vardı. Şu anda uzlaşmazlığın sembolü Bağdat, o dönemde "madinat as salam" barışın kenti olarak adlandırılmaktaydı.

İslam kültürü, önyargılarımızda, klişelerimizde gösterildiği kadar bize yabancı bir kültür değildir. 732 yılında Frankların kumandanı Frank Charles (Şarl) çok kuvvetli bir orduyla Fransa'ya kadar gelen Müslümanları Poitiers (Puvatye) önlerinde yenince, Batı dünyası yok olmaktan kurtuldu. Savaşı kazanan Frank Charles bundan böyle, çekiç anlamına gelen Şarl Martel lakabıyla anıldı.

Puvatye önlerinde bozguna uğrayan Müslümanlar, daha sonra Pirene dağlarını aşarak tekrar Güney İspanya'ya dönüp burada 800 yıl varlığını sürdüren bir Müslüman devlet kurdular. Avrupa kıtasında İslamın varlığı, Avrupa'nın yok olmasına neden olmadığı gibi Müslüman, Hıristiyan ve Musevi halklar arasında ender rastlanan verimli bir birliktelik oluşturarak bilimde, felsefede, kültürde ve sanatta daha önce eşi görülmeyen bir kalkınma sağladı.

Arap ve Berberi Müslümanlar, Cebelitarık boğazını geçerek, İspanya'ya ulaştıktan kısa bir süre sonra Vizigotlara karşı kazandıkları zaferle burada Endülüs Emevileri denilen yepyeni bir İslam devleti kurdular. İşgal biraz da parçalanmış olan yerli halkın yardımıyla gerçekleşti. Yerli halk ya-

bancı aristokratların, Musevi halk da Kilisenin baskısına dayanamıyordu. Bu nedenle, Toledo kenti Musevi halkın desteğiyle işgalcilerin eline savunmasız geçerken, Kurtuba da, bir İspanyol çobanın devlet surlarındaki bir yarığı göstermesiyle zaptetilmişti. Sevilla'nın da, 716'da Müslümanların eline geçmesiyle işgal tamamlanarak, İspanya'da, tam 800 yıl yaşayacak, parlak ve çok kültürlü bir toplumun temelleri atılmış oldu.

Müslüman işgalciler ne sonradan görme, ne de barbar olarak algılandılar. Onlar, tersine bu yeni kullarını kibarlıkları ve zarif yaşam tarzlarıyla etkilediler.

Hıristiyanlar, Müslümanları taklit ettiler, harem oluşturdular, onların müzik ve edebiyatlarından büyük ölçüde etkilendiler. Hatta, bu kültürel asimilasyonun biraz ileri gitmesi üzerine bir piskopos çok kızgın bir yazı yazdı:

"Hıristiyanlar, Arapların şiirlerinden, aşk öykülerinden haz duyuyorlar. Hz. Muhammed'in teologlarını, İslam filozoflarını, onları yalanlamak amacıyla değil, eksiksiz ve zarif bir stil edinmek için okuyorlar. Bugün, rahipler dışında Kutsal metinlerin Latince yorumlarını okuyacak insanları nerede bulabiliriz? Evet, yetenekli genç Hıristiyanlar, Arap edebiyatı dışında bir edebiyat tanımıyorlar. Sadece Arapça kitapları okuyup onları inceliyorlar. Büyük masraflarla Arapça kitaplardan kütüphaneler kuruyorlar, her yerde Arap geleneklerinin savunuculuğunu yapıyorlar."

Daha zarif bir yaşam tarzı için gösterilen bu çabaların izlerini bugün Avrupa dillerinde Arapça'dan alınan kelimelerde görmekteyiz. Gala premiyerine veya gala gecesine gidenler ve arkasından gala yemeği yiyenler bu deyimlerin Arapça'dan geldiğini bilmezler. Doğu hükümdarının devlete hizmet eden sanatçı, yazar, bilim adamı gibi önde gelen ki-

şilere hizmetleri karşılığı armağan olarak verdiği üst elbiseye "Hila" denirdi. Demek ki, "Hila" esasen Batı'nın bu tür hizmetler için verdiği nişanların karşılığıdır. Bu kelime Endülüs'te galaya dönüştürüldü. Galaya katılan kişi "galan" idi. Galan kişinin özellikleri ise, "galant" olmasıydı, bu kavram ile elinde kılıcı, bağnaz görüşlerini küstahca tüm dünyaya yaymaya çalışan erkekler kastedilmekteydi.

Burada açıkça, din kimliği belirlemesinc ve dünyevi-feodal derebeylik sistemiyle din arasında bağ kurulmasına rağmen, dinler arasında Kuran'ın "Kutsal Kitaptan" sayılan halklar için koyduğu kurallardan hareketle bir hoşgörü hakimdi.

Bu üç din arasındaki geçişlerde, hoşgörüye dayanan özel bir ölçü vardı. Hıristiyanlık ve Musevilikten Müslümanlığa geçiş çok olağandı. Çünkü: Bazı vergileri ödemekten kurtulmanın yanı sıra, yasal bazı kısıtlamalar da kalkıyor ve toplumsal hiyerarşide kolayca ilerleme olanağı doğuyordu. Bazı Hıristiyanların, Müslüman olmadan da tek başlarına sarayda belli görevlere kadar gelebilmelerinin mümkün olmasına rağmen, iktidar değişiminde bunların temizleme hareketine uğramaları oldukça kolaydı. Ama, Müslümanlığı kabul eden Hıristiyanlar için kullanılan "muladies"lerin gelecekleri daha parlaktı. Dinlerini muhafaza etmeyi tercih eden birçok Hıristiyan ve Musevi ise din değiştirmek yerine, Arapça ibn (oğlu) ekini alarak isimlerini Araplaştırdılar.

Müslümanlar da, tarıma daha elverişli olduğu için Hıristiyanların takvimini kullanmaya başladılar. Ayrıca, Hıristiyanların yeni yıl, paskalya ve kutsal azizelere ilişkin bayramlarını da kutluyorlardı. Okullarda bu üç din tarafından ortaklaşa yararlanıldı. Kuran, Tevrat ve İncil ortak bilgi

kaynaklarıydı. Müslümanlıktan başka bir dine geçenler, Kuran tarafından mürted olarak kabul edilip ölüm cezasına çarptırılması gerekirken, "tornizados" yani Hıristiyanlığa geçen dönek Müslümanlar da vardı.

Günlük yaşamda beş dil kullanılmaktaydı. Bunlardan ikisi: Endülüs Arapçası ile Roma Lehçesi ki, bu Lehçe daha sonra İspanyolcaya dönüşmüştür, konuşma dili idi. Diğer üçü ise, daha çok yazılı dilde kullanılan klasik Arapça, İbranice ve Latince idi.

Müslümanların işgali, Museviler için, Hıristiyan Vizigotların baskısından kurtulmak anlamına geldi. Onlar büyük ölçüde Araplaştırılarak, kalkınma döneminde toplumdaki en yüksek mevkilere kadar yükselebildiler ve bilim, felsefe ve edebiyat alanlarında da önemli eserler vererek hep birlikte, Kurtuba'yı (Cordoba) kültür merkezi yaptılar. İbranice Arap koruması altında tekrar canlandırıldı. Museviler, felsefe ve bilim dallarındaki eserlerini Arapça yazdılar. İbranice daha çok şiir diliydi. Böylece, İbranice belki de ilk kez Endülüs devletinde ibadet ve ayinler dışında da kullanılmış oldu.

Museviler, Arap İspanyası'na, özellikle Gırnata (Granada) kentine akın ettiler ve kent nerdeyse bir Musevi kenti oldu. Bir İsrail yayınevi 1980'li yılların başında "Yahudi Düşüncesinin Hazineleri" başlığıyla altı kitaptan oluşan bir dizi kitap yayınladı. Bu altı kitabın tümü, 1050-1428 yılları arasında İspanya'da yazılmış ve biri dışında beşi Arapça'da kaleme alınmıştı. Bu kitaplar arasında iki tanesi daha çok Latince adı Avicebron olarak tanınan Gabrielin idi. Ayrıca, şair, Judas Halevi ve daha çok Maimonides olarak ün yapan Musa ibn Meymun'un (filozof) eserleri de bu kitaplar içinde yer alıyor.

İspanya, hilafet merkeziyle bağlarını koparan iç ve dış siyasette bağımsız bir politika izleyen ilk bölgedir. Abbasi halifelerinin buraya müdahale etmeleri pek mümkün değildi. Ümeyye oğullarından Abdurrahman Şam'dan kaçarak, İspanya'ya gelip Berberilere ve Araplaşmış kitlelere dayanarak 755'te Endülüs devleti emirliğini ilan etmişti. İlk yıllar bu hükümdarlar emir ünvanıyla yetinmişlerdi. III. Abdurrahman ise bununla yetinmeyerek, 929'da halifeliğini ilan etmiş ve artık her cuma hutbelerde onun adı okunmaya başlanmıştı. 900'lü yıllarda Kurtuba altın çağını yaşayarak, Avrupa'nın en büyük bilim ve sanat merkezi haline geldi. Bu tarihlerde Orta Avrupa'daki kentler tahta kulübelerden oluşurken, 500 000 nüfuslu Kurtuba'da halk, kanalizasyona, sokaklarında ışıklandırma sistemine ve kamu hizmetinde 300 hamama sahipti.

Bir süre sonra, Ümeyye Oğulları'nın durumu daha çok Müslümanlar arasındaki boğuşmadan ötürü zayıflamaya başlayınca, Kuzey'deki Hıristiyanların kaybettikleri toprakları –"reconguista"– tekrar zapt etmek amacıyla yaptıkları talep de arttı. Bu iç çekişmeler 1013'de Kurtuba'nın küçük bir takım emirliklere bölünmesine neden oldu. Bu dönemde Müslüman Musevi ve Hıristiyanlar arasındaki evlilikler sarı saçlı, mavi gözlü birçok Müslüman prensin doğmasına neden olmuş ve Müslüman, Hıristiyan krallar arasında ittifaklar doğurmuştu. Gırnata'da (Granada) Müslüman Nasrileri, İşbiliye'deki (Sevilla) Müslümanların saldırısına karşı Hıristiyanlar korumuştu. Böylece, siyasi ağırlıkları olmayan, Nasriler ile askeri ve şövalye kültürünün hakim olduğu İşbiliyeli prensler arasında dini birliğe dayanmayan askeri ve politik ittifaklar kuruldu. Tekrar fetheden –"reconguistans"– Katolik lider Själve El Cid, 1 000'li yılların ikinci yarısında

fırtınalı yaşamı boyunca, Ortaçağ savaşçısı olarak her iki cephede de maddi ve kişisel çıkarları uğruna savaştı.

Katolik kilisesinin liderleri, Müslümanlarla olan her türlü ilişkiyi ve uzlaşmayı antik eski kültürler adına bir zafer olarak gördüler. 1000'li yıllardan başlamak üzere Hıristiyanlar Müslümanlara kaptırdıkları ülkelerini yavaş yavaş geri almaya başladılar. Toledo, 1085'de, Kurtuba 1236'da, Valencia 1238'de ve İşbiliye 1248'de düştü. Gırnata son karargah olarak tüm Akdeniz bölgesinden gelen sanatçılara, yazarlara, bilim adamlarına kapıları açık bir kent olarak, 250 yıl daha yaşamaya devam edebildi. Gırnata, dünyanın bu en güzel kenti, İspanya'daki Hıristiyan işgalinden kaçan Arapların "moriscos" ve sürgündeki Hıristiyan Musevilerin sığındığı bir kent oldu.

Gırnata, 1492'de Elhamra Sarayı ile (kırmızı kil kullanılarak yapıldığı için El-Kala, El Hamra adı verilmiştir.) birlikte Hıristiyanların eline geçti. Bu kent, "convivencia" adıyla Hıristiyan, Musevi ve Müslümanların birlikte yaşayabileceğini gösteren bir sembol oldu. Uzun yıllar alan istila döneminde Hıristiyan işgalciler üstün bir medeniyetle karşılaştılar. İslam daha fazla kentleşmiş, teknikte ileri, ruhsal olarak gelişmiş, dünyaya açık bir medeniyet idi.

Toledo kenti, işgal edildikten sonra Arapça bilimsel eserlerin Latince'ye çevrildiği bir merkez oldu. Tüm Avrupa'dan bilime susamış insanlar orada toplandılar. Toledolu, Kurtubalı, İşbiliyeli, Gırnatalı Müslüman, Musevi ve Hıristiyan bilim adamları, bilim tarihinin klasiklerini Hıristiyan dünyasına tanıtarak, Batı hümanizminin ebesi oldular. Bu klasik eserler içinde, Euklides'in, Appolonius'un ve Arşimed'in matematikteki buluşlarını, Mısırlı astronom, Ptolemaios ile Hippokrates'in ve Galenos'un tıp dalındaki öğretilerini sayabiliriz.

Oysa, karşı taraftan buna benzer bir eğilim görülmüyor. İspanya'daki 800 yıllık Müslüman yönetiminde, Kuzey Avrupa diline gösterilen ilgi sadece Arapça karşılığı yazılı birkaç Almanca kelimeyi içeren bir yazılı belge olarak karşımıza çıkıyor. Kuzey Avrupalıların barbar olduklarına ilişkin görüş ise, 1000 yılların ortalarında yazılan ve günümüze kadar saklanabilen, Toledolu bir Müslümanın yorumunda kendisini gösteriyor ve bu görüş hâlâ bugün Avrupa'da yabancı düşmanı gruplarca kullanılmaktadır.

Belgeye göre: Kuzey Avrupalılar, insandan çok hayvana benziyorlar. Güneşe olan korkunç mesafe soğuk ve sisli bir hava yarattığı için, kalpleri sıcaklığa ihtiyaç duyuyor. Onlar, kaba, koca mideli, benzi soluk, uzun saçlı, tembel, kafası çalışmayan, takdir yeteneği olmayan ve tek düze insanlardır.

Arapların, Avrupa eğitim, bilim ve kültürüne etkileri Sicilya üzerinden de yapılmıştır. Ada, 800 yılları başında bir Bizans eyaleti iken, 829'da Müslüman yönetim ayağını basıyor ve 902'de Güney İtalya'dan bazı bölgeler ile birlikte tüm ada işgal ediliyor. Burada Müslüman hakimiyeti Güney İspanya'daki kadar uzun sürmedi. Sicilya, 1000'li yılların sonlarına doğru Normandiyalılar tarafından geri alındığında, özellikle kentlerdeki köklü İslamlaşma hareketi sonucu meydana gelen bu karışık kültür asırlarca yaşayabildi.

Normandiya yönetimi tam Arap özelliği taşımaktaydı. Adayı ilk işgal eden Roderik (Roger) Palermo'daki sarayında etrafına Müslüman filozofları, astrologları ve bilim adamlarını topladı. Saray Batı'dan çok Doğu özelliği taşımaktaydı. Ada, bir yüzyılı aşkın bir süre Hıristiyan krallarla idare edilmesine rağmen, sarayda yüksek düzeydeki birçok görevde Müslümanlar çalışmaktaydı.

Fredrik av Hohenstaufen 1200'lü yılların ilk yarısında Sicilya'yı yönetmesi yanı sıra, kutsal Alman–Roma İmparatorluğu'nun kralı ve hatta Kudüs'ün de hükümdarıydı. O, Hıristiyanlığın en yüksek sivil görevini üstlenmesine karşın, özel yaşamında yarı Doğulu'ydu. Sarayında haremi vardı. Şam'dan, Bağdat'tan filozoflar ve hem sefardisk hem de aşkenazisk Museviler bulunmaktaydı. Onun sarayındaki bu açık atmosfer, İtalyan Rönesansı'nın yıllarda temelini attı. Arapça, Yunanca ve Latince'nin resmi yazışmalarda kullanılmasının yanı sıra, Normandiyalılar yönetimindeki Sicilya ve Güney İtalya'nın belli bölgelerinden Arap kültürü ve bilimi kuzeye doğru yayıldı. Kral Fredrik ile oğlu Manfred, Arapça konuşup, Arap bilim ve felsefesini araştırarak, Arapça eserlerin Latince'ye çevirilmesini sağladılar.

Endülüs devletiyle, Sicilya'dan Avrupa'ya, Eskiçağ'a, daha çok da eski Yunan ve Roma tarihine ilişkin bilgiler dışında, Arap bilim ve tekniği de aktarıldı. Arapların Avrupa tıbbına yaptıkları katkı, tarihteki en kapsamlı bilgi aktarımıdır.

Ebu Bekir - Razi/Rhazes (ö. 935) zamanının tıp bilimini 30 ciltte topladı. Kendisi de, 100 kadar tıbbi eser yazdı. 18. yüzyıla kadar bunların 40 kez yeni basımı yapıldı ve asırlarca Avrupa üniversitelerinde kullanıldı. Razi, özellikle çiçek ve kızamık hastalıkları üzerine yazdığı eser ile meşhur oldu. Filozof ve doktor İbn Sina da (ö. 1037) bir tıp ansiklopedisi yayımladı. Bu ansiklopedi geçen yüzyıla kadar Avrupa üniversitelerinde kullanıldı. İbn el-Katip'in (ö. 1374) vebanın dokunmayla bulaştığını keşfetmesi ve Ali bin İsa'nın göz hastalıkları hakkında yazdığı eser ve tedavi yöntemleri üzerine yaptığı buluşlar, bu düzeydeki bilgilere Avrupa'da ancak 1700'lü yıllarda ulaşılabildiğini göstermiş-

tir. Bir örnek daha verecek olursak, Mısırlı doktor İbn an Nafis (ö. 1288) kan dolaşımı üzerine ilk denemeyi yapmıştı.

900'lü yıllarda bile, doktor olabilmek için özel imtihanlardan geçmek gerekiyordu. Tıp bilimi, dini vakıfların büyük kentlerde "bimaristan" adıyla kurdukları özel hastahanelerde öğretilirdi. Bu hastahanelerde, cerrahide ihtisas eğitimi de verilmekteydi. Bazı hastalıklar tüm safhalarıyla gözlenip kaydedilmekteydi. Özel otlardan yapılan ilaçlar ve bunların insan vücudu üzerindeki etkileri bu hastahanelerde incelenirdi. İlaç sanatı o denli gelişmişti ki, 1200'de Malaga'dan botanikçi, İbn el-Baytar 1400 farklı ilaç adını kayıtlara geçirmişti. İlk eczacılık okullarını kuranlar da Müslümanlardır. Endülüs'te, hem kişiler, hem de kurumlar ilaç ihtiyacını eczanelerden sağlardı.

Arap astronomları ay ve gezegenlerin yönlerini saptayacak kadar başarılı çalışmalar yapmışlardı. Cezir, nehirler, gökkuşağı, seher kızıllığı konularında da çok erken gerçekleştirilen bilimsel çalışmalara rastlıyoruz. 1000'li yıllarda Arap gök bilimciler, yeryüzünün yuvarlak olduğunu keşfetmişlerdi. Kopernikus ve Kepler çalışmalarını bu buluşlardan hareketle yürütebilmişlerdir.

Barselona'da, Diakonen Lupitus, Arapça'dan yapılan çevirileri okuması sayesinde, gezegen ve yıldızları izleyebilen aracı kullanabilmiş ve 984'te Pirene dağlarının arka yakasındaki Hıristiyan din kardeşlerine, dini çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla Arap bilimini okuma çağrısında bulunmuştu. Lupitus din kardeşlerine şöyle der:

"Namaz vakitlerinizi bilmek, Paskalya bayramının tarihini tahmin etmek ve dünyanın ne zaman batacağı işaretlerini görmek istiyorsanız, Arapların gezegenleri gözledikleri aracı kullanmak zorundasınız. Biz Hıristiyanlar eskilerin

bilgeliklerini unuttuk. Tanrı bu bilgileri bize tekrar Araplar aracılığıyla geri veriyor."

Avrupa, Araplardan gezegenleri bulan araç dışında, kesin hesaplamalarda daha kullanışlı yardımcı araçları açıkçası Arap rakamlarını da aldı. Bu sayı sistemini Arapların kendileri de Hintlilerden almışlardı. Bu sistem, 720'lerde Bağdat'ta bilinmekteydi. Tahminen, Hindistan ile yapılan ticaret yoluyla alınmıştı. Hindistan matematiği her şeyden önce, sıfır rakamıyla hizmet sunmuştur. İsveçce "siffra" (sayı, rakam) kelimesi, Arapça "sifr"den gelir. Ayrıca ondalık sistem de onlardan alınmıştır. Bu sistemin bulunuşundan 100 yıl sonra, Muhammed bin Musa el Harizmi (ö. 846) "Algorismos" adlı eserinde bu sistemin kullanılma alanını genişletti. O, cebir ve algoritma gibi matematik kollarının babası olmaya her açıdan hak kazanmıştır. Bu sistemde ilk kelime doğrudan Arapça, "al djabr" (ayarlama)'dan, ikinci kelime de, al-Khwarisimi (Harizmi)'den gelmektedir.

Ortaçağ matematiğinde en büyük devrim sıfırın kullanılması olmuştur. O güne kadar kullanılan Latin rakamlarında sıfır olmadığı için matematik işlemleri pek güç yapılıyordu. Ondalık sistemin Araplardan ithaliyle Avrupa, bir keşişin deyimiyle, "tüm sayıların gaddarlığından" kurtulmuştu.

İslamın hızlı yayılmacılığı coğrafya bilimi için de anlamlı değişikliklere neden olmuştur. Müslüman ülkelerden Suriye, Mısır, Mezopotamya başkentlerinden hacıların Mekke'ye yaptıkları ziyaretleri anlatan hikayeler, coğrafyaya ait sözcükler, kıtalararası ilişkiler seyahat kılavuzlarının doğmasına neden oldu. Al-Mugaddasi (ö.1 000), kendi gözlemlerine ve güvenilir kişilerin anlatımlarına dayanarak, o devrin meşhur yerlerini yazılı bir çalışmada topladı.

1229'da ölen, al Yakut da bir coğrafya sözlüğü yazdı.

Avrupa'da da bu bilgilerden yararlanıldı. Normandiyalı kral II. Roderik Arap coğrafyacısı Al-İdris'e kapsamlı bir harita çizmesi görevini verdi. Al-İdris, o dönemin sınırlarını bir dünya haritası ve Güney'de Ekvator'dan, Batı'da Atlas Okyanusu'na ve Doğu'da Büyük Okyanus'a kadar sınırları belli 72 ayrıntılı harita çizdi.

1400'lü yıllarda Arap ve Musevi haritacılar, Sicilya ve Mayorka'da deniz yolu için harita çizerken rakipleri yoktu. İlk kez, onların uzaklığa ilişkin ölçülerinden daha iyi bir ölçü 13. yüzyılda bulundu. Atlas, Arapça bir kelimedir. Vasco da Gama, deniz yoluyla Hindistan'a giderken yanına Arap yol gösterici, İbn Medcidi aldığında ne yaptığını biliyordu. Onun bilgisinden yararlanacaktı. Bu seyahat ile Hindistan yolu Avrupa'ya açılmış oldu.

İbni Battuta (ö. 1368 veya 1377), Faslı bir seyyah idi. O, Afrika'da Timbuktu kentini, Pekin ve Volga gibi farklı yerleri ziyaret etmişti, bu açıdan Marco Polo ile karşılaştırılabilir.

Aşağıda ayrıca, Avrupa kültürünü bilgileriyle zenginleştiren birçok Müslümandan birkaçının adı daha verilecektir. Alexander von Humboldt, bu bilgeleri "Batı bilgi ve kültürünün kurtarıcıları" olarak adlandırır.

- İbn Firna (ö. 888), Leonardo da Vinci'den 600 yıl önce uçağı icad etmeye çalışmıştı.
- El Hasan bin el Haytam/Alhazen (ö.1039), fotoğraf makinasının ilk hali "camera obscura"yı keşfetti.
- Abu-İ-Rayhan el-Biruni (ö. 1050), Tarihçi, diplomat, Hintyazısı uzmanı, astrolog, minerolog ve eczacı gibi çok yönlü bir dahi idi.

• Ömer el Hayyam (ö.1123 ile 1131 arasında), hem şair hem de matematikçi idi.

• İbn Rüşt/Averroes (Endülüs'te doğup büyüdü, 1198'de öldü), Aristoteles üzerine yaptığı yorum ile Batı felsefesini büyük ölçüde etkilemiştir.

• İbn Haldun (ö.1406), dünya tarihine yaptığı giriş (al-Mugaddima) ve eleştiri ile modern tarih dışında, sosyolojinin de babası sayılır.

Gitar, mandolin, cura gibi müzik aletleri Arap kültürünün bir ihracıdır. Dolayısıyla, bu aletlerin isimleri de Arapçadır. Ayrıca, Avrupa bu aletler vasıtasıyla Arap müzik aletleri biçimlerini de almış oldu. İslamın yayıldığı dönemde Arap soyluluğu, kibarlığı şiirin en çok sevilen temasıydı. Bu tema, Batı edebiyatına roman türünde aktarılır. Arap müziğiyle şarkılarında kadınlara yapılan övgüler, Fransa'ya aşık türküleri olarak girmesi yanı sıra, Alman müziğini de etkilemiştir.

"Al - ard bitkellim Arabi" (Dünya Arapça konuşur) adlı meşhur Mısır şarkısı, bir bakıma doğrudur. Arapça konuştuğumuzun farkına varmadan Arapça konuşuruz. Arap yönetiminin İspanya ve Sicilya'da bıraktığı etkiyi başta İspanyolca'da olmak üzere, Avrupa dillerinde görüyoruz.

İspanyolca'da her beş kelimeden biri, Arapça kaynaklıdır. Hatta İspanyolların milli kahramanı, El Cid'in adı da "efendi" (seyid) demektir. Birçok İsveçli turist, eğlence partilerinde veya boğa güreşlerinde "ole" diye haykırdıklarında, Tanrılarının adını ağızlarına aldıkları veya Arapça konuştuklarını bilmezler. Bu sözcük, Arapça "Wallah" kelimesinden (Allah hakkı için yemin ederim) kaynaklanır. İspanya'nın en uzun nehri Guadaguivir de adını Arapça Wadi

al-kabir (büyük nehir)'den alır. Cebelitarık, Tarık'ın dağı, "djabal Tarık" anlamına gelir. "Hasta" kelimesi İspanyolca "hasta manana", görüşmek üzere deyimi, Arapçadan "hatta" kelimesinden gelir. Arap etkisine ilişkin birkaç örnek daha verecek olursak:

İspanya'nın işgali ani bir saldırıyla yani Arapça "ghzija" baskın ile gerçekleştirilmişti. İsveççe "arsenal" depo, "fanfar", merasim borusu, "kaliber" namlu çapı, Arapça'dan alınan askeri deyimlerdir. Bu kelimeler asrımızda, İngilizlerin değil, Müslümanların denizlerin hakimi "ruled the sea" olduğunu anımsatır. Hatta Lord Nelson donanma amirali askeri ünvanını Arapça "Amir ar-rahl"dan almıştır ve bu deyim İtalyanca'ya, ammiraglio, İsveççeye de amiral şeklinde girmiştir. Monsun, (muson rüzgârı) ve haveri (gemi batması) gibi denize ilişkin kelimeler de Arapça'dan alınmadır.

Bitkibilim de, Arapça'dan alınma birçok kelime bulunur; aprikos (kaysı), aubergine (patlıcan), dragon (tarhun otu), durra (Afrika'ya has bir çeşit darı) haschisch (haşhaş), ingėfära (zencefil), jasmin (yasemin), kaffe (kahve), kamfer (kafir ruhu), kummin (karaman kimyonu), saffran (safran), spenat (ıspanak) Arapça'dan alınmış birkaç örnektir.

Avrupa'da Arap nüfuzunun birçok alana yayılması günümüzde olsaydı, kültür emperyalizmi şeklinde adlandırılabileceğini ispat açısından, İsveççe'de Arapça'dan alınan ödünç kelimeler listesi verilebilir.

Algebra (cebirbilimi), amalgam (amalgan), alkohol (alkol), arrak (erik rakısı), aval (bir çeşit kale, şato), baldakin, (tente), bensin (benzin), chiffer (şifre), damast (şam işi, gül rengi), elixir (hayat iksiri), hasard (baht, şans), jacka (ceket), jackett (palto), kabel (kablo), karaf (sürahi), karat

(ayar, kırat), kemi (kimya), koffert (giysi sandığı), konditori (pastane), lack (vernik), magasin (ambar, depo), marsipan (badem ezmesi), pyjamas (pijama), racket (raket), ras (ırk), risk (tehlike), safari (safari), satin (saten, atlas), sharif (şerif), sherry (tatlı ve sert bir İspanyol şarabı), siffra (rakam), sirap (şeker pekmezi), socker (şeker), soda (soda), sorbet (şerbet), talk (talk), tariff (tarife) ve zenit (zirve).

Hıristiyanların, Müslümanlara amansızca muamele etmelerinin altında biraz da bu entellektüel aşağılık duygusu yatmaktaydı. Kardinal Ximenes 1499'da Granada'da 80 000 Arapça kitabı meydanlarda yaktırmıştı. Kardinal, gerekçe olarak da, Arapların "Kilisenin emirlerine uymayan küçük bir ırk" oldukları için kitaplarını yaktığını söylemişti. Bu tarihten üç yıl sonra da, Müslümanları, Hıristiyanlığı kabul etmek, iltica veya ölüm seçenekleriyle karşı karşıya bırakmıştı. Hıristiyan olmayı reddeden yarım milyon Musevi de sürgün edilmişti.

Günümüzde Bosna'nın yakalandığı ırkçılık çılgınlığına, İspanya o tarihlerde yakalanmıştı. Din değiştirme hareketi, bir ırkın kökünü kazıma programına dönüşmüştü. Kan, önceleri sadece vatanperver aristoklar için önem taşırken artık, kader belirleyici bir ölçü olmuştu. Kral çifti Ferdinand ve İsabella, adlarının tarihe üç dinin hükümdarı diye değil, sadece Katolik kral olarak geçmesini istemişlerdi. Bu "convivencians"ın (üç ayrı dinin birlikte yaşamasının) sonu anlamına geliyordu.

1258'de Moğolların Doğu'da ve Bağdat'ta yaptıkları tahribat ve ayrıca Müslümanları İspanya'dan sürgün etmeleri, İslam dünyasının hâlâ acısını çektiği ekonomik ve kültürel duraksamanın başlangıcıdır.

Kahireli liberal Müslüman filozof Fuad Zekeriya bir yazısında, "kültürel mirasta tıpkı ekonomik miras gibidir. Yatırım yaptığınız takdirde verim bekleyebiliriz. Arapların kültürel miraslarıyla ilişkileri, maalesef daha çok üretime yapılan yatırımlar yerine, bankadaki tasarruf hesabını anımsatıyor. Akla pek uygun gelmese de, Avrupalılar bizim mirasımıza kalıcı yatırım yapabildiler. Nasıl? Evet, eleştirip, geliştirerek ona yeni bir hayat verdiler." diyor.

İslam bilim ve sanatının gerilemesi, 1300'lerde başlar. Bu yıllarda İslam dünyasında bilim adamları ve şairler yerine, dine harfi harfine uymaya çalışan, sık dokuyup ince eleyen ilahiyatçılar duruma hakim oldular. Onlar, tıpkı bugün olduğu gibi, içinde bulundukları politik ve sosyal sefaletten Kuran'ı harfi harfine uygulayarak kurtulmaya çalıştılar. Filozoflar, bilim adamları, şairler sanki kutsal düzene karşı eşkiyalarmış gibi baskı altında tutuldular. "Taklid" prensibi, hakim oldu. Yani, Kuran'ın serbest yorumu yasaklandı. Onun yerine, bilinen ve bilinmesi gerekli her türlü bilgi, zaten biliniyor olması yanı sıra bu bilgiler, vahiy yoluyla geldiği kaynaklarına inildiğinde güvenilir bilgiler olarak görüldü.

Kuran'daki bazı bölümler ve Hz. Muhammed'in "Sünnet"i Kuran'ın 2:30. suresindeki gibi yorumlandı: "Bütün şeref sana aittir. Biz, senin öğrettiğin bilgiler dışında bir bilgiye sahip değiliz. Tüm bilgileri, kesin gerçeği bilen tek Bilge, sen bize öğrettin."

"Taklid" Kuran'ın öğretilerine bağımlı kalındı. Yani Kuran'da olmayan bilgiler yıkıcı olarak görüldüğü için bilim ve felsefeye karşı nefret giderek arttı.

Bu bağlamdaki tartışmalarda ele alınan peygamberin şu sözleri bu düşünceye gerekçe olarak gösterilir: "Yeni şeyle-

re karşı dikkatli olun. Çünkü; her yeni şey aslı olmayan bir uydurmacadır. Her uydurmaca da bir yanlıştır."

Hindistan'da 1634'de inşa edilen Taç Mahal Tapınağı ve aynı zaman dilimi içinde İstanbul'da yapılan Mavi Cami birer mimari harika olarak İslamda duraklama devrinin her alanda gerçekleşmediğini ispat etmesine rağmen, bağnaz dindarların yeni olan her şeye karşı tavırları ağırlık kazanmıştır. Bağnazlar, 1580'de bir yıl önce inşaa edilen İstanbul rasathanesini tahrip ettikleri gibi, yine İstanbul'da 1745'de 17 yıl hizmet veren ilk matbaayı kapatmayı da başarmışlardı.

Bu durumun doğal bir sonucu olarak, Müslüman kökenli sadece bir kişi Pakistanlı fizikçi Ahmed Abdes Selam Nobel Ödülü alabilmiştir. O da, gerçek Müslümanlar tarafından kafir olarak kabul edilen Ahmediya mezhebine mensup bir Müslümandır.

Günümüzde bilimin İslamlaştırılması talepleri tekrar gündeme getiriliyor. Bu talepler, Almanya'da 1930'lu yıllarda Alman ruhunu desteklemek için matematikteki "Yahudi öğeleri" ayıklamak ve biyolojik "arı ırk" araştırmalarını yürütme çabalarını anımsatıyor.

Endülüs örneği, günümüzde tanık olduğumuz köktenci İslama ilişkin aşırılıkların, Salman Rüşdi olayına benzer ölüm fermanlarının İslam ile bağdaşmadığını göstermektedir. İslam, geçmişi özleyen ve gerçekleşmesi mümkün olmayan doktrinlerden, laik kimliğe dek değişik fikirlerden meydana gelen yumuşak bir bileşim, bir haznedir.

Müslüman İspanya, bu İslama somut bir örnektir. Önyargılarımıza ve basmakalıp düşüncelerimize karşı başkaldırırlar. Orada İslam Hristiyanlıkla ilişkisinde verici ve üstün medeniyet konumundaydı. Endülüs'te, ırk ve din farklı-

lığına bakılmaksızın halklar arasında bir uyum, "convivencia" söz konusuydu. İngiliz şarkiyatçı William Montgomery Watt, bu durumu ortak yaşam ve birleşme kavramlarıyla tanımlar.

Yukarda da anlaşıldığı gibi modern Avrupa, normal olarak hayal edemeyeceğimiz ölçüde İslam kültüründen etkilenmiştir. Avrupa, Doğu-Batı kültürleri bileşimidir. İslam ve Yahudilik Ortaçağ sonlarında Avrupa düşüncesinin temelini oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, günümüz Avrupası'ndaki İslam giderek artan göç nedeniyle her ne kadar yeni bir öğe olarak görülse de kökleri eskilere dayanmaktadır. Avrupa da, Endülüs de olduğu gibi, o dönemde "enanciados" olarak adlandırılan yani, kendilerini yaşadıkları ülkenin gerçek sahibi olarak görmeyen insanların bulunduğu kültürler arası ilişkiler ülkesidir.

İslamın yeşil rengi ve İslam öğesi olmayan bir Avrupa Birliği düşünmek artık mümkün değildir. Bu nedenle, Avrupa'nın önündeki sorun, iç piyasasının işlemesinden ya da bir Avrupa Merkez Bankası kurulmasından çok Avrupa'da Elhamra modeline benzer bir toplum yapısı oluşturabilmesidir.

Kaynakça

Ajami Fouad, The Arab Predicament, New York 1992
Antonius George, The Arab Awakening, New York 1965
Ayubi Nazih, Political İslam, London 1991
Balic Smail, Das unbekannte Bosnien, Wien 1992
Bennigsen Alexandre & Boxup Marie, The İslamic Threat to the Soviet State, New York 1983
Boulares Habib, İslam - the Fear and The Hope, London 1990
Djait Hichem, L'Europe et l'İslam, Paris 1978
Esposito John, The İslamic Threat – Myth or Reality, Oxford 1992
Hitti Paul, History of the Arabs, New York 1970
Hjärpe Jan, Politisk İslam, Stockholm 1993
Hofmann Murad, İslam – the Alternative, Reading 1993
Hourani Albert, Europe and the Middle East, Berkeley 1980
–, De arabiska folkens historia, Lund 1991
Hunke Sigrid, Allahs Sonne über dem Abendland, Frankfurt 1990
Kabbani Rana, Europe's Myths of the Orient, Bloomington 1986
Karlsson Ingmar, Korset och halvmanen, Stockholm 1991
Kepel Gilles, Les Banlieus de l'İslam. Naissance d'une Religion en France, Paris 1987
–, Gud tar hämnd, Stockholm 1993
Lewis Bernard, The Muslim Discovery Of Europe, New York 1992
–, İslam and the West, New York 1993
Mortimer Edward, Fait and Power – The Politics of İslam, London 1982
Norberg Mikael, Profetens folk, Kristianstad 1988
Richert Annika (red), Islam-Religion.Kultur. Samhälle, Malmö 1985
Rodinson Maxime, Islam et Capitalisme, Paris 1966
Roy Olivier, L'échec de l'İslam Politique, Paris 1992
Said Edward, Orientalism, Stockholm 1993
Tibi Bassam, Die Krise des modernen Islam, Frankfurt/Main 1991
–, Die Verschwörung - Das Trauma arabisher Politik, Hamburg 1993
Watt W. Montgomery, A. History of İslamic Spain, Edinburg 1969

Kelime Açıklamaları

Adl, Kuran'daki adalet kavramı.

Ahmedija; Pakistan kaynaklı, ancak orada 1973'de yasaklanan bir mezhep. Bu mezhepten olanlar, Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmenin yanı sıra, en son peygamber olduğunu reddederler. Onlara göre son peygamber 1800'lerin ortalarında yaşayan Mirza Ahmet'tir.

Amil; fail, yapan, işleyen.

Baas; yeniden doğuş, rönesans, Suriye ve Irak'taki partilerin adı.

Bahai; İran'da 1850'de ortaya çıkan bir din.

Banen; Hırvatların ortaçağ dönemindeki yöneticileri.

Beurs; Fransa'da doğan Kuzey Afrikalı göçmenler için kullanılan kavram

Bimaristan; İslamın altın çağında, büyük kentlerde, vakıflar tarafından kurulan hastahaneler.

Bogomiller; 900'den 1400 yıllarına kadar Balkanlarda yaşayan Hıristiyan mezheplerden biri. Türk istilasıyla kaybolmuşlardır. Bosna'daki Müslümanların çoğu bu mezhepten geliyor.

Dar al-Harb; Müslüman olmayan dünya.

Dar al-İslam; İslam devleti-İslam dünyası.

Dhimma (zimmi); Hristiyanlar ve Museviler gibi, tek Tanrılı dinlere sahip kişilere verilen isim. İslam devletinde onlara dinlerini koruma izni verilir.

Djahilija (cahiliya); Arap Yarımadası'nda İslam öncesi karanlık dönem. Fundamentalistler, bugün, İslam hukukunca yönetilmeyen devletler için kullanmaktadırlar.

Djamahirija (cemahiriye); "Halk Komiteleri". Kaddafi'nin, Libya'da uyguladığı politikayı belirten deyim.

Djihad (cihad); Tanrı yolunda mücadele eden.

Enanciados; Magrib İspanyası'nda İslam, Hıristiyan ve Museviler arasındaki ilişkiler için kulanılan kavram. Bu üç dine mensup insanların hiçbiri yaşadıkları yeri kesin olarak kendilerine ait görmüyorlar.

Fatwa (fetva); Dini otoritelerin Kuran'ı yorumlamaları.
Fıkıh (fıgh); İslam hukuku.
Futuwa; Arap kahramanların şerefi için kullanılan bir kavram.
Hadis; Hz. Muhammed'in söz ve davranışları.
Hadj (hac); İslamın beş şartından biri olan Müslümanların Mekke'ye yaptıkları ziyaret.
Hall mustawrat; "ithal çözüm", Batı demokrasisi için kullanılan kavram.
Hijal; Hile, dini yasaları görmemezlikten gelmek için icad edilen hukuki hile.
İdjma (icma); İslam alimlerinin bir konuda ittifak etmeleri.
İdjtihad (içtihat); İslam alimlerinin bir şer'i çerçeve dahilinde bir konuda fikir yürütmeleri.
İhtikar; tekelciliğin yasaklanması.
İstikbar; emperyalistlerin kibirlilikleri, haddini bilmezlikleri.
İshirakija (İştirake); Arapça'da sosyalizm, ortaklık.
Kharidjitler; 600'lü yıllarda Arap Yarımadası'nda Şii ve Sünni mezheplerinden ayrılan, sofu bir mezhep.
Kharadj; bir çeşit vergi.
Khoda; Hile, oyun.
Magasid; İslam hukukunun ruhu.
Maladies; Magrip İspanya'sında Müslüman olan Hıristiyanlar için kullanılan kavram.
Millet; dini temele dayanan uluslar. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Hıristiyan ve Musevi topluluklar dini haklarıyla, sivil haklarını koruyabilmişlerdir.
Moriscos; Hıristiyanların işgalinden sonra İspanya'dan göç eden Müslümanlar.
Mudaraba; İslam yasasına göre, kârı ve zararına ortak olmak kaydıyla alınan borç para.
Muhatra; Bir çeşit satış anlaşması.
Murabaha; İslamdaki banka sistemi, tefecilik.
Muruwa; cesaret, konukseverlik.
Muşaraka; Başka bir banka sistemi, yine İslamda.
Mücahid; Arap Yarımadası'nı dinsizlerden arındırmak amacıyla, peygamberlerle birlikte savaşanlar. Günümüzde ise, İslam için savaştığını söyleyenler için kullanılmakta.

Nizam el - İslami; İslamın toplumsal düzeni.

Pomaklar; İslamlaşmış Bulgarlar.

Qawmi; Kavimle ilgili, kavme ait. Arap milliyetçiliği için kullanılan kavram.

Reis al - ulema; Bosna'daki en yüksek dereceli dini lider.

Rashidiun (Reşidin); İlk dört halife için kullanılan kavram.

Riba; Kuran'da her türlü tefeciliğin yasaklanması.

Sharîa (Şeriat); Kuran'a dayalı yönetim.

Sharika; Arapça'da şirket.

Shura (şura); dayanışma, istişare, "danışma meclisi".

Shuju'ija; Arapça komünizm.

Sunna; Peygamberin sünneti.

Taghrib; batılılaşmış, bir köktenci için kabul edilemeyecek olgu.

Taklid; yasal ve ilahi otoritelere kayıtsız şartsız itaat.

Tagija; Zor durumlarda gerçek dinini saklama hakkı.

Tjetniks (çetnik); İkinci Dünya Savaşı ve günümüzdeki eski Yugoslavya'daki, aşırı milliyetçi Sırp kitleler.

Torbeşler; İslamlaşmış Makedonlar.

Tornizados; Magrip İspanya'sında, Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçenler.

Ulema; Müslüman alimler, bilginler.

Ustasja (Ustaşa); faşist Hırvatlar.

Usulijun; Arapça'da fundamentalist için kullanılan kavram. "Asi" kök kelimesinden gelmektedir.

Vahabiler; Suudi Arabistan'daki mezhep. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde fundamentalist yerine kullanılıyor.

İsveçli Ortadoğu uzmanı, diplomat ve yazar **Ingmar Karlsson,** 1942'de İsveç'in Burseryd kentinde doğdu. Göteborg Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Aynı üniversitenin fransızca, siyasi bilim ve düşünce tarihi bölümlerinde de eğitim gördü. 1967'de Dışişleri Bakanlığı'nda görev aldı. 1969-74 yılları arasında Bogota ve Viyana büyükelçiliklerinde bulundu. Stockholm'e döndüğünde, Dışişleri Bakanlığı'nda Politika Üretme Dairesi'nde çalıştı ve Ortadoğu sorunlarından sorumlu oldu. Daha sonra Şam, Pekin ve Bonn'da Büyükelçilik yaptı. 1992'den beri Dışişleri Bakanlığı'nda Fikir Üretme Dairesi Başkanlığı görevini yürütmektedir. **İslam ve Avrupa**, dışında çeşitli kitapları ve politik, kültürel içerikli makaleleri bulunmaktadır.

Ingmar Karlsson, bu kitabında İslam ve Müslümanlar hakkındaki önyargılarla, efsaneleri ve İslam'ın yeşil bayrağı altında öne çıkarılan tehdidin arkasındaki gerçeklerle, yutturmacaları [illegible] çalışıyor.

İslamın, Batı dünyasına karşı bir [illegible] masının tamamen Batı'nın tavrına bağlı old[illegible] nan kökenli göçmenlerin içinde yaşadıkları ülkelere entegre edilmedikleri takdirde, Batı-Doğu arasındaki güç denemesinden kaynaklanan bir "kutsal savaş" yerine, Avrupa'da büyük kentlerin gettolaşmış banliyölerinde, gerilla savaşı niteliğinde bir "kutsal savaş"ın beklenildiğinden daha erken gerçekleşeceğini kaydediyor. Bu tür bir gelişmeden kaçınmanın tek yolunun "getto İslamı" yerine, hoşgörüye dayanan "Avrupa İslamı"na götürecek bir göçmen politikası uygulamak olduğunu vurguluyor. İşte, kitapta bu tür bir politikanın, koşul ve olanakları tartışılıyor.

ISBN 975-406-574-8

9 789754 065748